

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI

SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET

LUBY MARGIT EMLÉKEZETE
SZABOLCS LAKOSSÁGA 1914-BEN
METEOROLÓGIA NYÍREGYHÁZÁN

2015
•
3

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI

SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET

A MEGYE ÖNKORMÁNYZATÁNAK FOLYÓIRATA

MEGJELENIK NEGYEDÉVENKÉNT

50. ÉVFOLYAM, 2015. 3. SZÁM

E számunk megjelenését támogatta:
Nyíregyháza Megyei Jogú Város Önkormányzata

Főszerkesztő:

Karádi Zsolt

Szerkesztőség:

Antal Balázs, Babosi László, Marik Sándor, Nagy Zsuka

Tördelőszerkesztő:

Erdélyi Tamás

Kiadja:

Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, Nyíregyháza, Szabadság tér 2.

Felelős kiadó:

Csontosné Maleczki Ilona mb. igazgató

A szerkesztőség címe: Nyíregyháza, Szabadság tér 2.

Levél cím: 4401 Nyíregyháza, Pf. 23. Telefon: (42) 598-888, fax: 404-107

E-mail: szabolcsi.szemle@gmail.com

<http://mzsk.hu/szemle>

ISSN: 1216-092X

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap ügyfélszolgálati irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál.

Évi előfizetési díj 2000 Ft.

Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni a Szabolcs-szatmár-beregi Szemle nevet!

A folyóirat Nyíregyházán megvásárolható
a Móricz Zsigmond Megyei és a Városi Könyvtárban.

Nyomda: IMI Print Kft., Nyíregyháza

Tartalom

LUBY MARGIT EMLÉKEZETE

KISS KÁLMÁN	
Luby Margit és Magyar	3
CSERVENYÁK LÁSZLÓ	
Benedekfalvi Luby Margit (1885. november 13 – 1976. július 18.)	8
RATKÓ LUJZA	
Ember a tudósok között. Luby Margit néprajzi hagyatéka	12
NÉMETH PÉTER	
Luby Margit emlékezete	18
KUJBUSNÉ MECSEI ÉVA	
Női sorsok Szatmárból	
Luby Zsigmondné Ilosvay Katalin élete írásos hagyatéka tükrében	22

TÖRTÉNELEM

TAKÁCS PÉTER	
Üzent a király	
Szabolcs megye civil lakossága az I. világháború kezdetén (2. rész)	29
N. SZABÓ JÓZSEF	
A Magyar Kommunista Párt és a tudományos elit 1944 őszétől 1945 őszéig	43

FÖLDRAJZ

KORMÁNY GYULA	
A meteorológiai megfigyelések Nyíregyházán	56

IRODALOM

LAJTOS NÓRA	
Sánta Ferenc „újrhangolt” novellái	68
BABOSI LÁSZLÓ	
„Pálcája kiegyenesített villám”	
Ratkó József <i>Bartók</i> című verséről	78

CIVILSZFÉRA

SZILÁGYI PÉTER

„A regionalitás világából az egyetemes értékek felé”

Tízéves a Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület

90

INTERJÚ

MARIK SÁNDOR

A véletlen pályaválasztástól a nagydíjig

Beszélgetés Balázs Attilával a munka iránti alázatról, a fotózásról

és díjakat nyert fényképeiről

99

SZÉPIRODALOM

NAGY ZSUKA

dúcok; kavicsok

115

OLÁH ANDRÁS

félelemmel; eltévesztettek; csönd

116

SZEMLE

A próza virágai. A próza virágai Ratkó József válogatott prózai munkái

(PERGER ÉVA)

118

Mi történt velünk? (RESZLER GÁBOR)

121

Mondjon bármit is Könyves Kálmán király... (HAMAR PÉTER)

125

A borítón: Hajléktalan férfi az éjfélti misén. A 33. Országos Sajtófotó Pályázat André Kertész Nagydíjas sorozatának egyik képe; Balázs Attila felvétele.

KISS KÁLMÁN

Luby Margit és Nagyar

Amikor Luby Margit és Nagyar kapcsolatára vonatkozó jegyzeteimet és gondolataimat rendezgettem, az irodalomból ismert cím jelent meg szemem előtt újra és újra: „a bölcsőtől a koporsóig”. E szavak azonban a folyamatosságot sugallják, és Luby Margit életét ismerve, talán nem illenek rá teljes egészében. Vagy mégis? Mint tudjuk, a Nagyarban töltött gyermekkor után lakóhelye – tanulmányainak, illetve munkavégzésének megfelelően – Szatmárnémeti, majd Budapest lett. Mindkét város fontos, meghatározó állomása volt Luby Margit életének, ugyanakkor a Tisza és a Túr ölelésében fekvő Nagyar – és ez kitetszik írásos megnyilatkozásaiból – mindvégig különleges helyet foglalt el szívében és emlékezetében. Ahogy az egyik munkájában fogalmazott Nagyarról: „ez a falu a szűkebb hazám”.¹ Nagyarban látta meg a napvilágot, e kis szatmári faluban ringatták bölcsőjét, és kilenc évtized elmúltával itt helyezték el a földi hamvait tartalmazó koporsót.

Luby Margit 1885. november 13-án született Luby Géza földbirtokos, országgyűlési képviselő és Okolicsányi Margit harmadik gyermekeként. Ma már tudjuk, szülőháza, a Luby-kastély akkoriban úgy nézett ki, ahogy a ma interaktív múzeum és rendezvényközpont céljait szolgáló emeletes épület földszinti halljában látható festmény is ábrázolja: sárgára festett falak, gyönyörű park, az épület előtti körönd közepén egzotikus hangulatot árasztó agavé kaktusz, az utak mentén színpompás rózsafák. Nem véletlenül hívták apját a környéken „rózsakirálynak”.

Mivel Nagyart reformátusok lakták, a Luby család pedig római katolikus felekezetű volt, Luby Margit keresztelőjére a szomszédos Szatmárcsekében került sor. A Szatmárcsekei Római Katolikus Egyházközség anyakönyvének bejegyzése szerint a keresztelő napja 1886. február 13-ára esett. A gyermek a keresztségben a Margit Karolina nevet kapta. A keresztszülők rovatba az édesanya rokonságából származó Okolicsányi Lajos és Okolicsányi Elíz nevét jegyezték be.²

Luby Margit megszületése napjától egészen tíz éves koráig tartózkodott folyamatosan Nagyarban. Itt hallotta édesanyjától, illetve az őt körülvevő emberektől az első szatmári szavakat, ezen a földön tette meg az első lépéseket. Itt ismerte meg gyerek-

* Az itt következő írások a Luby Társaság által 2015. június 6-án Nagyarban megrendezett konferencián elhangzott előadások szerkesztett változatai.

¹ Szatmári Múzeum Kézirattára. Luby Margit kéziratok hagyatéka (a továbbiakban: SZM KT. LMKH).

² Szatmárcsekei Római Katolikus Plébánia Irattára. 1886. március 13-i anyakönyvi bejegyzés. Tamás László lelkész szóbeli közlése.

ként a korábbi generációk által az utódokra örökített nemzeti eszményeket, amelyeket felnőttként is tudatosan vállalt és hirdetett. Nagyarból nyílt ki számára a világ: innen került el 1895-ben, tíz évesen a szatmári Szent Vince Zárdába, ide tért haza a szünidők idejére, és innen indultak a kézírataiban felemlegetett kedves hangulatú látogatásokra a környéken élő rokonokhoz, barátokhoz.

Idillinek tekinthetnénk a festmény sugallta gyermekkort, pedig erre hamar árnyékot vetett a szülők megromló kapcsolata, az édesanya betegsége majd elvesztése.³ Családi vonatkozású visszaemlékezéseiben nem igazán találunk közvetlen utalásokat élete ezen mozzanataira, arra viszont igen, hogy az apa és a rokonság szeretettel vette körül a gyerekeket, akik rengeteg élménnyel gazdagodtak ezekben az években.⁴

Az iskolai tanulmányok, majd a megszerzett diplomák új utakat nyitottak a dolgozni akaró Luby Margit előtt. Ezek pedig egyre távolabb vitték őt Nagyartól, ahova vendégként eleinte még haza-hazalátogatott. Am csaknem három évtized telt el úgy, hogy nem járt szülőfalujában. A szülői ház ugyanis gazdát cserélt. Ennek hátterében az apa, Luby Géza politikai szerepvállalása, pontosabban a politizálást segítő pénz megfogyatkozása húzódott meg. Szaploneczay Luby Lajos, Luby Géza fogadott fia kézíratos formában hátrahagyott élettörténetében azt írja, hogy nevelőapja a XX. század kezdetén az ősi nagyari birtokot „az élete fogytáig tartó ellenzéki politizálásával veszítette el”.⁵ A válás és a politikai kampányok finanszírozása olyan komoly pénzügyi terhet jelentett, amelyen Luby Géza csak a nagyari ingatlan és a földbirtok eladásával tudott úrrá lenni. Amikor az apa 1911-ben meghalt, Luby Margit Szatmárnémetiben élt és dolgozott, ifjabb Luby Géza pedig Nagykárolyban viselt hivatalt. Szatmár megye feldarabolásakor Luby Géza Tunyogra költözött, ahol a nagybátyja, Luby Lajos házában élt és az ottani birtokon gazdálkodott.

A nagyari Luby-birtok új tulajdonosai mintegy három évtizedre gróf Vay Ádám kiskorú örökösei lettek. 1936-ban ifjabb Luby Gézának beteljesedett régi vágya, amikor is sikerült visszavásárolnia a Vayaktól a nagyari kastélyt és a földeket. Akkor persze még sem ő, sem a váratlan halála következtében 1944. április 13-án megözegegyült neje, Kölcsey Borbála, valamint az ő első házasságából származó gyermekei, Szaploneczay Zsófia és Lajos nem gondolták, hogy egy évtized múlva minden vagyonuk állami tulajdonba kerül majd, ők pedig földönfutókká válnak.

Luby Margit 1934-től néprajzi kutatás céljából gyakran járt Szatmárban. Az első években Tunyogon szállt meg a testvérbátyjánál, 1936-tól pedig már Nagyarban a régi falak között hajthatta álomra fejét. Ahogy írja, ha Nagyarba ment, mindig hazament, hol gyűjteni, hol megpihenni.⁶

A második világháború vége felé és azt követő években tett nagyari látogatások már nem voltak ilyen nyugalmasak, hiszen mindenhol csak a rombolást, a pusztulást látta. De lehetett-e mást látni és tapasztalni akkoriban a tágabb világnak ezen a szerencsétlen felén? Luby Margit igyekezett menteni a menthetőt. Összeszedte és magával

³ A Luby család történetéről bővebben: KISS KÁLMÁN: A Luby család. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv. XVII. Szerk. Galambos Sándor – Kujbusné Mecsei Éva. Nyíregyháza, 2006. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, 381–390.

⁴ Vö: SZM KT. LMKH: XXI/1. Egy régi udvarház és lakói, közben Petőfiről való emlékezések.

⁵ [Szaploneczay]. Luby Lajos élettörténete (Kézirat. c. n., é. n.). 9.

⁶ SZM KT. LMKH: IX/1. Bevezetés.

vitte Budapestre a kifosztott kastélyépületből kihajigált, a falusiak által értéktelennek ítélt, többszáz éves családi iratokat, bennük a rátóti Gyulaffyak, a kisirédei Rhédeiek, a benedekfalvi Lubyak családi történetének fontos mozzanataival. Az így megmentett iratok később – nagy szerencsénkre – eladás révén több közintézményünk, köztük a mátészalkai Szatmári Múzeum birtokába és kezelésébe kerültek.

Szülőföldünket ösztönösen is szeretjük, és hálásak vagyunk az ott megélt, tanult dolgokért. Luby Margit is így volt ezzel, de ő ezen túlmenően nagyon sokat tett azért, hogy a szatmári és a nagyari szájakat az évtizedek során még erősebbé tegye. Talán hogy megértőbb, elfogadóbb lehessen az ott élő emberek majdani cselekedeteit, illetve az átélt történeteket illetően? Mert mi mással lehetne megmagyarázni, hogy a második világháború végétől bekövetkezett társadalmi változások idején, amikor bőven lett volna oka dühre és haragra, elkeseredésre és bánatra, hiszen szülőházát feldúlták, kifosztották, berendezési tárgyaikat a járási hivatalok és a község lakosai széthordták, könyveik, irataik jelentős részét megsemmisítették, mégis erősebb volt benne a megbékélés és a megbocsájtás azok iránt, akik ösztönösen vagy már az új ideológiával átítatott énjüknek engedelmeskedve mindezt elkövették.

Mint írta, utoljára 1949-ben járt Nagyarban. Később az egyre nehezebben engedelmeskedő lába miatt nem vállalkozhatott hosszú utakra, egy idő után pedig már saját budapesti lakását sem tudta elhagyni. A községünkkel kapcsolatos későbbi hírei, adatai levélváltások útján kerültek birtokába.⁷

A kilencvenkettedik évében elhunyt Luby Margit koporsója 1976. július 24-én érkezett Nagyarba. A Néprajzi Társaság nevében ifj. Kodolányi János vett tőle búcsút. Haló porait az azóta ki nem nyitott családi sírbolt fogadta magába.

Bár a nagyari gyermek- és felnőttkori élményeket, benyomásokat Luby Margit nem írta le átfogó részletességgel, – szerencsére megtette ezt nagyszüleire és Petőfire emlékezve Fülöpösdarócot illetően –, írásaiban bőven találunk a nagyari kastélyra, egykori lakóira, a nagyari emberekre, a nagyari népeletre, valamint a községet körülvevő tájra és természetre vonatkozó fontos adatokat. Ezekből csak vázlatosan szeretnék néhányat megemlíteni.

A kastély történetével kapcsolatban tudjuk, hogy idősebb és ifjabb Luby Géza családjában is nagy kultusza volt a mezőgazdaságnak, a virágkertészetnek, a kocsiknak, a szép és ügyes lovaknak.⁸ Híres volt a Lubyak könyvtára, amelynek háromezer kötete a családtagok kifinomult érdeklődéséről tanúskodott. Az általános ismeretek elmélyítéséhez lexikonok, tudományos művek sora állt rendelkezésre, nem beszélve a gazdasági szakkönyvekről. A Lubyak szolgálatában álló nagyariak megismerhették és otthoni gazdaságukban is alkalmazhatták a kastélyban használt mezőgazdasági, állattenyésztési módszereket, továbbadhatták az életmódbeli szokásokat. Jó volt a kapcsolat a Lubyak és a lakosság között. Luby Margit egy helyen leírja, hogy az akkor még Szatmárban gyakran előforduló váltóláz kezelésére saját eukaliptusz-főzeteikkel gyógyították a község megbetegedett embereit.⁹

⁷ SZM KT. LMKH: IX/2. 21.

⁸ SZM KT. LMKH: XXI/1. 5. és Sz. Luby Lajos: i. m.10–12.

⁹ SZM KT. LMKH. XXI/1. 18.

Luby Margit nagy figyelmet szentelt kézírataiban a Petőfi és Luby Zsigmond barátsága egyik helyszínéül szolgáló Nagyar természeti környezete bemutatásának. A Petőfit is megihlető Tisza, ahogy Luby Margit nevezi, „az itteni folyók fejedelme”, valamint a Túr vadregényes környéke a Luby testvéreket is megragadta: felnőtként ki-kijártak gyönyörködni a tájban és a növényvilágban, elmerengeni a régi és újabb idők történésein.¹⁰

De Luby Margitot a jelen is nagyon érdekelte, amelynek kutatása céljából Nagyar igen fontos gyűjtőhely lett. Kéziratban maradt egyik legkedvesebb anyaga, amelyet *Falusi tisztségek* címmel a „Nagyari Boldog Emberről”, Bihari András kerülőről, fej-fairőről, halottkémről, temetőőről készített.¹¹ A 274 oldalas munkában a szerző Nagyar életét mutatja be a maga teljességében úgy, hogy a falusi tisztségeket viselő személyekről készített portrék szinte csak színezik a kedvenc András bácsi alakját. Mint Luby Margit írja: „András nem szépirodalmi munka hőse, hanem a maga emberségéből teremtett élet keretei közt kialakult egyéniség, akinek megszólalása nélkül nem is sejthetjük, hogyan élt a huszadik század szegény embere a Tiszaháton.”¹²

Luby Margit módszere is példaértékű. Erről az egyik helyen így fogalmazott: „Éppen mert gyakran fáradtan s pihenni mentem haza, azt a fényűzést is megengedtem magamnak, hogy beszélgetéseim alkalmával azt jegyeztem le, amit éppen mesélt András vagy Kati asszony [a felesége]. Azzal, hogy minden adatukat hűségesen lejegyeztem, azt hiszem, megadtam köszönetem és hálám jelét.”¹³

A nagyari néprajzi anyag mind témáit tekintve, mind az írásokban rejtőző nyelvi kincset illetően is értékesnek tekinthető. Helyi szavak, „szokásmondások”, adomák, földrajzi nevek találhatók a szövegekben. A nagyari történetek közt vannak olyanok, amelyeket, úgy gondolom, egyes családok leszármazottjai vagy akár az egész faluközösség nem szívesen látna viszont nyomtatásban. Így talán jobb is, ha ezek egy ideig még a kéziratokban pihennek. Épp eleget tud amúgy is a világ! Mert mi lenne, ha kitudódna, jöllehet, csak egyszer történt meg, hogy ínségesebb időben Nagyarban valakik titokban megnyírták egy másik ember kuvaszát, mert rájöttek, hogy milyen pompás zoknit, kapcát lehet készíteni a bundájából! Szegény kutya meg csak átvészelte valahogy a telet szőr nélkül a konyhában a tűzhely szomszédságában!¹⁴ A kutya ilyen nagy becse mellett már kezdem én is elhinni, hogy mégiscsak volt létalapja annak a környékünkön egykor hangoztatott falucsúfoló rigmusnak, mely szerint: „Nagyarba’ jó a kutya habarva!”

De félre a tréfát! Úgy gondolom, Luby Margit mindent megtett, amit csak megtehetett szülőföldjéért s benne szülőfalujáért, Nagyarért.

És vajon Nagyar megtett-e mindent viszonzásképpen? Sokáig nem. A falu ugyanis szépen hozzáidomult a XX. század második fele új ideológiájához és társadalmi rendjéhez. Az egyszerű ember mindennapjainak nem ez volt a legfontosabb kérdése,

¹⁰ SZM KT. LMKH. XXI/3. Részmásolat Luby Margitnak a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárában őrzött kézírata 60. oldaláról

¹¹ SZM KT. LMKH. IX.

¹² SZM KT. LMKH. IX/.12. 30.

¹³ SZM KT. LMKH. IX/1. Bevezetés.

¹⁴ SZM KT. LMKH. IX/1. 4.

az illetékesek pedig igyekeztek elfelejteni azokat az egykori családokat, akiknek vagyonából az új rendszer alapjait vetették meg. Így aztán a Luby név az épületek kapcsán fennmaradt Magyarban, a Lubyak értékteremtő tevékenysége azonban hamar feledésbe merült.

Szerencsére, a szűkebb szakma az elmúlt évtizedekben is számon tartotta Luby Margit néprajzkutatót és nagyari nyugvóhelyét. Kerek évfordulókon az etnográfusok, történészek eljöttek a falunkba főt hajtani, és elhelyeztek egy-egy koszorút a Luby-kripta ajtaján. Temetésén a község lakosai is szép számban voltak jelen, akárcsak a Luby-kastély falán 1985-ben elhelyezett emléktábla leleplezésekor.

Negyedszázados csend után 2011-ben kezdeményezésemre, a település önkormányzatával és lakosaival összefogva, felemelő ünnepséget rendeztünk, amelyen Luby Margit halálának 35. és Petőfi Sándor Magyarban jártának 165. évfordulójára emlékeztünk. A rendezvényen háromszáz vendég vett részt, közülük sokan azóta is látogatják községünket, résztvevői ünnepségeinknek. Köszönet érte!

A 2013-ban megnyílt Luby Interaktív Kastélymúzeum bejárat melletti falára visszahelyezték a szépen felújított Luby Margit-emléktáblát.

A Luby Társaság 2015. június 6-i ünnepsége a konferenciái előadásokon túl egy tulipánt formázó, emlékező szöveggel ellátott, szatmári tulipánmotívumokkal díszített Luby Margit-emlékoszloppal, egy, a néprajzkutató életét és munkásságát bemutató kiadvánnyal, illetve egy kiállítással igyekszik pótolni az eddigi mulasztást, gyarapítani a Luby Margittal kapcsolatos ismereteket. Reményeink szerint hamarosan lehetőség nyílik a családi kripta és a felette lévő kápolna felújítására, a kápolna kertjében pedig a Luby család további jeles személyeinek állítandó emlékoszlopok révén a „Luby Emlékkert” létrehozására. Úgy érzem, a Berzsenyi-sorokban megfogalmazott remény, amelyekkel – a kortárs Molnár József irodalomtörténész visszaemlékezése szerint – Luby Margit a nehéz órákban önmagát vigasztalta, a mozdulatlanság és némaság súlyos évtizedei után mégiscsak beteljesedni látszik:¹⁵

A derék nem fél az idők mohától,
A koporsóból kitör és eget kér.
S érdemét a jók, nemesek, s jövőendő
Századok áldják.

Köszönet mindenkinek, akik részt vettek, részt vesznek Luby Margit reményeinek beteljesítésében!

¹⁵ SZM KT. LMKH. XIII. 21. 1.

CSERVENYÁK LÁSZLÓ

Benedekfalvi Luby Margit

(1885. november 13. – 1976. július 18.)

Luby Margit édesapja Luby Géza, édesanyja Okolicsányi Margit. 1880-ban kötöttek házasságot, melyből három gyermek született. Piroska 1882-ben, Géza 1884-ben és Margit 1885. november 13-án Nagybarban, a szülői házban, melyet apja épített.

Luby Margit iskolai tanulmányait a szatmári zárdában végezte, ahol a rokon Kaffka Margit is tanult. Itt szerzett 1904-ben népiskolai tanítói oklevelet, majd Budapesten 1907-ben polgári iskolai tanári oklevelet nyert irodalom, történelem és földrajz szakra. Szatmáron tanít a felsőbb leányiskolában, ahol igazgatóként is tevékenykedett 1917-ig. Mint tanárnő lelkes híve a Nyugat köré csoportosuló írónemzedéknek. Ady Endrével is szellemi kapcsolatba kerül Szatmáron 1914-ben. 1917-ben beiratkozott a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemre, ahol tanítóképző intézeti tanári oklevelet nyert, de mivel a Tanácsköztársaság alatt diplomázott, vizsgáit meg kellett ismételnie. Ettől az évtől kezdve a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumban a XIII. Ügyosztályon dolgozik. 1921-ig, amikor kinevezik felsőkereskedelmi iskolai tanárnak, így együtt tanít Soly-mossy Sándorral, akitől biztatást és bátorítást kap népünk életének tanulmányozására. Tanít az Erzsébet Nőiskola tanárképző gyakorlóiskolájában, majd hivatalnok a Felsőkereskedelmi Főigazgatóságon, később a budapesti Vidéki Tankerületi Főigazgatóságon is, ahol 1943. március 4-én vonult nyugalomba, négy évtizedes tanári munka után.

A felszabadulást elhagyatottan, kibombázottan, betegen, hatvanévesen élte meg. Felgyógyultan, nagy lendülettel kezdi el ismét a néprajzi gyűjtést Szatmárban, majd a jászok és a kunok között, később a Dunántúlon. A Népművelési Intézethez benyújtott, gyűjtéseihez mellékelte kiszállási jelentései kis mikrotanulmányok, szellemi, néplélektani „mélyfúrások”.

Majdnem annyi évet dolgozott (33 évet) nyugdíjasként mint „aktívan”, s ezen hosszú idő alatt kedvét először a gyűjtésekben, majd amikor a törődöttséggel járó utazásokat már nem bírja, gyűjtéseinek rendezgetésében leli.

Több mint ötven évig kutatta a szatmári ember életét és kitűnő érzéssel, szépírói stílusban tárta az olvasók elé. Mindig az embert, a társadalmat, a közösséget vizsgálta, a paraszti, pásztori magatartást figyelte.

Tanulmányaiban és cikkeiben is a szatmári – alföldi parasztság, pásztorok, kézművesek világát villantja fel.

Több mint 15 esztendőn át tanári munkája mellett szakadatlanul gyűjt, és szorgalmasan publikál. 1927-től jelennek meg cikkei – ekkor már 42 éves – évenként rendszeresen. Közben három alapvető könyve, 1935-ben *A parasztlelet rendje*, egy évvel később a *Bábalelte babona*, majd 1942-ben a *Fogyó legelőkön* című kötetek. Van, amelyik saját költségén több kiadást is megélt. A sebtében összeszámlált jelentősebb cikkek, tanulmányok száma több mint harminc, különböző gyűjtései terjedelme megközelítheti a tízezer gépelt oldalt. (Csak a Szatmári Múzeum adattárában 5 490 oldalnyi megyei vonatkozású néprajzi gyűjtése található!)

Ezekből kiemelkedik a *Szabolcs-Szatmár megyei történelmi hagyományai és mondái*, a *Negyvennyolcas gyűjtés*, a *Házasságszerzés* és *A halott és eltakarítása*.

A minden apró részletre kiterjedő figyelem, adatai lelkiismeretesen lejegyzett hitelessége, konok szorgalma, olyan időkben, amikor a néprajzi gyűjtés nem volt divat, felbecsülhetetlen értékeket mentett meg népünk tudásanyagából. Dolgozataiból ismerjük a matolcsi guba készítésének csinját-bínját, a szatmári kocsisbabonakör az ő lejegyzése után vált ismertté a szakirodalomban, a szamosmenti és a tiszaháti „aprómarha” tartás néprajzi leírása ma is az alapja népünk állattartástudománya kutatásának. A kézi gyapjúkalap-készítés mesterségének tanulmányozása és leírása fellebbentette a fátlyat a Kossuth-kalap készítésének sokszor misztifikált voltáról. Joggal soroljuk őt a magyar társadalomnéprajz előfutárai közé, ezt támasztja alá *A parasztlelet rendje* című munkája is. Könyve a paraszti illem, az együttélés íratlan szabályainak gazdag tárháza, sőt forrása a mai modern szemiotikai kutatásoknak is. A táltosokról, boszorkányokról, lidércekről, kincskeresőkről, rontókról és gyógyítókról a *Bábalelte babona* című könyvében úgy ír, hogy elősegíti vele a magyar ősvalláskutatás vizsgálatát, sőt élénk tárja a feudális életkörülmények között élő falu gondolkodásmódját is. A *Fogyó legelőkön* című könyve annak bizonyítéka, hogy a Szamos, Kraszna, Túr mentén a Szatmári-síkságon a magyar pásztoréletnek olyan emlékei élnek, melyek jelentősükben felérnek a Hortobágy, vagy a Kunság állattartásáról publikált anyaggal.

Nemcsak új ismeretekkel gyarapítja az etnográfát és a társadalomtudomány más területeit, szemléletével és módszereivel is új utakon jár. Nem véletlen, hogy az előbb említett könyve a felszabadulás előtti Magyarország felfedezése című sorozatban jelent meg. Szoros szellemi kapcsolat fűzi a sorozat íróihoz és a sorozat irányát a néprajztudomány oldaláról egészíti ki. Így kapcsolódva Erdei Ferenc és Illyés Gyula szellemi törekvéseihez.

Amikor anyagi, vagy más természetű nehézségei adódnak, a néprajz adatközlői világába „menekül”. Rója a szatmári poros utakat, legtöbbszörire gyalog még az ötvenes években is. A Népművelési Intézet igen-igen szerény tiszteletdíjért keményen és pontosan megdolgozik. Gyűjtőútjairól részletes jelentéseket készít és magagépelte, aprólékosan gondos anyagot ad le. Ez az anyag a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában, a Debreceni Egyetemi Könyvtárban és a mátészalkai Szatmári Múzeumban megtalálható, szerencsénkre. Igen sok gyűjtése – köztük nyomdakész kézirat – kiadatlanul maradt. Az elkövetkező években lehetőségeinkhez mérten enyhíteni szeretnénk ezen az állapoton.

A szatmári népélet kitűnő kutatója, Luby Margit hosszú élete során nagy mennyiségű anyagot gyűjtött. Ő a néprajzosoknak még ahhoz a nemzedékéhez tartozott, amelyik járta az országot és a kutatóútjai nyomán a helyszínen feltárt hiteles anyagot saját élményeivel, belülről látva dolgozta fel.

Nem az íróasztal mellől tekintett a falura, s írásait nem az elméletieskedés jellemzi. A parasztsággal való közvetlen kapcsolat révén a valóságról pontos ábrázolást nyújtott. A múltat idéző emlékeket, a népi kultúra hajdani és korabeli hagyományait nem romantikus szemlélettel, hanem a gazdasági, társadalmi helyzet összefüggéseinek, hátterének figyelembevételével végezte. Ez nyújtja a folklór hagyományokkal foglalkozó munkáinak értékét és hitelét.

Luby Margit szerényen vallja: „Néprajzból azt tudom, amit Szatmár vármegye parasztnépétől megtanultam. Nem is akarok egyebet visszaadni, csak azt, ami a nép közt nálunk elevenen él babonában, szokásban és paraszti illemszabályban.”

Valóban, nem volt „hivatásos” néprajzos, nem tanulta, hogyan kell kutatni, milyen módszerekkel feldolgozni az anyagot. Ösztönösen ráérezett, mire kell figyelni, mit kell a magyar népéletből feltárni és megmenteni az utókor számára. Solymossy Sándorral való kapcsolata nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy tudása a magyar népi kultúráról, különösen a folklórról megfelelő alapot kapjon. Már nagy tekintélyű egyetemi tanár Solymossy Sándor, amikor azt írja Luby Margit első könyvének előszavában: „Valami megvesztegető báj van közlése módjában: humor, kedély, az olvasóval való kedvesen bizalmas közlésmód teszi meleggő előadását. A maga lelkes szeretetét a népe iránt át tudja adni az olvasónak, aki a végén úgy érzi, hogy épp oly otthonosan mozog a megismert népi alakok közt, mint a szenvedélyesen gyűjtögető s minden apró vonásért lelkesedő szerzője maga.” S nem véletlenül általános a vélemény, amely szerint Luby Margitban szépíró is rejtőzik, akinél az adatközlő szatmári emberek a saját ízes nyelvükön beszélnek, s a paraszti életről írt munkája „úgy olvastatja magát, mint egy érdekes regény.”

Luby Margit kifogyhatatlan volt a néprajzi témákból. Rengeteg feldolgozásra váró ötlete volt. Olyan népéleti jelenségekre hívta fel a figyelmet, amelyekkel őelőtte nem foglalkoztak. A parasztélet sok finom, addig ismeretlen részlete az ő meglátása nyomán tárult fel.

Luby Margit munkásságát elsősorban az ún. szellemi néprajz iránti érdeklődés jellemzi. Gyűjtötte a népdalokat, a hiedelmeket, a jeles napokhoz, az emberi élet fordulóihoz és a társadalmi élet megannyi területéhez kapcsolódó szokásokat.

A kéziratban maradt munkái, de a posztumusz megjelent kötetének fejezetei is mutatják, hogy Luby Margit az állattartással, pásztorkodással kapcsolatban különösen sok anyagot gyűjtött. A nagy érdeklődést kiváltó *Fogyó legelőikön* című könyvében a Szamoshát és a Tiszahát pásztorainak életét, a pásztorló állattartásra vonatkozó emlékeket tárta fel. Arra a kérdésre kereste a választ: „mi maradt meg napjainkig az ősi pásztorkultúra emlékeiből népünk életében. Van-e a mai pusztuló pásztorság egyedeinek magatartásában nyoma a régi pásztorművelődési körnek? A török hódoltság alatt és után beözönlő délszláv pásztorok sok idegen elemet beleoltottak pásztorságukba, de a rátelepedett idegen lelkiség a magyarság ősi, pásztoréletének nyomait

végleg el nem törölhetette. Az ősi jellemvonásoknak tehát még nyomát kellene találni.” A kötetben a Szatmári-síkság, a Szamos, a Kraszna, a Túr menti és beregi pásztorok vallanak ősi foglalkozásukról, életükről, viseletükről és szokásaik, hiedelmeik gyakran rejtélyesnek tűnő emlékeiről. Ez a munka nemcsak a néprajz, hanem a szociológia, a történelem és a nyelvtudomány számára is gazdag anyagot nyújt.

Luby Margit hosszú évtizedeken át rendkívül szorgalmasan gyűjtött, kutatott a szatmári területeken, a szomszédos Szabolcsban és Beregben, majd később az Alföldön és a Dunántúlon is. Már túl volt a hatvanadik életévén, amikor még lelkesen részt vállalt az 1848/49-es néphagyományokat gyűjtő mozgalomban és tizenegy szatmári és két beregi faluban kutatta fel a szabadságharc folklorisztikai emlékeit. Hatalmas kéziratanyagot hagyott az utókorra.

Luby Margit az első nő, aki néprajzzal foglalkozott. Ő a mi századunk Apor Pétere, aki megtartott és összegyűjtött valamit, amire senki sem figyelt. Nem rendszerezett s nem csinált elméleteket, hanem forrásanyagot gyűjtött össze, amiből majd hosszú időn keresztül élhetnek azok, akik ezekkel már sohasem találkozhatnak, mert eltűntek az időben, mint a régi körülornácós szatmári házaink és sok-sok kincsünk.

Szorgos élete és munkássága a mai nemzedékek előtt is példa marad, amit mulasztottunk életében, tegyük jóvá halála után!

A nagyari Luby-kastély, ifj. Neogrády Antal festménye

RATKÓ LUJZA

Ember a tudósok között

Luby Margit néprajzi hagyatéka

Aki valaha is olvasott Luby Margittól valamit, azt minden bizonnyal lenyűgözi – mi-ként engem is – leírásainak elevensége, élvezetes stílusa, a dolgok háttérét kutató lé-nyeglátása. Nem véletlen, hogy már ifjú néprajzoslóként őt választottam példaképemül – nemcsak megyei vonatkozása miatt, hanem mert ő valami olyat tudott, amit csak nagyon kevesen a magyar néprajzi irodalomban: száraz tudományosság helyett élő, eleven képet rajzolni a paraszti kultúráról. Illyés Gyula így méltatta első könyvét, az 1935-ben megjelent *A parasztlelet rendjét*:

„...tudományossága mellett is oly eleven nyelvezetű leírás, mely inkább nap-lóhoz teszi hasonlóvá. Luby Margit jó megfigyelő, de jó elbeszélő is, bátran mondhatom, hogy született epikus. Íráskészségének köszönheti, hogy noha a tudomány színvonalából nemigen enged, műve a legjobb értelemben népszerű, irodalmi olvasmánynak is élvezetes...”

Munkássága olyan nagy nevekkel említhető együtt, mint a szintén megyénkhez kapcsolódó egykori megyei múzeumigazgató, Kiss Lajos, vagy a bihari, sárréti nép-élet kiváló ismerője, Szűcs Sándor, akik a néprajztudománynak ugyanazt a „szépírói ágát” művelték, mint ő. Luby Margit egyedisége azonban (mint ahogy nevesebb kol-légáié sem) nem pusztán stilisztikai kérdés, s nem szűkíthető le szépírói tehetségére és műveinek irodalmi értékeire – ennél ugyanis jóval többről van szó. Vegyük hát sorra, miben is rejlik Luby Margit titka, mi adja írásainak különlegességét!

Valljuk be, kedvelt diszciplínánk humán tudomány létére igen gyakran beleesik abba a hibába, hogy az adott téma alapos és szisztematikus taglalásából éppen az ember marad ki – s ezen a helyzeten a kulturális antropológia – nevével ellentétben – nemhogy segített volna, hanem egyenesen rontott. A néprajztudomány esetében különösen indokolatlan egy ilyen attitűd, hiszen ami e diszciplína tárgya, az egy bizo-nyos embertípus gondolkodásmódjának, érzéseinek, hitének külső megnyilvánulása, amely minden egyes mozzanatában mélységesen emberi törekvésről tanúskodik. A falusi parasztember és a pásztor közvetlenül maga teremtette meg tárgyi és szellemi kultúráját, ebből következően a tradicionális népi kultúra sokkal inkább magán viseli megalkotójának keze nyomát, mint industrializált modern világunk kultúrája, ame-lyet – egy hasonlaltal élve – már nem ügyes kezű falusi gazdák és pásztorok faragnak

meg saját maguk örömeire, hanem a kultúragyártásra szakosodott „kulturipar” (Theodor Adorno) gyárt futószalagon a fogyasztók széles tömegei számára. Ezért érthetetlen az az általános tendencia, hogy a néprajz száraz, informatív leírásokat, elemzéseket közöl erről a nagyon is *emberi* kultúráról; a tudományos publikációk többségéből ugyanis hiányzik a hús-vér ember a maga gondolataival, érzéseivel. Hiányzik nemcsak a paraszti kultúrát megalkotó és éltető ember, hanem maga a kutató is, aki a – manapság egyedül üdvözítő – tudományos objektivitás jegyében hűvös távolságtartással kezeli vizsgálatának tárgyát. Hogy mennyire más Luby Margit tudósi attitűdje, arról érdemes ide idéznünk a neves néprajzkutató, Solymossy Sándor szavait *A parasztlelet rendje* előszavából:

„...ami az eddigi ilyféle közzétételekben sivár, élettelen felsorolásnak mutatkozott, amely fáraszt, ahelyett, hogy egyre élénkülő érdeklődést keltene, itt annak nyoma sincs. Valami megvesztegető báj van közlése módjában; humor, kedély, az olvasóval való kedvesen bizalmas közlésmód teszi meleggé előadását. A maga lelkes szeretetét a népe iránt át tudja adni az olvasónak, aki a végén úgy érzi, hogy épp oly otthonosan mozog a megismert népi alakok közt, mint a szenvedélyesen gyűjtögető s minden apró vonásért lelkesedő szerzője maga.”¹

Valóban, Luby Margit nem száraz tényként, hanem szinte naplószerűen, személyes élményként – mint ahogy ő maga rádiós kifejezéssel élve említi, „helyszíni közvetítésként” – írja le gyűjtőútjait, beszélgetéseit a falusiakkal. Hogy egy analógiát említsék: Luby Margit írásai olyanok más, tudományosabb ambíciójú néprajzi írásokhoz képest, mint egy ínycsiklandozóan illatozó, ízes, finom étel a desztillált, színtelen, szagtalan, íztelen tápanyagokkal szemben. Másképpen megfogalmazva: a tudomány tökéletes pontossággal analizálhatja, hogy egy ételben mennyi fehérje, zsír, szénhidrát, só stb. található, de ezeknek az alkotórészeknek a legprecízebb leírása sem fogja sohasem visszaadni annak a kemencében sült túrós bélesnek az ízét és illatát, amelyet a tudós eredetileg górcső alá vett. Ugyanígy míg a néprajztudomány gyakran alkotórészeire bontja és nagyobb összefüggéseiből kiszakítva taglalja – nemegyszer csak a felszíni jelenségekig jutva – vizsgálatának tárgyát, addig Luby Margit publikációiban ott lüktet a falusi élet a maga eleven teljességében, sokszínű változatosságában. Nemcsak azért, mert ő a paraszti világ olyan részleteit, nüansznyi finomságait is ismerte, amelyeket a néprajztudomány sosem kutatott, s amelyek egyébként is rejtve maradtak volna egy kívülálló előtt, hanem azért is, mert ezeket a részleteket nem száraz, mondhatni neutrális információként, hanem – hogy az étel-analógiánál maradjak – „ízes” és „szagos” élményként közli, s amely így az olvasó számára is élményt jelent.

Hangulatokat, érzéseket tud pár mondattal érzékletesen felvázolni, a természet szépségeit és a falusi, pusztai élet nyugalalmát költői képekben az olvasó elé tárni.

„Kint ülök a nyáron egy este a gulya mellett, a Kísar, Magyar, Kömörő, Gyarmat határát összefogó Ergeháton ... amíg hátamat nekivetem a pásztorkunyhónak..., azon gondolkodom, hogy beszélnem kellene a pásztorral, aki mellettem

¹ LUBY MARGIT, BENEDEKFAI: *A parasztlelet rendje. Népi szokások, illendő magatartás, babonák Szatmár vármegyében (Szamoshát, Tiszahát, Nyírség)*. Budapest, 2002. Nap Kiadó, 6. Az 1935-ös kiadás reprintje. [LUBY, 1935/2002.]

hallgatagon pászortüzet gerjeszt. Beszelnék is, ha nem borulna felém egyre mélyebb kékséggel az ég kupolája, s nem gyújtogatnák fenn szorgosan lámpáikat a csillagok. Minden csillagfényvel magasabb lesz az égi kupola, mélyebb a csend. Kedvem volna elhinni, hogy az esti pászortűz körén kívül nincs széles e világon más, mint jámbor barmok kérőző serege és békés emberek. Megértem, mért oly hallgatag a pásztor. Nemcsak a magánosság teszi azzá, hanem a határra boruló csend is. Lárma ilyenkor a szó és semmi az ember. Akiben van rá hajlandóság, az ebben a környezetben bölcsőbb lesz.”²

A falusi élet mellett kiváló pszichológiai érzéssel, nagy empátiával, finom humorral rajzolja meg a falu jellegzetes alakjait a maguk esendőségében és szeretnivalóságában; ő nem „adatközlőket”, hanem hús-vér embereket, egyéniségeket sorakoztat fel. Pár találó kifejezéssel, az illető szavainak szó szerinti idézésével képes pontosan jellemezni a legkülönbözőbb karaktereket. Nagy megértéssel ír az emberi gyarlóságokról, gyengeségekről is.

„Mogorvaságában olyan mondatokat lök oda a vén Tivadari, hogy szégyenszemre nem értem. Egyszer a kertben a fenyőfákról vakargatta le a szurkot. Kérdem:

– Mit csinál?

– A kasza után a gurdaj csobakja felhasította a lábamat, arra szedek orvosságot.

Tudniillik az történt vele, hogy kaszálás közben a gurdaj – rostos szárú dudva – csobakja felhasította a lábát. A kasza ferde síkban vágja le a gurdaj torzsáját, ez a ferde sík a csobak, könnyen megsebzí a meztelen lábat. A hasított sebet beborítja fenyőszurokkal, ez légmentesen elzárja a sebet. Ha a seb beforrt, a szurok magától leválik.

Az egyenesen nyereség, ha sürgetem az öreget és gőggel odavágja, hogy:

– Tavaly se siettem, mégis kiteletem!

Egyszer kerestem, a felesége a pitvarban fogott el, azt mondja:

– Ne méltóztasson ma az öreggel szót váltani, felvette a veszekvő köntöst!

Hát mit csinálhat ilyenkor az ember, továbbáll. Grácia, ha szóba áll velem. Ezt néha ravasz fondorlatokkal értem el. Például egy téli alkonyatban leküldtem érte, jönne fel, a gazdája hívhatja. Ott is termett menten, de a feletti csalódásában, hogy csak engem talált ott, oda is vágta:

– Egy lépést se tettem vón, ha nem a gazdám képibe hívatnak!”³

A párbeszéddek, az élő népnyelv ízes kifejezései, jóízű mondásai különösen élvezetessé teszik Luby Margit egyébként is roppant olvasmányos, érdekes elbeszélői stílusát. Ezek persze csak az olvasó szempontjai; Luby Margit, mint egy helyütt írja, azért élt olyan gyakran az idézés eszközével, hogy rányomja mondandójára „a hitelesség bélyegét”. Tegyük hozzá mindjárt: ezek az eredeti népi szövegek még árnyaltabb és élethűbb képet adnak a falu világról. A népnyelv gazdagsága, találó, olykor egészen költői vagy humoros megfogalmazásai egyébként is nehezen adhatók vissza még a

² LUBY, 1935/2002. 56.

³ LUBY MARGIT, BENEDEKFAI: Fogyó legelőkön. Budapest, é. n. Athenaeum Kiadás, 21–22. [LUBY]

legcizelláltabb irodalmi nyelven is, és azt se felejtjük el, hogy a nyelvi kifejezésmód mindennél jobban jellemzi a beszélőt – hiszen a stílus maga az ember. A nyelvezet mögött is ott húzódik a háttérben a hagyomány egész rendszere, s vele az a szemlélet, az az észjárás, gondolkodásmód, amely a tradicionális kultúrában élő ember egyik legfontosabb sajátossága. Mint a fenti idézetből és még számtalan megjegyzéséből kitűnik, Luby Margit is tisztában volt ezzel, és tudatosan alkalmazta a nyelvi jellemzés eszközt – de nemcsak értette, hanem maga is élvezettel „kóstolgatta” a paraszti nyelv ízeit.

Az idézett beszélgetések mindezekén túl a gyűjtés folyamatába is bepillantást engednek. Egy néprajzos számára különösen érdekes megfigyelni, hogy hogyan mondja ki Luby Margit az emberekkel mindazt, amire kíváncsi, hogy hozza a felszínre a mélyben rejtőző lényeket. Célzott rákérdezésekkel vagy éppen tudatlanságát eláruló – és nemesként sem szégyellt – kérdésekkel, olykor provokáló megjegyzésekkel éri el a célját. Mint *A parasztlelet rendje* elején megfogalmazza, tudatos módszertani eljárás volt részéről, hogy „minden szokást, rendtartási szabályt csak közvetlen megfigyelés, vagy parasztember előadása alapján” jegyezzen fel, mintha semmit nem tudna a parasztságról.⁴ Azonban mind kérdései, mind értő magyarázatai elárulják, hogy nagyon is mélyen átlátta a „paraszti rendtartás” belső törvényszerűségeit, összefüggéseit.

Sajátos kutatói magatartását jellemzi az is, hogy gondolatokat, személyes megjegyzéseket is fűz a látottakhoz-hallottakhoz. Ennek két megmosolyogtató példáját olvashatjuk a lakodalomról szóló leírásában:

„Az asszonynak mindig az ura szekerin van ilyenkor a helye. »Vétve esik meg, hogy valamelyik asszony elmaradjon.« Amin én váltig csodálkozom. Mert aki egyszer ült lőcsős szekeren, kövesúton, az nemigen vágyik erre a földi élvezetre. De a gusztusok, hála Istennek, különbözők.”⁵

„Lakodalomban a lú filére kendőt kötnek⁶ – mondja Cellár Józsefné. Magamtól is tudom. Ha kocsin, autón ilyen lú file mellé kötött kendős szekérral találkozik az ember, ajánlatos az óvatos kitérés, mert feltétlenül be van pálinkázva a kocsis, és hajt, mint a veszedelem. Megelőzni a másikat, asszonyokat visíttatni a félelemtől, ilyen gyönyörű élvezetekre ad alkalmat a lú file mellé kötött kendő. Máig is csodálom, hogy nem végződik mind valami szerencsétlenséggel. A részeg embert csakugyan Isten őrzi.”⁷

Luby Margitnak ezek a reflexiói nem annyira a tudósról, mint inkább egy érző és gondolkodó emberről árulkodnak; könyveiből nemcsak kutatói erényeiről, hanem emberi vonásairól is képet kaphatunk. Igen szimpatikus például az a derű és finom humor, amely műveinek alapjellegét adja, vagy például az az önirónia, amellyel egy-egy konkrét témával kapcsolatos tudatlanságát vagy tévedését írja le.

„A jószágon kondul egyet a kolomp szépen, halkan, szinte zengve. Mondom a pásztornak:

⁴ LUBY, 1935/2002. 19.

⁵ LUBY, 1935/2002. 101.

⁶ Jelentése: a ló filére kendőt kötnek. A *kendő* a szatmári, beregi népnyelvben a szöttes vászonfélék összefoglaló neve, s nem fejkendőt jelent.

⁷ LUBY, 1935/2002. 101.

– Szép hangja van ennek a kolompnak.

– Szépnek szép – mondja csendesesen, mert már megszokta, hogy az van kedvemre, ha minden szavamba beleköt. – Csak épp az a hiba, hogy e nem kolomp, hanem harang, s ha kolomp lenne is, akkor is szava lenne és nem hangja.”⁸

Luby Margit művei arról tanúskodnak, hogy ő nemcsak eszével, hanem *szívével* is közelített a paraszti kultúrához. Teljes nyitottsággal fordult a falusiak felé, s empátiás készségével, női érzékenységével a felszín mögött észrevette a mélyben rejtőző lényeket: a hagyományos kultúra ezer szállal összefonódó gyökereit. A megérezés azonban önmagában kevés – a tudományhoz a vizsgált kultúra megértése, átlátása is kell. Luby Margitnál ebben sincs hiány, hiszen – még ha nemesként is – fiatalkorában maga is falun élt, így közvetlenül tapasztalhatta, láthatta a hagyományos paraszti életmód hétköznapjait és ünnepeit, testközelből figyelhette meg azoknak a szokásoknak, illemszabályoknak, íratlan törvényeknek, elvárásoknak a szövevényes hálózatát, amelyben egy idegen nemigen tudott volna kiigazodni. Benne élt abban a közegben, amelyet később kutatóként vizsgált, s ez minden bizonnyal hozzájárult ahhoz, hogy nemcsak külső megfigyelőként, a tanult ember rálátásával közelített a paraszti kultúrához, hanem egyben – mint fentebb már említettem, kitűzött kutatási módszere lényege szerint is – közvetlen szemtanúként, a résztvevő személyes érintettségével. Nem véletlen, hogy olyan természetességgel és magabiztossággal igazodott el a paraszti „etikett” útvesztőiben, mint csak nagyon kevesen a néprajzkutatók közül.

„A spanyol etikett kismiska ahhoz a megkööttséghez, amely a paraszt – legyen az férfi, asszony, leány – életének minden körülményére előírja a viselkedés mikéntjét. Ha meg akarom írni, hogy mi illik lakodalomban, temetésen, hogy illik látogatást tenni... akkor nem elég a lakodalom, a látogatás lefolyását megtanulnom, meg kell azt is tudni, hogy illik ilyen alkalomkor viselkedni férfinak, asszonynak, leánynak. Ismerni kell vagy legalábbis ismerni kellene százféle babonát, mert a babonaság egy része szorosan megszabja a magaviselet módját, aminek elvétése illetlenségnél is több: hagyománysértés. A fonóba járó legény Scylla és Charybdis közé kerül, amikor a felkínált süteményt visszautasítja s a vendéglátó háziak azzal biztatják: egyék kérem, nincs megrontva. Ha végleg visszautasítja, az illetlenség, ha elfogadja, hátha mégis rontót eszik? Mindenképen baj.”⁹

Úgy vélem, hogy Luby Margit nyitottságának, emberi odafordulásának a paraszti kultúra felé több olyan hozadéka is volt, amely tudományos, módszertani szempontból is jelentős. Az egyik, hogy nemesi származású tanult ember létére át tudta hidalni azokat a társadalmi különbségeket, amelyek közte és az egyszerű falusi parasztemberek között fennálltak, megteremtve ezzel a néprajzi gyűjtéshez elengedhetetlen bizalmat. Ebben segítette édesapja emléke is, akit halála után jó emlékezetében őrzött meg a falvak népe.

„Az alapfeltétel, hogy bizalmat tudjon kelteni az ember. Ez nehéz. Pedig nekem nem személyes érdemből, de kivételesen kedvező helyzetem van. ... hivatko-

⁸ LUBY, 102.

⁹ LUBY, 1935/2002. 18.

zom arra a melegségre, amellyel az idegenebb is felém fordul, ha a negyedszázad előtt elhunyt édesapám nevét hallja.”¹⁰

A másik következménye ennek a nyitottságnak az volt, hogy a néphagyományak így olyan mélységei és összefüggései tárultak fel előtte, amelyek egy más megközelítés előtt zárva maradtak volna. Ennek köszönhetően Luby Margit egyfelől kivételes mélységében és kapcsolatrendszerében látta át a népi kultúrát, másfelől – megint csak kivételesen – olyan emberi arcát mutatta fel e kultúrának, amellyel a néprajztudomány abban a korban sem, azóta pedig még kevésbé foglalkozott. Műveiből őszinte érdeklődés és szeretet érezhető, s az, hogy tisztában van e kultúra – nemzeti szempontból is oly fontos – értékeivel. Több megfogalmazásából is kiderül, mennyire világosan látta már az 1930-as években is a néphagyomány hanyatlását, a parasztságra leselkedő veszélyeket.

„Azóta sokszor meghökkentett már az az eleven hit, amelynek őszerejét ezeréves kereszténység, négyszáz éves keresztényiség¹¹ sem tudta megölni, csak elbujt az urak elől. ...elmondhatjuk, hogy ősi kultúránk látvái járunk s az úri ember közönye alatt a hamuban még parázs lappang. De ha az értelmiségi osztályok közönye nem ölte meg, megöli most rövidesen a kőút, a vasút, autó, rádió, repülőgép. A távolság az ősmagyar, s a XIX. század parasztja közt nem akkora, mint amilyen a ma és mondjuk 1950 után élő generáció között lesz. A gépkultúra proletárrá fogja átgyúrni a paraszt ősi egyéniségét és ez az elproletárisodás nemzeti egyéniségünket fenyegető veszedelem.”¹²

Nyolcvan év távlatából már látjuk, mennyire igaza volt Luby Margitnak: szavai sajnos azóta beigazolódtak. Mi az hát, amit ebben a helyzetben, a hagyományos paraszti kultúra végperceiben mi, mai néprajzkutatók tanulhatunk Luby Margittól? Mi az, amire az ő néprajzi hagyatéka figyelmeztet minket?

Egyfelől minden értéket tagadó és szétziláló korunkban *valódi értékként*, s nem pusztán semleges kultúrtörténeti jelenségként felmutatni néphagyományunkat.

Másfelől a maga teljességében és elevenségében, hús-vér emberi mivoltában látni és láttatni a paraszti kultúrát.

Vagy ami összefoglalóan ugyanezt jelenti: az „írástudók árulása” után is *embernek* maradni a tudósok között.

¹⁰ LUBY, 1935/2002. 20–21.

¹¹ Luby Margit itt a protestantizmusra utal.

¹² LUBY, 1935/2002. 37.

NÉMETH PÉTER

Luby Margit emlékezete

1975. évi zsebnoteszem január végi üres jegyzetrovatába azt jegyeztem be: „nov. 13. Luby Margit születésnapja” Ezt figyelmeztetésül írtam, nehogy elfelejtsem a közelgő 90. születésnapot. De az első személyes találkozás nem ezekben a napokban történt, hanem egy évvel korábban, napra is meg tudom mondani egy másik noteszom alapján: 1974. november 26-án. Ugyan ekkor még csak megbízott vezetője voltam az intézménynek, pontosabban megbízásom éppen azon a héten járt le, de a Luby-hagyaték dolgában erre a napra kért fel Molnár József. Én őt régóta ismertem, mivel leánya, Vera régészként végzett előttem, s megfordultam budai, várbéli lakásukban is. Józsi bácsival tulajdonképpen 1975-ben melegedtünk össze, akkor, amikor megjelent a *Csengeri krónika – Néprajzi és helytörténeti antológia Molnár József 70. születésnapjára* alcímmel, Dankó Imre szerkesztésében. (A mai fiataloknak mondom: a kötetet Csenger akkori tanácselnöke, Jenei Lajos adta ki a Nagyközség Tanácsa anyagi támogatásával. Neki éppen három nap múlva lenne a 110. születésnapja.) Szóval Molnár József volt a közvetítő köztünk, mármint Farkas József abban az évben kinevezett mátiszalkai múzeumigazgató és én, valamint Luby Margit között. Amiért mentünk: a Luby-hagyaték, egy közel 5500 lapos kéz- és gépiratos hagyaték megszerzése/megvétele volt.

Luby Margit nevét nem akkor ismertem meg. Volt tisztelt professzorom, László Gyula – kinek nevét az új régészgeneráció mintha feledné – említette a honfoglaló magyar nép hitvilágáról szóló előadásán, *Köcsön Péter, az ördögös kocsis* – Margit néni gyűjtötte – története révén. Köcsön viselt dolgait a *Fogyó legelőkön* (1943) c. könyvben olvasta az akkori kolozsvári egyetemi tanár, hogy még Erdélyből való távozása előtt, a Kolozsvár-Zápolya utcai honfoglalás kori temető 10. sírjának elemzéséhez felhasználja.¹ A professzor úr a történethez azt is hozzátette, hogy a magyar néprajz nagyasszonya bizony elég nehéz körülmények között él, a háború alatt ment nyugdíjba, így annak összege bizony elég csekély.

Farkas József jól tudta, vagy ösztönösen megérezte, hogy a semmiből teremtődött Szatmári Múzeum csak akkor tölti be hivatását, ha a tájra, a megyére vonatkozó tárgyi anyagon túl a szellemi néprajz kincseit is falai között őrzi. Felismerte azt is, hogy a Luby-hagyaték olyan tudást tartalmaz, amely már nem gyűjthető be semmilyen mo-

1 LÁSZLÓ GYULA: Ősvallásunk nyomai egy szamosháti kocsis-történetben. Kolozsvár, 1945.

dern eszközzel, magnetofonnal, mert amit Margit néni lejegyzett, azok adatközlői már mind a sírban pihentek, hiszen 1859–1880 között születtek. Én viszont, mint kezdő igazgató, néhány komoly néprajzkutató barátomat megkérdeztem, hogyan látják a hagyatékot? Így megtudtam, hogy Margit néni a gyűjtése első nagy csokrát a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárának adta el, míg a másik csokrot a Néprajzi Múzeum Adattára szerezte meg. Az előbbi honlapján ez a tény szerepel, az utóbbián nem. Ám sem az egyik, sem a másik intézmény nem közli, hogy mit is tartalmaznak a náluk lévő kéziratok. Már előbb említettem, hogy tudtam, Margit néni tisztos szegénységben él, s a szociálisan érzékenyebb fiatal kollégái segítették a vétellel őt valamennyi pluszjövedelemhez. Végiggondolva, magam is úgy éreztem, hogy támogatnunk kell, hiszen ki tudja, meddig lehet közöttünk ez az életrajza alapján csodálatos asszony!

A részletek – ha vannak, mert Farkas József sem arról volt híres, hogy minden lépését írásban dokumentálja – a mátészalkai Szatmári Múzeum irattárában rejtőznek, nekem a feladatomban a pénz előteremtése volt. A közvetítő Jóska és Margit néni között Molnár Józsi bácsi volt, ő közölte azt az időpontot, amikor bennünket Budán fogadtak. Margit néni nem egyedül élt: nála fiatalabb házvezetőnőjével, vagy mondhatnánk inkább, társalkodónőjével, Sáríkával, aki intézte az időse asszony dolgait, mosott, főzött, takarított, bevásárolt. Az ő kezében voltak a pénzügyek, Jóska is vele alkudozott: hiszen ő fel akarta verni a velük maradt kéziratok árát, nekünk meg volt kötve a kezünk, Jóska pontosan tudta, mi az, amit felajánlhat. Végül megegyeztek. A szerződés, a pénzügyi kifizetés papírjainak aláírása már az én dolgom volt, meg kellett beszélni azt is, mikor jöhetünk a kéziratokat elszállítani, mert akkor még nem volt a múzeumnak gépkocsija.

Margit néni egy budai villa földszintjén, vagy ablakos szuterénjében lakott, szerény körülmények között. Azaz pontosítok: a szoba berendezése, ahol bennünket fogadtak, az lenyűgöző volt: nem sok, de az a néhány biedermeier bútor, ami a lakásban volt, az üveg poharak, a kávéscsészék is hasonló korúak a szekréterben felkeltek az érdeklődésemet. Nem kellett hozzá fantázia, hogy ez a néhány megmentett darab innen, Nagyből származik, lehet, hogy egyikét-másikat még Petőfi is látta. Ha akkor az ünnepélyes alkalomkor nem, de máskor tettem megjegyzést, hogy a múzeum szívesen megvásárolná, azonban a lakótárs mereven elutasított: ezek a bútorok az ő tulajdonát képezik, Margit néni reá hagyta a végrendeletében, tulajdonképpen a lakással együtt ez az ő munkabére. Megtudtam, hogy

leszármazottai vannak, akik nem hagyják, hogy ezek az értékek más birtokába kerüljenek. Még Margit néni halála után is tettem még egy kísérletet, de a vásárlásból nem lett semmi. Kellems délelőtti időtöltés volt, Margit néni látva érdeklődésemet, körbevezetett a szobában, a képekről, terítőkről is ejtett néhány szót (ekkor készült Farkas Jóska

felvételeinek egy része), majd a legutolsó, a *Negyvennyolcas gyűjtéséről* beszélgettünk, amiről kihangsúlyozta, hogy publikálatlan, de azt is mondta, hogy a nekünk átadott anyagban is van sok olyan megyei gyűjtés, amelyik sem a *Bábelelte babonában*, sem a *Fogyó legelőkön* című utolsó könyvében nem jelent meg. Sőt, egy ritkasággal is meglepett bennünket: az előbbi könyv általa kiegészített, a lapok közé beragasztott példányával, azzal, hogy majd egy új kiadásnál ezt használjuk fel. Sajnos, a halála után keletkezett Luby-kultuszban a könyvkiadók elfelejtettek bennünket megkeresni, hátha tudnánk segíteni, jobbítani a munkájukat. A papírokat aláírtuk, a kávé, a süteményt elfogyasztottuk, s elköszöntünk. Mindmáig örülök annak, hogy segíthettem egy sokat szenvedett, származása miatt meghurcolt, élete végén járó emberen, s annak is, hogy a Szatmári Múzeum akkor már felgyűjthetetlen, értékes anyaggal gyarapodott.

Még egy alkalommal voltunk Margit néninél. Előzménye, hogy a kiváló rádiós, Rapcsányi László ebben az időben már régi barátom volt. A viszony úgy alakult ki, hogy a Magyar Rádióknak (mert akkor még ilyen egyszerű, s nem a mai eszement neve volt a cégnek) volt egy propaganda műsora, amelynek keretében egy hónapra más-más megyékbe kiözlöttek a riporterek, s ott, helyben készített felvételekkel újították meg a rovataikat. Azért mondom, hogy propaganda műsor volt, mert a riportokkal azt kívánták bizonyítani, hogy lám-lám ez vagy az a megye megnyit fejlődött a szocializmus építése óta a régmúlthoz képest, az élet minden területén. A kultúrhistóriával is foglalkozó Rapi, hogy becenevén nevezzem, első útja a múzeumba vezetett, egymásba botlottunk, s ez a barátság haláláig tartott. Kedves tanítványom, Ágoston István is neki köszönhette, hogy a rendszerváltás után megörökölte tőle a „Vallási műsorok főszerkesztőségének” vezetését.

Nos, az ő közbenjárására kapta meg a múzeum az első gépkocsiját (az országban ekkor még a vidéki múzeumoknak nem volt személyszállító járműve). 1974-ben szintén októberi rádiós hónap volt a megyében. Zárónapján a Megyei Tanács elnöke a megyeháza dísztermében köszönte meg a rádiósok megyebeli egész hónapos munkáját, s adott a

tiszteletükre fogadást. Rapcsányi feladata: meginterjúvolni az elnököt, ami élő adásban volt közvetítve. Rapival még délelőtt, a kiállítási lázban, – a város örökváltóságának 150. évfordulóját ünnepeltük – fogadtunk egy feketecímkés cserkóban (ez a fiatalabbak kedvéért: cseresznyepálinka), hogy felmeri-e tenni a kérdést az elnöknek, miért nincs a múzeumnak gépkocsija, hiszen a régészeti leletek előkerülése, a nagykiterjedésű múzeumi hálózat, a szatmári rész távolsága a megyeszékhelyről ezt bizony indokolná. Az elnök a kérdéseket persze előre megkapta, hogy felkészüljön rá, de azokat végigolvasva, arra kérte a Rapcsányit, hogy a múzeum maradjon ki azok sorából. Amúgy is gondja volt az intézménnyel, ugyanis Dienes István régész kolléga távozásával ekkor csak megbízott igazgatója volt a cégnek, ez én voltam, és éppen emiatt vörös posztó voltam a szemében. Rapcsányi ennek ellenére este feltette a kérdést – mi kiállítás-rendezés közben a táskarádió hallgattuk az egész adást –, s az elnök kénytelen-kelletlen igazat adva a riporternek, megígérte, hogy a múzeum gépkocsit, mégpedig egy teherszállításra is alkalmas mikrobuszt kap. Amikor barátunk a fogadásról úgy 1/2 9 tájban visszajött a múzeumba, kimondhatatlan örömmel fogadtuk. A gépkocsit a jövő év márciusában vettük át itt Nyíregyházán, de ehhez a Latviya típushoz Szikora Istvánnak nem volt jogosítványa. Húsvéthétfőn mégis benne repesztettünk Rapival Szatmárba, megnézni, milyen is a hamisítatlan helyi vendéglátás.

Nos, Rapcsányinak elmondtam a Margit néniel történeteket, mire ő: még él Luby Margit? Riportot készítek vele. Így került sor a második látogatásomra – természetesen Farkas Jóskaival, Molnár Józsi bácsival együtt – Luby Margitnál, s egy remek riport sikeredett belőle, amely 1975. március 23-án, vasárnap, Húsvét előtt egy héttel hangozott el a Kossuth rádióban (vajon meg van-e még az a hangfelvétel?). Szövegét Rapcsányival legépeltettem, elkértem, s a Szabolcs-Szatmári Szemle főszerkesztőjének, a jó emlékű Hársfalvi Péternek adtam át közlésre. Ő az az évi 3. számban le is hozta az interjút, két Farkas Jóska készítette fotó társaságában, egyiken Margit néni Rapcsányival műsorkészítés közben, a másikon velem beszélgetve. Így emeltük vissza közösen Luby Margitot a magyar közéletbe, így szereztek róla tudomást sokan, rácsodálkozva, hogy még él. Közben azon dolgoztunk, hogy a Szatmári Múzeumba került hagyaték első eredménye látszódjék. Jóskaival sajtó alá rendeztünk a gyűjtésekből egy 73 oldalas füzetet, amely az Ecsedi-láphoz kötődik. „*Olyan világ volt...*”, vettük a címet Margit nénitől, az összeállítást Gunda Béla professzor bevezetőjével, életrajzát pedig Molnár József összeállításában még kéziratban olvashatta, mert megküldtük neki, ám a nyomdai példányt már nem vehette kezébe. 1976 júliusában, 91 évesen elköltözött az élők sorából.

Nem az én dolgom volt, hogy a Luby Margitra vonatkozó, vele foglalkozó írásokat átnézzem, mondandóhoz felhasználjam. Három mondattal mégis kivételt teszek, s ezek nem másról, mint Ortutay Gyulától származnak. Idézem: „A napokban írtam egy emlékezést Luby Margitról, s annyira felkavartak a régi, pokoljáró emlékek. Tiszta, kedves ember, jó gyűjtő volt. Szerettem, s nem hálálhatom meg eléggé jóságát.”² Csak sejtem, hogy mire gondolt e sorokkal Tutus: Margit néni segítségére '44 sorsfordító napjaiban. Ugyanis felesége, Zsuzsa zsidó származású volt. A háború végére Luby Margit is hajléktalanná vált: budai lakásából kibombázták.

2 ORTUTAY GYULA: Napló. III. Pécs, 2010. Alexandra, 446.

KUJBUSNÉ MECSEI ÉVA

Női sorsok Szatmárból

Luby Zsigmondné Ilosvay Katalin élete írásos hagyatéka tükrében*

A Liptó megyéből származó Luby család egyik ága a 18. században került Szatmárba, Károly jelentős megyei pozíciókat töltött be, a megye alispánja és országgyűlési követe is volt. Gyermekait Pesten taníttatta. Fia, Zsigmond (1819–1887) apja 1840-ben bekövetkezett halála után vette át a gazdaságot. Nagybirtokán megfordult Petőfi Sándor is. 1842-ben vette feleségül nagyilosvay Ilosvay Katalint. A házasságkötés után Katalin fülpösdaróci birtokára költöztek, itt építettek új házat. Zsigmond 1848-ban szolgabírói tiszteletet töltött be, majd – mint nemes-társai –, visszavonult a politikától. 1861-től a

Luby Zsigmond

Fülpösdaróc, Luby-kúria

megye főjegyzője, akit aranytollal jutalmaztak ékesszólásáért. Később – ha alispánnak nem is választották meg – a megye tanfelügyelője lett. Halála előtt visszavonult birtokára gazdálkodni.¹

A házaspárnak négy gyereke született. Az életüket feltáró írásos dokumentumok hiányosak, töredékesek, amelyek megmaradtak, azok is különböző közgyűjteményekben vannak.² Pedig a családi archívum bizonyára gazdag, rendben lévő lehetett, hiszen a Lubyk között levéltáros is volt.

* Elhangzott 2014. július 4-én Fehérgyarmaton a II. Luby Emléknapon.

¹ KISS KÁLMÁN: A Luby család. In: Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv, 7. Szerk. Galambos Sándor, Kujbusné Mecsei Éva. Nyíregyháza, 2006. <http://www.szabarchiv.hu/drupal/szabolcs-szatmar-beregi-leveltari-evkonyv-6>

² Érdemes felkeresni a mátészalkai múzeumot, az MNL Országos Levéltárát, Luby Zsigmond verseskönyvéért a Petőfi Irodalmi Múzeumot. Adatok találhatóak mindazokon a helyeken, ahol a családtagok megfordultak, pl. a debreceni megyei és református, valamint a gyermeket képző pl. szatmári intézmények archívumában, valamint az országgyűlés levéltárában.

A feljegyzésekből azonban kiderül, hogy a háború után, 1945-ben, amikor Luby Margit hazament Nygyarba, már csak a kifosztott házat és a töredékes levéltárat találta meg. Az iratokat akkor Molnár József, a Csengerből származott, Budapesten élő tanárra és lelkes helytörténészre bízta, aki megpróbálta nem csak rendezni, hanem rövid családtörténetben össze is foglalni azokat.³ Az ő halálát követően, 1976-ban hagyatékkal kerültek az iratok a megyei levéltárba,⁴ ahol Czapárné Helmeczi Alíz szakszerű és alapos rendezésének köszönhetően ma már ezek az iratok darab szinten kutathatók.⁵

Hogy mi marad meg egy-egy családi levéltárból, az nagyon esetleges. A Lubyak esetében alig félméternyi irat, közte a származást, rokoni kapcsolatokat igazoló oklevelek vagy azok másolatai, a Luby Károly levéltárnok által összeállított leszármazási táblák, hivatalviseléssel, gazdálkodással, jogi procedúrákkal kapcsolatos okmányok, no és a családtagok személyes iratai. Ez utóbbiak között találhatóak anyakönyvi kivonatok, iskolai bizonyítványok, móringlevelek, orvosi leletek, végrendeletek, gyászjelentések, gyászbeszédék. Itt lappanganak Luby Zsigmond feleségének, a 19. században élt Ilosvay Katalinnak írásai: naplója, visszaemlékezése, levelei is. A napló eddig nem keltette fel a kutatók érdeklődését, nem publikálták – talán személyes volta, vagy éppen töredékessége miatt. Arról, ami igazán érdekelné a történetírókat, a közéletről, a politikai helyzetről ugyanis nem tudunk meg semmit. Később se ír se emlékiratában, se leveleiben igazán a közügyekről, se Petőfiről, se férje közszolgálatáról: főjegyzőségéről, majd tanfelügyelőségéről, se aranytollal való kitüntetéséről vagy Kölcsey szobrának leleplezésekor elmondott beszédéről, alispáni tisztet betöltött nászurát is csak apósként említi. Csupán Géza fiának írja képviselővé választása után: „olyszerű kiáltványt írtam az éjjel. Küldöm neked fiam, hogy mosolyogj rajta...”

Luby Zsigmondné naplója

Ilosvay Katalin naplója azt példázza, hogy maga a műfaj a korbeli beszélgetőtárs nélküliek legjobb pszichológusa volt. Barát vagy barátnő, aminek lapjai befogadták a fájdalmat, az örömet, a vádaskodást és az önigazolást egyaránt. Bármikor el lehet kezdeni, abba lehet hagyni, az írója számára nem voltak műfaji kötöttségek sem – majd csak az utókort ejti zavarba, hogy mely része napló, mely emlékirat-jellegű, vagy éppen bemásolt levelezés. A napló alkalmas volt arra is, hogy a bezártság, a mozgáster korlátozottsága miatti depressziót oldja.

A napló nem kiadásra, nem a nyilvánosságnak készült, hanem írója lelkének megnyugtására, gyónásként: „Úgy írom e sorokat, mintha Isten előtt beszélnék” – írja.

³ Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára (a továbbiakban MNL SZSZBML) XIV. 32. Molnár József tanár, irodalomtörténész iratai, 1766–1987.

⁴ MNL SZSZBML, XIII. 21. Luby család iratai, 1636–1910. Minthogy Luby Zsigmondné Ilosvay Katalin minden említett hagyatéka ebből a fondból való, a továbbiakban az iratok őrzőhelyére nem hivatkozunk.

⁵ Az iratok ismertetését lásd CZAPÁRNÉ HELMECZI ALÍZ: A Luby család iratai a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárban. In: Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv, 7. Szerk. Galambos Sándor, Kujbusné Mecsei Éva. Nyíregyháza, 2006. <http://www.szabarchiv.hu/drupal/szabolcs-szatmar-beregi-leveltari-evkonyv-6>

A korszak kedvelt elfoglaltsága volt a naplórírás. A férfiak inkább érettebb fejjel, életük, tapasztalataik, véleményük, valamint sikereik, hódításaik rögzítésére használták. A nők azokban az életperiódusokban kezdenek írni, amikor társra, nagyobb megértésre vagy önmegvalósításra vágnak. Főként lányként értek rá a romantikus képzelgések, az udvarlók bókjai, a bálók élményének papírra vetésére. Asszonyként más típusú naplót vezetnek: háztartáskönyvet, amiben rögzítik háztartási kiadásaikat, bevételeiket. Idősebb korban pedig újabb műfaj, a gyermekekkel, rokonokkal való kapcsolattartás, a levelezés lesz a meghatározó.

Ilosvay Katalin naplója azért is figyelemre méltó, mert 1859–61 között, anyaként írta. Hogy volt-e naplója szerelmes bakfislányként? Folytatta-e asszonyként is a naplórírást, ma már nem tudhatjuk. A megmaradt 30 főlíó azt sugallja, hogy igen.

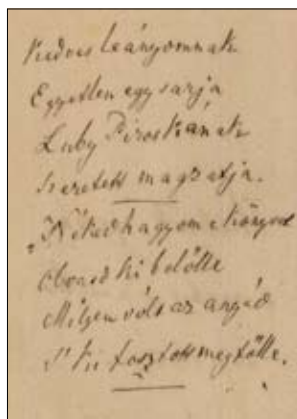
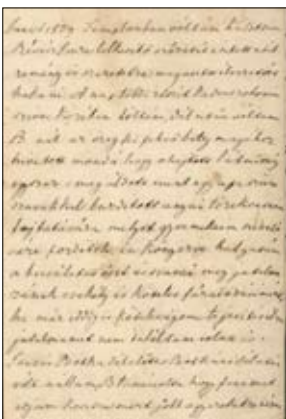
Hogy 1859-ben, az iskolai évre gyermekei miatt Debrecenbe költözve mi motiválta az írásra, ő maga így fogalmazza meg: „ápr. 6. Nem tudom, előérzet é vagy mi lehet bennem azon ösztön, mely engem annyira késztet érzelmim kifejezésére, mintha mindig azon sugallatot hallanám, írd le, mit érzett kebled, hadd tudják meg legalább a haláloed után hogy érzél.”

Szövegeközben is megjegyzi, hogy „jól mondá Jókay, hogy nincs jobb barát a fehér papírnál, s hogy az ember úgy megkönnyül, midőn keserű érzelmeit ezen tiszta lapokra rakják le, csillapulni érzi minden kedélyháborgatását, hogy szinte nemesebben érez utána.”

Lelkesedése azonban hamar alábbhagyott, hiszen a bejegyzéssor csak 1859. január 1–29-ig folyamatos, majd megszakad, és március 26-tól indult újra: „két hónapja, hogy nem írtam e könyvbe, de újat nem írhaték... Ha visszagondolok azon időre, melyben e sorok írásával felhagytam, úgy látom ismétlés nélkül nem írhattam volna bele, mert a többi Debrecenben töltött napjaim is csak hasonlóké valának a többiekhez.”

Mi volt számára mégis lejegyzésre méltó?

Elsősorban lelki vívódásai, kétségei, sérelmei. A napló életének tükré, amelyben minden szépítés nélkül jelenik meg a társaságban kedélyesen társalgó, családja köré-

Lapok Luby Zsigmondné naplójából

ben azonban néha zsémbes, komor, levert, költekező családfő. Fiai jellembeli hibáit is rendre felsorolja, sőt magát is önkritikusan szemléli: „január 9. „a külső s elhanyagolt öltözetben még a szép nő se tetsző, hát még aki oly külsővel bír, mint én. Valóban sokszor gondolom magamban, lehetett e az valaha, hogy Zsiga engem szeretett, s ő, ki még mostan is deli férfiú, valóban nem illik az én elhervadt, hajlott s minden kecs nélküli alakomhoz, s talán még a világ is mentené őt a hűtlenségéért, ha ezen körülményt tekintetbe veszi. S még amellet, hogy ennyire kecs nélküli nővel bír, eddig csak melegséget se mutatok iránta, igaz, de hisz én régen lemondtam már az ő szeretetiről, mi ugyan boldogítana, de rám veszélyt hozhatna.”

Bő két hét múlva, házassági évfordulójukon, január 26-án ezt jegyezte naplójába: „ma 14 éve esküdtem meg, s mily borzasztó kínos aggodalom volt keblemben a jövőm felett, mert hisz lehet-e a férfit valaha mint udvarlót s jegyest kiismerni, akkor mind udvarias, nyájas, gyöngéd, de végtére ha végiggondolok a lefolyt 14 éveken, lelkem csak hálával telik el a mindenható iránt, ki így intézé sorsomat el, mert bár örökös nélkülözések között töltém el napjaimat, mégse valék szerencsétlen, s nagy veszély és bánat az első évet kivéve nem ért, amidőn első gyermekemet halva hozám a világra...s férjet pedig elég igyekezőt adott mellém, kit sem kártya, sem bor eddig soha meg nem tántorított, s ki hazája iránt is jól érez.”

Talán nem véletlen, hogy a napló debreceni élete alatt íródott. A kétlakiság, az otthonról távollét, a naplónak való panaszkodás lehet, hogy a házasságukat mentette meg. Katalin többször is utalt rá, hogy férje csak néhány napig bírta velük, aztán egyre kiállhatatlanabb, türelmetlenebb lett, meg is állapította: „jobb nekünk már külön”. Ez a kiábrándultság nyomja rá a bélyegét a naplóra, így lesz az a kissé depressziósnak tűnő, sokgyermekes anya töprengésének és nem túl boldog házasságának és nemesi mivolta ellenére ínségesnek érzett anyagi helyzete miatti önsajnálátának lenyomata.

Nagy gyöttrődést okozott számára ugyanis a pénz szűkössége is. A háztartásra szántakkal mindig spórolnia kellett, nem mert magának új ruhát, cicomát venni, mert az 6 gyerekeknek az elszakadt ruhaneműk vagy a konyhán eltört edények pótlására kellett a havonta számára kiszámolt apanázs. Emiatt kétségek gyötörték, néha egész éjjel nem aludt, félve, hogy nem jön ki a pénzből. Pedig, mint írta, jól állt a gazdaságuk, ha „Zsiga nem akarna állandóan földet venni, jutna mindenre”.

Erre azt is mondhatnánk, hogy ez egyedi sors, magánügy. Az érzésekhez azért persze kapcsolódnak a mindennapi életet tükröző információk is. Így megtudhatjuk, hogy a gyerekekkel, akik ez időben Debrecenben tanultak, anyjuk beköltözött velük a városba a tanulmányi időre, mert nem akarta őket idegenekre bízni. Alkalmadtán meglátogatta őket az ekkor még köztisztviséget nem vállaló, hanem birtokán gazdálkodó apa, Luby Zsigmond. Darócra, a családi fészekbe az anya és gyermekei csak ünnepekkor és szünidőre mentek haza. Szeptember végén pedig újra indult velük a két szekér vissza, Debrecenbe. 1861 Pünkösdjén hazaköltözött, mert ekkor már nem volt anyagi tehetségük a városban lakáshoz. A gyerekek a későbbiekben még tanultak 1–2 évet Debrecenben, majd Szatmáron – Piroska pl. varrógépen dolgozni –, illetve Nagykárolyban, Kassán is töltöttek időt.

1860. január 16-án még Debrecenben szülte meg utolsó gyermekét, Zsigmondot, aki szerencse, hogy még ott kapott tüdőgyulladást, mert a városi orvosok meggyógyították.

Megismerhetjük a debreceni úri körök véleményét, akik megszólták a sok gyerek miatt. Debrecenben a legfontosabb feladata a háztartás vezetése, a gyermekek gondozása volt. Nem élt nagy társasági életet. Támazsa mindenben a közelben lakó rokona, Pirka, akivel összejártak, varrogattak, beszélgettek, kilátogattak a vásárokbá, sőt miután március végén férje zongorát is vitetett neki, zenélgettek. Ha férje is velük volt, akkor reggel elment a kaszinóba, ebédre ért haza, az étkezésnél franciául kellett, hogy beszéljenek. aztán olvasott, kávézott, pihent és ment kártyázni az ismerősök-höz, rokonokhoz.

Révész Imre debreceni prédikátor

A debreceni napok szürkeségét oldotta, hogy rendszeresen járt templomba, szívesen hallgatta Révész Imre lelkesítő prédikációit.

1859 januárjában kétnaponta ott voltak a Debrecenben járó vándortársulat előadásain. A darabokról semmit, a közönségről is csak annyit ír, hogy egy alkalommal csupán húsz főből állt. A színészeket se tartja említésre érdemesnek, azt azonban megjegyzi, hogy Kővér Lajosné Komlóssy Ida „ugyan nagy művésznő, de nem szép nő”.

November végén eljutott két napra a régen vágyott Pestre is. Csalódottságának naplójában ekként adott hangot: „...több embert szólítánk meg, ki magyarul nem is értett, ez aztán a magyar főváros, fáj is szívem azt kicsinek látni, valamint a Nemzeti Színházat is igen kicsinek találtam, jobb volt tehát, míg nem ösmertem egyiket sem, boldog képzetemben, nagyobb volt, szebb és nemzetiesebb hazám fővárosa, mint amilyen valójában.”

A napló az 1859. évet követi végig, az 1860–61-et már csak érinti, 1866-ból csak azt meséli el, hogy Piroska Kassán torokgyulladást kapott, és hálából, hogy felgyógyult egy félig vak lányka felnevelését támogatta. A naplót így zárja: „A sors megmutatta, hogy hasztalan volt minden, mégis elvesztettem őt, mint már nőt és anyát.”

A napló emlékiratként folytatódik tovább. 1879-ben íródott zaklatott sorait ekkor elhunyt gyermekeire emlékezve vetette papírra. Fia, Sándor, az apa kedvence, aki szép és illedelmes leveleket írt anyjának, 11 évesen került Kassára a katonai iskolába. Szívbetegségben halt meg. Rá rövid, szeretetteljes méltatással emlékezik anyja.

A másik írás – mint ahogy címkéje is árulkodik róla – lányának, Piroskának a „Kidadások jegyzéke a házhoz és a cselédek részére 1879” nevet viselő háztartási könyve lett volna, de halála miatt egy rá emlékező fájdalmas anyai sóhajtást magába foglaló kötet lett. Piroska halálát ugyanis képtelen feldolgozni Ilosvay Katalin. A fiúk mellett rajongva szeretett kislányát már megszületésétől kezdve az őt ért legnagyobb áldásnak tartja. Míg fiai hibáit reálisan látja, lányáról csak mint kisangyalról szól. „Élete

ajándéka” 18 évesen ment férjhez Géberjénbe Jékey Ferenchez, Jékey Mór alispán és Uray Klára fiához, aki római katolikus volt, így a fehérgyarmati plébános adta össze őket. Nászasszonyát azonban nem igen szenvedte, őt okolta minden, gyermekét ért sérelemért és bajért. Szemére vetette, hogy nem tudta a fiát elengedni, ő akarta jobban szeretni, ezzel a fiatalok közé állt és pszichésen stresszelte a lányát. Ez az érzés, mondhatnánk vádaskodás végighúzódik azon az íráson, amelyben unokája, István számára foglalta össze anyja utolsó napjait, elevenítette meg mondatait. Piroska 1879. április 23-án, 21 évesen halt meg. Miután a hónap elején 7 hónapra született kislánya, Katalin 3 naposan elhunyt, a gyermekágyban talán agyvelőgyulladás kaphatott és a megfelelő kezelés vagy gyenge szervezete miatt elhunyt.

A történetet, amely a nászasszonyok ellenségéről is fellebbenti a fátylat és szeretető gyermekként, jó testvérként, hű feleségként és odaadó anyaként próbálja meg a gyermek emlékezetében tartani Piroskát, 1879. május 30-án írta le Piroska életének utolsó időszakát, félve, hogy a 28 éves Zsiga újrَاهázasodva a mostohaanya vagy a nagymama majd félreinformálja a gyermeket. „Még egy könyvbe leírom szenvedéseit... és a halála után történeteket... neki hagyom leveleit és emlékeit...”

Ez az írás egy kétségbeesett jalkiáltás, amelyet nem tud lezárni, a végére érve a történetnek egy új füzetben újra kezdi a vezeklést, azzal a szomorú megállapítással, hogy nem tudta megmenteni szeretett lányát. Ezek a füzetek valóban annyira személyesek, hogy a család belső ügyeibe való illetéktelen beavatkozásnak érezhetjük olvasgatásukat.

Ez az emlékezés pillanatokot, párbeszédet, érzéseket idéz meg, de csak az egyéni fájdalom tükröződik benne, történelmi korrajzra nem alkalmas.

Ami inkább informatív lehet számunkra, az a közel 100 levél, amely sajnos többnyire keltezetlenül, de fennmaradt. A gyermekeknek írottak közül néhány sor anyai intelem: Sándornak, akit apja katonai iskolába kényszerített, ezt írta: „Gonddal és szépen írott leveled nagy örömet okozott és még Zsigmond napja előtt megérkezett. Örülök azon is, hogy már sorsodba beletörődtél és igyekezel, folytasd ezt ezután is kedves fiam, tudod, a szentírás is azt mondja, hogy a tűrőké és szenvedőké a mennyeknek országa.” A Zsigmondnak fiának írottat csak azért érdemes megemlíteni, mert a szigorú anya ebben elég kemény szavakkal feddi meg fiát: „Óhajtanám ha már valahára megtanulnál írni, mert eddigi leveleid igen hibásan vannak írva, mind az írás rossz, mind az írmodor,⁶ sőt az orthográfia is... ha az eddiginél becsületesebb levelet nem írsz, úgy én se írok neked...” Gézának Darócról 1890. január 16-án ezt írja: „Először is adjon Isten neked a sok viharos napok után még nyugodt és boldog évet, hetet élni neved napját pedig öröm és szeretet koronázza... gyermekeid nyújtsák azt az örömet, amelyet eddig a családi életben fel nem találhattál.”

Nagymamaként pedig a nála lévő unokák hogyané felől tájékoztatja a szülőket.

A levelezés általában a háztartásvezetése kis tükre. Leginkább a tennivalóiról és az elvégzett munkákról ír. „A rózsánk még kibontva nincs, sem melegágy elvetve, a tuják ültetetlen, vetve semmi sincs, egyszerűen nagyon hátra vagyunk... A lányt bármikor küldheted, csakhogy hozza el a te ingeidet, mert apád a magáét nem engedni keményít-

⁶ Írásmód.

tetni, így tehát azon nem tanulhat... a gyümölcsoltó ágakat kijelölve ide zárom 2 forintig vegyél számomra, a pénzt neked megadom, ha eljössz, bár jobb utak lennének, hogy láthatnánk benneteket. Oltóágak, amiket szívesen vesz: Batul alma, hetei piros, sikulai, piros parmen, téli arany parmen, uray alma, Baiki alma...”

A nyári időszakban a fő tevékenység a gyümölcsök különböző formában történő eltétele: „A cukrot megkaptam, főzetek még ma szedret, nehogy az eső után lehaljon... Most 11 órakor érek csak reá, hogy leveledre válaszolja... 4 napi lekvárfőzés, aszalás... ugorka, paradicsom berakás mind reám hárul... küldöm a szilvalekvárt... A rákot és a tököt köszönöm... Nina néni... szerdán menne a köszméte befőzés végett.”

Az élet persze nem csak munkából állt. Bár az ünnepnapok mikéntjéről nem ír sem naplójában, sem leveleiben, hogy karácsonykor jött a Jézuska, és ha tudtak, akkor állítottak fát is, arra fény derül. No és arra is, hogy a karácsonyfa alá egy alkalommal bábok, egy skatulyában városelemek és ólomkatonák, képes-, verses- és olvasókönyvek és kis sípok kerültek. No és finom falatok. Az unoka, Piroska ezt írja 1898. november 8-án kelt levelében: „Apukám! Tessék szíves lenni egy doboz Chacaót hozni, mert már nincsen, én a chachaóval már egészen megbarátkoztam, még jól is esik...”

A család fennmaradt töredékes, de informatív iratai lehetőséget biztosítanak arra, hogy bepillantjunk a múlt mindennapjaiba és felvázoljuk a generációkon át a közért tevékenykedők emberi arcvonásait.

TAKÁCS PÉTER

Üzent a király

Szabolcs megye civil lakossága az I. világháború kezdetén (2. rész)*

Az egyházak állásfoglalása

Megszólaltak a főpapok, a lelkészek is. A protokoll és a tekintély úgy kívánta, hogy sorrendben első helyen Szmrecsányi Lajos egri érsek kapjon szót. A hadüzent másnapján, július 29-én fogalmazta meg érseki körlevelét, amit augusztus másodikán, vasárnap minden plébános, káplán, segédlelkész felolvasott a templomban, kápolnában, tábori miséző helyeken. Ugyanezen a napon közölte a *Nyírvidék* is.

A főpapi pásztorlevél a közhangulatot regisztráló mondattal kezdődött: A haza minden hű fia – tapasztalta az egri érsek – „hálás szívvel fogadja apostoli királyunk folyó július hó 28-án kelt legfelsőbb elhatározását,” a hadüzenetet és a mozgósítást. A közhangulatnak a megnyilvánulása kötelezi a katolikus egyházat is. „Bármennyire elítéljük... a... gyűlölködéséből eredő... pusztító háborúskodást, mely... a művelődés előhaladásával mindig öldöklőbbé válik, s pótolhatatlan veszteséget okoz... a nemzet fiaiban és javaiban... – mérlegelt az érsek – Nem zárkozhatunk el a nemzet nyilvános lelkiismeretének megnyilatkozása előtt.” Az „hangosan követeli, hogy... [ha] a békés eszközök... kimerítettek, a sértett nemzetnek joga legyen erejére támaszkodni s igazait fegyverrel kivívni. Soha nem ért... becsületére féltékeny nemzetet embertelenebb, igazságtalanabb kihívás, mint..., amelyet a szerb királyság ellenünk intézett. Soha hatalom... nagylelkűbb nem volt a türelemben, mint az Osztrák és Magyar Monarchia a kis Szerbiával szemben.” A birodalom uralkodója és népe „a veszélyeztetett... érdekeinek oltalmára húzta ki hüvelyéből a kardot. Felséges Urunk, apostoli Királyunk két oldala mellett hűséges kitartással s lelkesedéssel láthatja összes népeit.”

Körlevelének záró részében „a mennyei Atyához” imádkozott. Kérte a Mindenhátót: „Enyhítse a háború borzalmait, erősítse azok lelkét, kiket a háború érdekeikben, vonzalmaikban sújt. Vigasztalja a családokat,... Tartsa fenn a fiaik bátorságát... Engedje a népek legnagyobb áldását, a békét... mielőbb visszatérni. Engedje, hogy Felséges Királyunk élhessen győzelme gazdag gyümölcseivel azon nagylelkűség szerint, amelynek oly sok tanúbizonyságát adta.”

* Az 1. rész az előző számunkban olvasható.

Végezetül elrendelte, hogy az egyházmegyéinek minden papja és áldozárja „a legközelebbi vasárnaptól... egészen a béke megkötéséig minden plébániai és szerzetesi templomban az Oltáriszentség kitétele mellett” végezze a szentmisét, „s a miseimá-hoz a Tempore Belli miséből vett collecta csatoltassék.”¹

A református egyházközség vezetői – miért, miért nem!? – Nagy Lajos segédlelkészt küldték ki a katonák búcsúztatására Nyíregyháza főterére. Ő a mozgósítást követően a harctérre induló huszárokhoz szolt július 29-én este 10 órakor a Korona-szálló előtt. Búcsúztatóját a lap szerkesztője „a katonasághoz intézett lelkes, gyönyörű, buzdító beszédnek” nevezte.

„Vitézek, katonák! Daliás leventék! – szólította meg a nagytiszteletű segédlelkész a Petőfitől tanult vagy Arany Jánostól kölcsönzött formulával a harctérre indulókat – Lelkesedés hatja ma át a négy folyam és hármás bérc hazáját. Egy ércelemtől dobban meg ma minden magyar szív. Egy gondolat forraszt ma egyé milliókat.” Az emelkedettség itt megbicsaklott.

Ne most, és ne mi döntsük el, hogy az ország véderejének fejlesztését minden eszközzel évekig akadályozó obstrukciós kevélység, vagy a kocsmák mámorának utánzásából merített fiatalos elbizakodottság kívánta-e provokálni az igenlő bólogatásokkal kísért tapsokat. Az is lehet, hogy csak a parlamentben gúnyolódó nemzetiségi képviselők magyargyalázó országgyűlési felszólalásai ingerelték a lelkészi tapintat mellőzésére a nagytiszteletű urat. Bármiből táplálkozott az inspiráció, a retorika „az orgyilkos, a bűnös Szerbiá[ban]... kormányon ülő kegyelmes és méltóságos gazemberek” ellen fordult. A szófordulattal párosult indulat a lelkészt tevőleges katonává avatta. Merész ígérettel folytatta: „Ágyúinkkal fogjuk szétlövetni azt a szemétdombot!” – Vitéz katonák! – harsant újra a megszólítás –, biztatva a huszárokat, tanítsák mőresre a Biblia Ótestamentumának történetéből előtolakodó kánaáni Sisera vezér szedett-vedett regimentjeit.

A főterén katonai alakzatban felsorakozott huszárokat búcsúztató több ezer nyíregyházi lakosból a szónok a lelkesedés és az odaadás egész Szerbiát lángra lobbantó zsarátnokát óhajtotta kicsiholni. Újra kezdte hát: – „Daliás leventék! A Magyar zászló háromszínű! Ezer év küzdelme, teljes vihara szentelte meg mind a három színét. Benne van a magyar nemzet vitézsége. A piros szín a kiömlő vér színe, mely számtalanszor áztatta édes hazánk kies völgyeit. A fehér szín a becsület jelképe, és a zöld a reménységé. Azé a reménységé, mely bízik abban, hogy ez a 22 millió magyar nem álom a négy folyam és a hármás bérc között! Föl tehát kedves katonák, daliás leventék! Menjetek. Isten veletek! A viszontlátás reményével menjetek, s bármilyen körülmények között hűek legyetek e rokontalan nemzethez, melynek szíve érzi, szája mondja: „A nagy világon e kívül/ Nincsen számodra hely./ Áldjon vagy verjen sorskeze,/ Itt élned s haldnod kell!”²

Utoljára szólalt meg Geduly Henrik evangélikus püspök. A Tisza-melléki evangélikus egyházkerület gyülekezeteihez intézte a Nagytiszteletű Főesperes és Lelkész

¹ Tempore Belli miséből vett collecta: A katolikus egyházban a középkortól szokás volt háborús időkben tartott misék alkalmából a szenvedők és károsultak megsegítése céljából ima keretében adakozásra szólítani fel a híveket.

² Nyírvidék, 1914. augusztus 2. 35. évf. 62. sz. 2–3.

Urak! – megszólítással beköszönő körlevelét. „Súlyos bonyodalmak, háborús idők válsága fenyegeti drága magyar hazánkat” – indította választékos stílusban a szívek mélyére hatolni szándékozó mondanivalóját. „A legfelsőbb hadúr az események és eshetőségek mérlegére vetve kezét, hazánk és nemzetünk jövődjének biztosítása érdekében zászlai köré hívja katonáit... Nyelv- és valláskülönbség nélkül az egész magyar nemzet áldozatkész honszerelmére, Őseitől örökölt férfias erényeire van szükség! A legkomolyabban mérlegelt erkölcsi okok parancsszava állítja nemzetünket e kényszerhelyzet elé. Habozásnak, ingadozásnak helye nincs. A hazaszeretet Krisztus evangéliumában diktált parancsszavának lobogó lángjai mellett ott kell lennünk az áldozat oltára körül valamennyiünknek. Ha súlyos áldozatok árán is, de leróni férfias, becsületes, nyílt és elhatározott lelkülettel mindazt, amivel drága szülőhazánknak tartozunk.”

Szembenézve a háború várható következményeivel, az „életben rendet vágó kasszással,” mégis arra biztatta híveit, hogy „ne legyen egyetlen egy se közülük, aki ne akarjon ez oltárnál fényre derülni. Ne akarjon a közös tűz világító és lelkesítő erejéből magának részt kérni.” Ilyen világfelfordulásban – fogalmazta meg a könyörtelen igazságot –, nem kerülhető el a halál sem. A gyászolókat vigasztalja az, hogy „a legmagasztosabb eszményért, a haza boldog jövődjéért adták áldozatul azt az egyéni létet, mely a Krisztus evangéliumának örök parancsai szerint úgyszólván csak ideig-óráig való eszköz az Isten országa nagy egyetemében.” Most nincs a világon nagyobb dicsőség, mint „felvenni a nyílt harcot azokkal, akik az ezredéves hazát lététől, becsületétől akarják megfosztani.”

A hadba vonulókat az evangélikus közösségek áldásával indította útjukra. „Most van itt a kívánatos alkalom – üzenete híveinek – Most a varázslatos idő, amikor Krisztus evangéliumának szeretetparancsa egy táborba tömörít zsidót és görögöt, urat és szolgát, -szegényt és gazdagot. Akik nem áldozhatunk vért és életet, áldozunk – ki-ki tehetsége szerint – aranyat, ezüstöt, munkát, kényelmet, nyugalmat, szórakozásokat, igényeket és gyönyörűségeket! Mérsékeljük igényeinket, hogy a nehéz időkben legyen miből támogatnunk azokat, akik nálunk elhagyatottabbak.”

Az evangélikus főpap azzal a paranccsal zárta a lelkészeihez küldött körlevelet, hogy a kézbesítést követő vasárnap – ez augusztus 9-én volt esedékes – minden lelkész olvassa fel gyülekezete anyanyelvén a híveknek, s ennek megtörténtét igazolja vissza.³

³ Nyírvidék, 1914. augusztus 9. 35. évf. 64. sz. 2.

A megye hivatalos közegei a háború kezdetén

A lelkesedést a politikusok, az újságírók, a laptulajdonosok, a kereskedők, a várományos hadiszállítók, a fegyvert és robbanóanyagot gyártók, a hadi felszerelést előállítók, a rangeső hullására számító tisztek generálták. A főispán, az alispán, a fő- és alszolgabírók, a nyíregyházi polgármester, a választott országgyűlési és törvényhatósági képviselők – ez utóbbiak közül a virilisták is – pártállástól függetlenül – fenntartások és meggondolások nélkül lelkesedtek a háborúért. A megye vezetői közül azonban többen számítottak a várható nehézségekre. Mikecz Dezső alispán két nappal az általános mozgósítás elrendelése után körlevélben fordult Nyíregyháza polgármesteréhez, a kilenc járás szolgabírójához, minden községi, nagyközségi bíróhoz. A körlevél – kérés formájában megfogalmazott – határozott utasítás volt. Figyelmeztette a községi és járási hatóságok vezetőit, hogy a hadba vonultak „keresetképtelen családtagjainak... eltartása és segélyezése” a társadalom mellett „a hatóságokra is feladatokat ró.” Ezek „teljesítése elől kötelességmulasztás vádja nélkül senki el nem zárkozhat.” Utasította a községi bírót, hogy amíg más megoldást nem találnak, gondoskodjanak arról, hogy a mezőgazdasági munkások és cselédek hozzátartozói a lakásban maradhassanak. A hozzátartozókat községi segélyben kötelesek részesíteni. Ezt utólag az állami segélyalapból visszatéríti majd a kormány.

Minden településen indítsanak gyűjtést. Példaként nyilvánosságra hozta – mértékadó és ösztönző példaként –, hogy egy „ösmeretlenül maradni kívánó nagylelkű adakozó nála már 500 koronával” megkezdte az adakozást. Ennek beindítását, megszervezését minden településen elrendelte. Megparancsolta, hogy a pénzadományokat „a nyíregyházi magyar királyi adóhivatalba, letéti kezelés alá fizessék be. A gyűjtőíveket pedig 45 nap múlva az alispáni hivatalba” adják le.

Hasonló tartalmú kéréssel fordult Májerszky Béla polgármester is Nyíregyháza lakóihoz. Ő a racionális érveknél jobban kedvelte a szíveket lágyító, szemeket könnyeztető agitációs stílust. „Magyar csapataink – indította a felhívását – a legigazságosabb, legjogosultabb ügyért, a súlyosan megsértett nemzeti méltóságért határtalan lelkesedéssel indultak a háborúba.” Tudják, hogy „mindenkinek szent kötelessége a[z]... életét, vérért felajánlani királyáért, hazájáért, a magyar becsületért!” A haza – figyelmeztetett – nemcsak a harctérre vonulóktól várja az áldozatot. „Kötelesség vár a polgárookra is... Hazafias lelkesedésből merített segítő akciókra is ki kell terjedjen a” civilek szolidaritása. Reméli, hogy a katonákat búcsúztató lelkesedésben „minden biztosíték meg van arra, hogy a város... polgársága a hátrahagyottakat segítő mozgalomban készséggel vesz részt.” A tehetősebb nyíregyháziak nem fogják hagyni, hogy „a kérlelhetetlenül bekövetkező nélkülözés” nyomorba csapjon át. A pénzszűkével ő is tisztában volt, ezért közölte, hogy a kenyérkereső nélkül maradtak segélyezésére élelmet, termény is elfogad a városi hivatal.⁴

⁴ Nyírvidék, 1914. augusztus 2. 35. évf. 62. sz. 3–4.

Az ellátatlanok segélyezése

Szabolcs vármegye háborús gondjai közül az egyik legsúlyosabb – volt az általános mozgósítás megkezdésekor elrendelt személy- és áruszállítási tilalom a vasúton. Amihez társult a hadi szolgálatra igénybe vett szerek, a gabonafélék cséplésétől elvont életerős férfiak hiánya. Az előállt zavart növelte a fölöslegesen behívott 38 és 42 év közötti korosztályok Munkácsra és Szatmárnémetibe történő oda- és visszafuvarozása. Ez alatt az idő alatt teljesen megbénult a kereskedelmi áru-féleségek szállítása, és a polgári személyek közlekedése. A Magyar Királyi Vasutak csak a mozgósított katonák és a hadfelszerelések szállításával foglalkozott. Erre az időre korlátozták a telefonok és távírók civil érintkezés céljából való használatát is.

Az előforduló zavarok, értetlenkedések és tévedések ellenére is a mozgósítás – legalábbis Szabolcs vármegyében – dicsértet érdemlően jól sikerült. Ez egyébként országosan is elmondható volt. Az előzetes kalkuláció szerint a katonai vezérkar arra számított, hogy az első felszólításra a behívottak 48–51 százaléka jelenik meg.⁵ Ezzel szemben a mozgósítottak 98 százaléka teljesítette honvédelmi kötelezettségét. Szabolcs vármegyéből augusztus közepén jelezte a főispán, hogy a vármegye minden településén lelkiismeretesen hajtották végre a mozgósítási parancsot. Ezt a hadvezetési is elismerte, és dicséretben részesítette Szabolcs vármegyét.⁶

A lelkes agitáció következtében sikeres mozgósításnak természetes következménye volt, hogy a mezőgazdasági termeléssel foglalkozó térségekből a munkára is, családjuk eltartására is a legalkalmasabb férfiakat irányították a frontra. A nagyobb ipar- és bányavárosokat háborús okokból sem üresíthették ki. Minden korábbinál nagyobb gondot kellett fordítani a fegyver- és robbanószerek gyártására. A szakembereket, a háborús szükségeket kielégítő nyersanyagok bányászait, feldolgozóit a frontok összemomlásának a kockázata miatt sem irányíthatták a tűzvonalba. A közlekedés irányítóit, működtetőit – a vasutasokat, a gépkocsivezetőket, a személy- és áruszállítás végzőit stb. – ugyancsak nem küldhették válogatás nélkül a frontra. Hívták, vitték a végsőkéig kizsigerelhető parasztokat, falulakókat. Vihették a falusi, kisvárosi honoráciorokat, tanítókat, kántorokat, írnokokat, irodaszolgákat, pásztorokat, akiket egy-egy kamasz, vagy a munkából kiöregedett, a 25 kilós „borjút” cipelni nem bíró ember még helyettesíthetett. A falusi élethez, a földműveléshez és állattartáshoz szükséges, tapasztalati úton megszerezhető ismeretekkel, a nagyjából még önellátó háztartásokban előforduló tennivalókkal – mezei munka, igásállat és aprómarha gondozása, feldolgozása, disznóölés, zöldségtermelés és raktározás, fonás, szövés, családfenntartás elemi követelményei, népi gyógyítás – a faluközösség az első világháború kitörésekor még

⁵ A részleges mozgósítás városi fogadtatásáról: Budapesti Hírlap, 1914. július 26.; Az általános mozgósítástól lásd VOLGYESI ZOLTÁN: Lelkes bevonulás, elszámított mozgósítás. In: http://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/lelkes_bevonulas_elszamitott_mozgositas.html

⁶ Dr. Ujfalussy Dezső Szabolcs vármegyei főispán jelentése a vármegye lakosságának hangulatáról 1914. augusztus 10-én: Nyíregyháza polgármesteréhez és a megyei szolgabírákhoz július 31-én délután 5-6 óra között érkezett a hír az általános mozgósításról. „Másnap reggeltől 48 órán belül mindenki mozdult. A lelkesedés igen nagy volt meggyeszte. Önkéntesek is nagy számban jelentkeztek. Senkit nem kellett elővezetni.” A vármegye vezetői megtették a kellő intézkedéseket az uzsorások és ádrágítók ellen. MNL. OL. Miniszterelnöki levéltár. Miniszterelnökség. (K.26.) 1914 – XLI 1591-(6104) 1–3.

megbirkózott. A közösségi szolidaritás sem vezett még ki olyan mértékig, hogy azon a 15-20 településen kívül, amelyeknek a lakosság száma meghaladta az ötezret, meg ne találták volna az egymás bajait kölcsönösen megoldó eljárásokat. Voltak természetesen úgynevezett gonosz gazdák, uzsorások, haszonelvű háznépek, akik a közösségi segítséget nem utasították vissza, de maguk elzárkóztak minden viszonzatlan segítségadástól.

A Szabolcs vármegyében élő háznépek többsége mezőgazdasági cseléd, béres, napszámos, konvenció, feles-, harmados agrárproletár volt. Ha ezekből a családokból a Mindenható vagy a király – halál, hosszabban gyógyuló betegség, katonaság, raboskodás – elszólította a családfőt, amíg a gyermekek munkakeresővé nem csapredtek, megélhetés nélkül maradtak. A közösség kegyelmére szorultak, vagy folytonos éhínségre ítéltettek.

Ezt a sok nyomorgót érintő szituációt érzékelték a megye és a város vezetői, amikor javasolták a szolgabíróknak, falusi bírónak a közeletben valamiféle jártasságot szerzett úri nők mozgósítását. Augusztus 2-án a *Nyírvidék* névtelen cikkírója is megszólalt – *Hazámfia!* címmel – agitatív felhívást jelentetett meg. Miután „dörög az ágyú, ropognak a gyilkoló fegyverek..., elvitték a kenyérkereső apákat, s gyámoló nélkül maradtak a könnyező anyák és a síró gyermekek,” szervezett összefogásra van szükség – jelentette ki. Ha „az apák harcolnak, a gyermekeik éheznek,” segíteni kell az elesetteken. Javasolta: „Minden községben a lelkészek, tanítók, a község vezetői, jószívű emberbarátok, tehetős és kevésbé tehetős polgárokból alakítsunk egy-egy segély- és résztvevő együletet, amelyeknek szent és hazafias célja a fenntartó nélkül itthon maradt szegény családok segélyezése...”

Nyíregyházán Májerszky Béla királyi tanácsos, polgármester elnöksége mellett Báthy Barnabásné, dr. Flegmann Jenőné és Groák Ödönné közreműködésével állt fel az a szűkebb bizottság, amelyik vállalta az adományok gyűjtését, és a rászorulókhhoz való eljuttatását. Az árvák számbavételére és a számukra felajánlott természetbeni javak és pénzadományok kezelésére dr. Bodnár István pártfogó egyesületet szervezett. Az egyesület elnökévé dr. Géczy Géza árvaszéki ülnököt választották meg.

Az augusztus 2-án a 12 oldalon megjelent *Nyírvidék*ben jutott hely a tevékenységüket liberális divat szerint feminista minősítéssel illető, inkább azonban az evangélikus vallási szolidaritás keretei között szervezkedő nyíregyházi úri hölgyek szociális tevékenységének népszerűsítésre is. Felhívásukban leszögezték, hogy irtóznak ugyan a háborútól, és ellene vannak minden erőszaknak. Azonban „ez a háború – nyilatkozták – a mi háborúnk is. Kötelességet ró mireánk is. Többet, mint kötelességet..., folytatását a mi egyszerű munkánknak.” A nyíregyházi „feministák” az eltartó nélkül maradt családok gyermekeinek megsegítésére gyűjtést indítottak. Irodát nyitottak a városban, ahol a támogatásra szoruló édesanyák, asszonyok problémáikkal megkereshették őket. Vállalták, hogy amíg a rendőrség a férfiaknak, ők az eltartó nélkül maradt, dolgozni kívánó nőknek segítenek munkát találni. A pénzbeli segélyezés mellett kiterjedt a figyelmük a természetbeni adományokra is. Sztempák Mariskát jegyzőjüknek nyilvánították, akihez a segítők és a rászorulók fordulhattak.

A szolidaritás megnyilvánulásai

A katonákat frontra küldő lelkesedés kezdetben megnyilvánult a segíteni akarásban is. A korábban csak bérőrléssel foglalkozó *Júlia malom* tulajdonosa a háború kitörését követően megkezdte a magánosok gabonájának az őrlését is.

Nyíregyházán Énekes János római katolikus esperes és Ruttkay Gyula görög katolikus főesperes „a kenyérkereső nélkül maradt családok gyermekeinek” szerveztek „napközis ellátást a római katolikus iskola helységeiben”. Az egyház ezt a kezdeményezést indulásakor mindjárt 500 koronával támogatta.

A Királytelken és Szentmihályon is nagy kiterjedésű birtokkal rendelkező Desseffy Aurél gróf közölte, hogy a bevonult gazdatisztjeik, béreseik és cselédek bérét és konvencióját hiánytalanul megadják. Példáját követve, a vármegye árutermelő nagybirtokosai sorra tettek hasonló nyilatkozatokat.⁷ Nyíregyházán népkonyha nyílt.

A háború első heteiben a lelkesedéstől és a felebaráti szeretettől motiválva, nagy lendülettel indult meg a gyűjtés. A mezővárosokból nagyközséggé szelődült településeken sorra szervezték a természetbeni javak gyűjtését, a bírók, tanítók, lelkészek számba vették a támogatásra szorulókat. Elosztották közöttük a begyűlt adományokat. Kinőtt, megunt, de még viselhető ruhákat, lábbelieket, élelmet.

A bevonult katonák számára 100 korona értékű szivart, vágott dohányt, cigaretta-papírt gyűjtöttek. Ha akadt egy-két színész, énekes, adakozással egybekötött előadó- vagy dalestet szerveztek. A *Nyírvidék* külön rovatot nyitott az önkéntes adakozók nevének, az előadásokon, bálokon a belépőjegyek árán „felülfizetők” nevének és az adományozott összegnek a közlése céljából.

Külön is említésre méltó, hogy a Tisza István kezdeményezésére augusztus 18-án megtartott „katonanapon” 9250 korona 47 fillér készpénz és 15 mázsa rozs gyűlt össze.⁸ A civil lakosság együttérzéséről, a háború kezdetén tapasztalható felebaráti szolidaritásról tanúskodott az is, hogy 1914 augusztus első hetétől 1914. október 15-ig Szabolcs vármegye gazdagnak nem mondható lakossága 61.519 koronát adott össze a harctérre vonult katonák vagyontalan hozzátartozóinak megsegítésére. Ebből október közepéig szétszortottak a rászorulóik között 9.432 koronát. A fennmaradó összeget az 1882: XI. tc. meghatározta, „a mozgósítás esetén... jogosultak gyámol nélküli családjainak... nyújtandó segélyezésére” létrehozott pénzalapban kamatoztatták, a szükségig.⁹ Az említett 9.432 koronát az előre nem látható, ezért nem is tervezhető kiadások – betegség, baleset, jószágok elpusztulása, lakóházban esett kár javítási költsége stb. – fedezésére tartalékolták. Az állam ugyanis a bevonult katonák vagyontalan hozzátartozóit rendszeres hadisegélyben részesítette. Az általános mozgósítással hadiszolgálatra rendelt Szabolcs vármegyei családfenntartók ellátatlanul maradt feleségeinek, gyermekeinek a szerény megélhetésére a hadügy- és a belügyminisztérium 1914. december 31-ig 747.657 koronát utalt ki. Ezt havi bontásban juttatták el a rá-

⁷ Míkecz Dezső alispán jelentése szerint „a bevonultak bérjárandóságát Grünbaum Jakab magyi birtokos, újfahértói lakos, és ifjú Csohány Antal hajdúnánási lakos, polgári bérlő kivételével kiszolgáltatták” In: *Nyírvidék*, 1914. szept. 13. 35. évf. 74. sz. 2–3.

⁸ *Nyírvidék*, 1914. október 4. 35. évf. 80. sz.

⁹ *Nyírvidék*, 1914. október 15. 35. évf. 83. sz.

szorulóhoz. 1914. október végéig a törvények szerint indokolt támogatásra 195.382 korona 31 fillért használtak fel.¹⁰

A segítők, az adakozók, a szánakozók, a felebaráti szolidaritást ténylegesen gyakorlók mellett azonban már az első napokban megjelentek a háború vámszedői: a feketézők, a család, a háborús szituáció hiénái, a tolvajok és szélhámosok is.

A szaporodó anomáliák

A mozgósítással párhuzamosan a háborús állapot folytonos lemondást és áldozatot követelő agresszivitásával rátelepedett a hátszág civil lakosságára is. A mozgósítás befejezéséig – két-három hétig – eltöltötték a civileket a telefon és távíró használatától. Később is csak korlátozottan, ellenőrzés mellett használhatták polgári személyek a gyér telefonhálózatot. Szabolcs vármegye tíz jegyzőségét 1914 júniusa és szeptember között bekapcsolták az országos telefonhálózatba. Ezzel 81-re emelkedett azon jegyzőségek száma, amelyek telefonon érintkezhetek a hatóságokkal, kórházakkal, csendőrpáncsnokságokkal, a járási és alispáni hivatalokkal. Az alispán ígéretet kapott 1914-ben még újabb 2 körjegyzőség telefonnal való ellátására. A bővítés ellenére azonban tíz körjegyzőségből még 1915-ben is hiányzott a távbeszélő. A 743 tanyát nem is említve.¹¹

A mozgósítás ideje alatt a vasút katonákat, hadi felszereléseket, fegyvereket és hadi nyersanyagokat szállíthatott.¹² A háború során – természetes módon – mindvégig elsőbbséget élvezett a hadianyagok és a katonák szállítása.

Azonnal elrendelték az ellenséges országok állampolgárainak internálását,¹³ a gyanús személyek őrizetbe vételét vagy szigorított megfigyelés alá helyezését, a lakhelyük elhagyásának tilalmát. Életbe léptek a hadi helyzetben érvényesíthető sajtókorlátozások. Szeptember végétől, október elejétől szigorúan büntették a pletykák, a rém- és állhírek terjesztőit.¹⁴

¹⁰ Mikecz Dezső alispán beszámolója az 1914. október 13-án tartott Szabolcs vármegyei közgyűlésen. Nyírvidék, 1914. október 15. 35. évf. 83. sz.

¹¹ Nyírvidék, 1914. október 4. 35. évf. 80. sz. 2.

¹² A Magyar Királyi Államvasúton életbe léptették a Szigorúan bizalmas Hadimenetrendet (amit Redl ezredes 1913-as letartóztatása előtt kiszolgáltattott az orosz hírszerzés embereinek, akik ezt a titkot megosztották a szerbekkel, majd később az olaszokkal is.)

¹³ Nagy feltűnést keltett – és Ferenc József „középkori banális lovagiasságát,” birodalma iránti felelőtlenségét is bizonyította – hogy Radomir Putnik vajda (szerb tábornagy) lányával stájerországi nyaralásából az ultimátum átadását követően Budapesten keresztül utazott vissza Belgrádba. Tersztyánszky Károly lovassági tábornok és Dáni Béla ezredes – Tisza István miniszterelnök és Conrad vezérkari főnök jóváhagyásával – a szituáció teremtette alkalmat felhasználva, Kelenföldön elfogatta a tábornokot és lányát. Míután ez Ferenc József tudomására jutott, megparancsolta, hogy a tábornokot külön vonaton szállítsák Belgrádba. A legtehetségesebb szerb tábornagy ezt azzal „hálálta meg,” hogy a háború elején az osztrák-magyar közös hadsereg 80 ezer hadifogoly katonáját a legkegyetlenebb kínzásoknak vetette alá. Bővebben erről: MARGITTAI GÁBOR: A Szamar-sziget szellemkatonái. H. n., 2014. Scolar Kft., 304.

¹⁴ Nyírvidék, 1914. október 4. 35. évf. 80. sz.

Az egyes településen nem „illetékes”¹⁵ személyeknek megérkezésükkor jelentkezniük kellett a hatóságnál (bírónál, csendőrségen), vagy a vendéglátójuknak kellett a vendégei érkezését bejelenteni. Ellenőrzés alá vonták az ortodox görögkeleti felekezetű egyházi és világi intézményeket. Elrendelték az ortodox görögkeleti bazilita szerzetesek megfigyelését, mozgásuk korlátozását. Szabolcs vármegyében ez a Máriapócson működő bazilita szerzeteseken kívül azért is gondot jelentett, mert 1914. szeptember 6–11-e között, majd novemberben az orosz hadsereg vereséget mért az osztrák-magyar haderőre. Elfoglalta osztrák Galícia jelentős részét, behatolt a királyi Magyarország területére is. Sáros, Zemplén, Ung megyék északi településeit, Máramaros vármegye nagy részét megszállta. A megszállt felvidéki falvakból és Galiciából ezrével menekültek a családok Szatmár és Szabolcs vármegyékbe.¹⁶ A menekülők – akik közé vegyültek az orosz kémiszolgálat emberei – magukkal sodorták a galíciai bazilita rendű görögkeleti szerzeteseket is. Őket a máriapócsi testvér regulájú kolostor fogadta be. Az államhatalom hozzájárult az ott-tartózkodásukhoz, de megtiltotta nekik, hogy a kolostor területét elhagyják.¹⁷

Az életerős férfiak távoztával számos településen bátorságra kaptak a tolvajok. A falvak, a nagyközségek, a városi kertes-, belső udvaros- és sorházak lakóinak megparancsolták, hogy este kilenc órától szigorúan zárják a kapukat. A csendőrségtől katonai szolgálatra mozgósított személyek miatt több településen szükségessé vált a polgárőrség megszervezése.¹⁸

Szociálisan számos családot érintett, hogy a béresek és cselédek hadba vonulása esetén „a gazda a munka megszakítása miatt nem állhatott elő követeléssel, de a cseléd sem kárpótlási igénnyel.”¹⁹ Ennek következtében a bevonult vagyontalan alkalmazottak családjai az állam kegyelemkenyerére, hadisegélyre szorultak. Ennek összege a békebeli árakhoz igazodott. Ideig-óráig tűrte, sőt támogatta is őket a társadalom. Elsőként azonban a sajtó fordult ellenük. Augusztus 9-én már arról cikkezett a *Nyírvidék*, hogy a mozgósításkor „túl sok férfit vontak el a munkából,” béresek, cselédeket, iparosokat. Ezért „nincs munkás, sok a nyomorgó.” Ennek ellenére a bevonultak „női hozzátartozói... vonakodnak a férjük munkáját tovább folytatni.” A szabolcsi lapok az iparosokra is, de főleg a mezőgazdasági cselédekre zúdítottak indokolatlanul

¹⁵ A községek rendezéséről szóló 1870: XVIII. törvénycikk rendelkezett a különböző településeken élni akarók illetékességéről. Ki-ki ott lett – illeték lerovása nélkül – illetékes, ahol a törvény életbe léptetésekor állandó lakhelye volt, illetve ahol született. Ha azonban 1871 után egyik településről a másikra költözött, a település rendtartásában (szervezeti szabályzatában) meghatározott összegű – falvakban is, városokban is vagyonosságától, foglalkozásától függő – illetékességi díjat kellett lerónia.

¹⁶ „Nagy gond – jelentette Mikecz Dezső alispán – a Galiciából tömegesen ide menekülő osztrák állampolgárok elhelyezése, ellátásuknak biztosítása.” A menekültek befogadása, ellátása mellett „Nyíregyháza egyik legfontosabb kötöző és ápoló állomásává lett az északi harc térről feléle irányuló sebesült forgalomnak” In: *Nyírvidék*, 1914. okt. 15. 35. évf. 83. sz.

¹⁷ A Lembergben és környékén feloszlott Szent Bazil rend szerzeteseinek egy része Máriapócsra jött. „Az elhelyezésük megtörtént. Állandó felügyelet alatt tartásukról gondoskodtam, s intézkedtem, hogy a számukra kijelölt rendházat módjukban ne legyen elhagyni.” Mikecz Dezső In: *Nyírvidék*, 1914. okt. 15. 35. évf. 83. sz.

¹⁸ 1914 októberéig Szabolcs vármegyében Nyíregyházán 400, Szakolyban 134, Újfehértón 103, Nyírbátorban 84, Bökényben 66, Balkányban 57, Érpatakon 49, Geszteréden 45, Nagykállóban 37, Biriben 33, Kállósemenjénben 32 és Rakamazon 14 ember számára kérte a belügyminisztertől a polgármester, illetve a bíró, hogy legális polgárőrségként vigyázhassák a települések rendjét. In: *Nyírvidék*, 1914. nov. 15. 35. évf. 92. sz.

¹⁹ *Nyírvidék*, 1914. aug. 9. 35. évf. 64. sz.

kemény szidalmakat. „Iparos asszonyoknak, sőt a földművelők és napszámosok hozzártartozóinak is derogál a dolog, hanem segély után szaladgálnak.” Pedig – folytatta zsörtölődését a cikk írója – „a balkáni háború alkalmával beigazolódott, hogy a mezőgazdasági és háztartási munkát a hölgyek is ellátni tudják [sic].”²⁰

Az orosz és szerb csapatok szeptemberi helytállása, átmeneti győzelme bizonyosá tette, hogy lomhullásig már nem térnek haza győztesen katonák. Az is nyilvánvaló volt, hogy a lakhatással, az éves szolgálatért természetben kialakított konvencióval és némi pénzfizetéssel, kukoricafölddel, sertés és fejőstehen tartás jogával szerződött béresek, cselédek, uradalmi kovácsok, gépészek, egyéb tevékenységet (kerékgyártó, kádár, méhész, dohányos, kertész, még kevésbé a fronton elesett katonák) folytató cselédek karácsonyig sem térnek vissza. Ezek családjaitól megvonták a lakhatást. A hősi halált halt, munkaképtelen nyomorékká sebesült, vagy éppen a hazát védve oroszokra, szerbekre lövöldöző hősök hozzátartozói mégsem kerülhettek az utcára, mezőre. Az is létkérdés volt, hogy az ország – de Ausztria és Németország – élmezőnye se szenvedjen oly mértékű csorbát, ami a lakosság elviselhetetlen zúgolódását, vagy a katonák lázongását idézné elő. Emiatt a földek sem maradhattak műveletlenül. Az uradalmi cselédházakba új lakókat kellett fogadni, immár a háború előtt kötött szerződéseknél kedvezőbb feltételek mellett. Így állt elő egy majdnem megoldhatatlan szociális helyzet. Ennek rendezését a minisztériumok is, a vármegyei törvényhatóságok is, a járási főszolgabírók is Szabolcs vármegyében a községi bírók és a községi képviselőtestületek hatáskörébe utalták.²¹

A háborús anomáliák teremtette kisebb-nagyobb nehézségek naponként keserítették az embereket. Az itthoniak arra kényszerültek, hogy a nagyapáik, az úkapáik korában gyakorolt termelési szokásokhoz nyúljanak vissza. A mozgósítás a gabonafélék cséplésének kezdetén szólította a frontra az embereket. A hadsereg – bár alacsony szintű – gépesítettsége megkívánta, hogy az autókhoz, motorokhoz, erőgépekhez, vontató járművekhez értő emberek hiánya ne hátráltassa a katonák felvonulását, a messze hordó fegyverek csatarendbe állítását. Elszólították hát a falvakból a cséplőgépek kezelőit, üzemeltetőit. Több helyen emiatt leállt a cséplés. A legszegényebbek kézi csépléssel teremtették elő naponkénti gabonaszükségletüket, és nem egy család „mozsárban őrlötte” a lisztet. 1914. augusztus 13-án Szabolcs vármegye törvényhatósága kénytelen volt egy komoly baleset veszélyét kockáztató rendeletet kiadni. A gőz- és robbanómotoros cséplőgépek kezelőinek frontra irányítása miatt engedélyezniük kellett, hogy szakvizsgával rendelkező cséplőgép kezelő hiányában „a cséplőgép hajtó gőzgép önálló kezelésére olyan egyén is alkalmazható” legyen, aki „ha vizsgabizonyítvánnyal nem is rendelkezik, de a gőzgép kezelésében kellő jártassággal bír.”²²

A megszokást felforgató helyzetben megjelentek a nyereszkesedők, a háborús szituáció hiénái, a szélhámosok, és a hiszékenység kihasználói. Front-turizmust szervező vállalkozók ígértek a hozzátartozóknak találkozást a lövészárkokban harcoló szeret-

²⁰ Uo.

²¹ Mikecz Dezsőnek a *Szabolcs vármegye első félévéről* szóló – 1914. október 2-án elhangzott – alispáni jelentéséből: „Ahol a bevonult cselédek év végéig nem térnek vissza, a családtagjaikat kiteszik a lakásból. A községi hatóság kell gondoskodjon elhelyezésükről, és jószágaik elhelyezéséről is.” In: Nyírvidék, 1914. okt. 4. 35. évf. 80. sz. 1–2.

²² Nyírvidék, 1914. aug. 13. 35. évf. 65. sz.

teikkel. Feleségek apró gyermekeikkel indultak férjükkel való találkozásra, s csak a frontvonaltól 10-15 kilométerre „megálló, és a vasutasok által visszafordított vonat” „hazaindulásakor” vették észre, hogy rászedőjük meglógott, otthagya őket elemőzsiás kosarukkal, a férjük számára vonatkoztatott mosott fehérneművel, a látni, ölelni vágyott édesapa és férj hiányával.

A hadüzenettel egy időben lepték el a piacokat az árdrágítók, a legszükségesebb köznapi áruk visszatartásával pánikot keltő, drágulást provokáló feketézők és spekulánsok. Napok alatt – a korábbi ár többszöröséért beszerezhető – hiánycikké váltak a konyhában, a karácsony előtti disznóvágáskor nélkülözhetetlen fűszerek: bors, paprika, só. Hasonlóan az éjszakai világításhoz ekkor még nélkülözhetetlen petróleum, halottak napján a katolikus sírokról elmaradhatatlan gyertya.

A falvakban és Nyíregyházán is – mint a téli álmukból ébredő darazsak – rajzottak a csalók, a hiszékenység vámszedői. Maguk gyártotta jelvényekkel, hamis igazolásokkal jártak házról házra a katonáknak gyűjtögető, szent célokat hirdető, de saját zsebre dolgozó „kéregetők.” Ez a hamis mozgalom olyan mértéket öltött, hogy az alispánnak az egész megyében be kellett tiltani minden, nem a közhatalom, az egyház és a vöröskereszt által „a katonák számára gyűjtögető mozgalmat és kéregetést.”²³

Nyíregyházán a Korona-Szálló előtti napi piacon – Kertész Bertalan rendőrkapitány – a rendőrséggel volt kénytelen őriztetni, hogy az árusok betartsák a tejre, tejfőltre, túróra, vajra és tojásra a polgármesteri hivatal által limitált árakat. Nem sokáig, mert áruhiány miatt ez a piac rövidesen elnéptelenedett. A kofák, viszonteladók kiszekereztek áruért a tanyákra, és megszervezték a házhoz szállítást. A piaci placról eltűnedeztek a napi konyhára valók. A módosabb iparosok, hivatalnokok, kereskedők, katonatisztek családjai, vállalkozók feleségei a figyelemfelhívó és élményt is nyújtó piaci vásárlásokat felcserélték a „kiöltözést megtakarító” házhoz szállításra. A termelőkkel vagy kofákkal megegyeztek, hogy a piac mellőzésével a házhoz viszik a megrendelt árukat.

Gyakorivá – a fegyver és robbanóanyag szállítása miatt veszélyessé is – vált a vasúti kocsik feltörése, a vagonok fosztogatása. Már a háború második-harmadik hetében meg kellett szervezni a vasúti szállítmányok őrzését.

Részben emberszükség, részben a helyzet szülte kényszer miatt meg kellett szüntetni a kivándorlást. 1910-ben Szabolcs megyéből 8344 ember tartózkodott hosszabb ideje külföldön, leginkább Amerikában.²⁴ A kivándorlás az északkeleti vármegyékből 1910 után felgyorsult. Szabolcs vármegyében 1913 végéig – az alispáni jelentések szerint – évenként négy-ötezer útlevelet váltottak ki. 1914. június 31-ig 3546 útlevelkérelmet bíralt el a vármegye, és kiadtak 3232 útlevelet. Esedékes katonai kötelezettség miatt visszatartottak 314 embert az ország elhagyásától. „Július elején a háború miatt a belügyminiszter magához vonta az útlevelek kiadását az egész országra nézve.”²⁵

²³ Míkecz Dezső alispán: A segélyezés sikere érdekében „a háború egész tartamára a különböző könyörödmány gyűjtéseket beszüntettem, a már előzőleg kiadott ily engedményeket bevonattam.” In: Nyírvidék, 1914. okt. 4. 35. évf. 80. sz.

²⁴ (MSK) Új folyam I–II.; Új sorozat 42., 48. k.

²⁵ Nyírvidék, 1914. okt. 4. 35. évf. 80. sz.

A háború igazi arca

Szeptember végén, október elején – a fákról még csak elvétve a földre hullani kívánczó levelek tétovázásakor – elhalt a korábbi lelkesedés. A hadsereg parancsnokai – mogorván és joggal – betiltották a harctéri turizmust. Bizonytalanabbá vált a civilek igényét kielégítő vasúti személy- és áruszállítás. Megszaporodtak, és feltűnően agresszív-vé váltak a háborús hátországban a zavarosodó helyzet vámszedői és hiénái.

Még a világot a szerkesztői szoba ablakából szemlélő újságírók egyike-másika élesztette a hamvadó remény parazsát. A Nagy idők címen publikált cikk szerzője még lelkesítene olvasóit: „Íly elhatározással, ily készséggel nincs okunk félni a háború rémeitől. Aggodalmunkat bizalommal némítjuk el. Szükségeinket lemondással pótoljuk. A nélkülözést elviselhetővé teszi az igyekezetünk” – írogatta, de a közhangulatot érzékeltető kifejezései elárulták, hogy az ő tollára is *feliratkoztak* az emberek lelkében már tanyát vert háborús rémek, aggodalmak, a szükség, a veszteség és lemondás fogalmi.²⁶ A magyarok ellenségét – *Az északi rém!* – felkiáltójeles minősítéssel „tisztelő” cikk írójában is megtorpant a túlaradó lelkesedés. A kertek alatt lövöldöző, Észak-Zemplénben, Sáros, Ung és Maramaros vármegyében a Magyar Királyság földjét taposó oroszokról szólva, már nem büszkén vállalt, hanem „reánk kényszerített, reánk erőszakolt” háborúról értekezett. A lombhullás kezdetén már úgy vélekedett, hogy hiába van „az igazság s a művelt nemzetek előtt becses minden erkölcsi érték egyedül mellettünk,... a győzelemhez azonban szükséges... a népek fanatizmusa is, amely életünk és vagyonunk s minden nehezen megszerzett erkölcsi értékünk veszélyeztetettségéből táplálkozik.”²⁷

A helyi sajtó munkatársainak elbizonytalanodó tétovázásánál is döntőbb volt a megyei középvezetők hangulatának és stílusának megváltozása. Mikecz Dezső alispán kötelezettségeihez tartozott, hogy időről időre beszámoljon a vármegye dolgaírói, a megélt hétköznapokról. Erre a háború kitörését követően először 1914. október 2-án került sor. Ezt az alispáni jelentését azzal kezdte, hogy a háború kitörése óta először van alkalma értékelni a történeteket. Először szólhat „a nemzetünk által vívott háborúról.” Hangvételéből, mondanivalójának tartalmából eltűnt a sajtóból és a köztisztviselők retorikájából július-augusztusban még áradó lobogás. Önmaga érdeméül kiemelte, hogy a hadüzenetről értesülve, családjával együtt azonnal hazatért Abbáziából, a rá háruló kötelesség teljesítésének színterére. Megdicsérte a vármegye lakosságának a mozgósításkor tanúsított viselkedését, ami a hadügyminiszter és a miniszterelnök elégedettségét is kiváltotta. Ezt követően tért rá a harctéren történetek miatt elbizonytalanodó közhangulat elemzésére.

A „már évek óta tornyosuló viharfelhőkből egy irtózatossá, eredményeiben ma még beláthatatlan világháború borzalmas vihara tört ki, és tombol... – kezdete értékeltő szavait – Virágzó falvakat, városokat söpörve el, és már eddig is sok ezer és ezer virágzó ember életét oltva ki.” Előrelátó sejtelemmel érzékeltette, hogy „csak kezdetén vagyunk a rettenetes mészárlásnak,” s a végkifejlet teljesen bizonytalan. Egyedül „a

²⁶ Nyírvidék, 1914. aug. 9. 35. évf. 64. sz.

²⁷ Uo.

magyar hősiesség ad reményt – figyelmeztetett –, és csak Istenben bízva győzhetünk.

Emlékeztetett arra is, hogy a háborút előidéző merénylet döbbenetének múltával Szabolcs vármegyében „újult erővel tört ki Hazánk és Királyunk iránti imádat szerű szeretetünk.” Ennek a szeretetnek köszönhető, hogy „zavar és rendetlenség nélkül... hittel és bizalommal eltelve, dalolva hagyta el a gondos családfő védelemre szoruló családját... , hogy Hazánkat és Királyunkat életével és vérével szolgálja.”

A haza és a király szeretetét méltató szavak után azonban rá kellett térnie a háború háterszágának okozott gondjaira. Elsőként az élelmiszerek hihetetlenül gyors drágulására. Annak ellenére, hogy az 1914-es esztendő Szabolcs vármegyében bő termésű volt, mégis limitált élelmiszer árakat követelő emberek zaklatják a hatóságokat. A vármegyének – jelentette Mikecz Dezső – nincs joga a termékek árának, legkevésbé az élelmiszerek árának hatósági szabályozására. „Limitált árak csak a Minisztertanács határozata után rendelhetők el.” Ezért „a vármegye területén többfelé mutatkozó drágasággal szemben – miniszteri rendelkezés folytán – ...[úgy] rendelkeztem, hogy az első fokú hatóságokat utasítottam, [hogy] ...a helyi viszonyoknak megfelelő eljárással igyekezzenek az árak mérsékléséről gondoskodni... [A] tervbe vett szigorú megtorló szabályokat alkalmazva,²⁸ a visszaélők nevét nyilvántartásba vegyék.”²⁹

Nyilvánvaló volt, hogy a jó szándék és a megfoghatatlan visszaélőkre kiszabható büntetés nem fogja megoldani a nyomorgók és éhezők helyzetét. A háború hiénái, uzsorásai sem szelődülnek báránnyá egy végrehajthatatlan rendelet kihirdetése után.

A helyzet gyors ütemben romlott. A *Nyírvidék* szerkesztősége 1914. október 15-én (csütörtökön) új rovatot volt kénytelen nyitni, amelyben a Miniszterelnökség sajtótájékoztatóján nyilvánosságra hozott hírekről, értékelésekről és tennivalókról, illetve háborús rendeletekről tájékoztatta Szabolcs vármegye lakosságát. Az október 15-én megjelenő lapszám a háborús veszteség megnövekedéséről, az ázsiai kolera járvány Szabolcs vármegyei pusztításairól, és arról cikkezett, hogy „most kezdi mutogatni a háborús hiéna a körmeit.” Az ördög azonban még csak a kert alján settenkedett. A még langymeleg akolba csak november másodikát követően tört be, amikor Szelivanov tábornok orosz katonáival bekerítette a Przemyslt, Európa harmadik legnagyobb és legerősebbnek vélelmezett katonai erődítményét, és onnan – ahol a Szabolcs vármegyéből bevonultak is harcoltak – 1915. március 23-ig csak veszteségekről, hősi halottakról, éhségükben a hátszobáikat is ezrével leelő huszárokról, s végül 1915 március végén arról érkezett, hogy az erődítményt elfoglalták az oroszok. Az osztrák-magyar hadsereg magukat az ellenségnek megadó katonáit hadifogolyként Ázsiába – Szamarkandba, Türkmenisztánba és Taskentbe – hurcolták.

Ez azonban a háterszág viselkedésének, áldozatvállalásának az eddiginél sokkal keserűbb szakaszát nyitotta meg.

²⁸ Mikecz Dezső a belügyminiszter azon rendeletére utal, amely szerint „az élelmiszerekkel kapcsolatos visszaélések meggátolása érdekében, az elkövető elárúsítók kihágásait 15 napi elzárással és 200 koronáig terjedő pénzbüntetéssel kell büntetni.”

²⁹ *Nyírvidék*, 1914. október 4. 35. évf. 80. sz.

A dolgozat háttéréül szolgáló szakirodalom:

- BALASSA IVÁN: Az aratómunkások Magyarországon 1848–1944. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 397 p.
- BENE JÁNOS: A nyíregyházi huszárok. Nyíregyháza, 1991. 152 p.
- BOROSZKY SAMU (szerk.): Szabolcs vármegye. Budapest, [1900.] 574 p.
- CSIZMADIA ANDOR – SHERER NORBERT (szerk.): A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig. Budapest, 1976. Akadémiai Kiadó, 560 p.
- DIENES ISTVÁN (szerk.): Szabolcs vármegye. Vármegyei szociográfiák. Budapest, 1939. 349 p.
- GALÁNTAI JÓZSEF: Magyarország az első világháborúban 1914–1918. Budapest, 2010. 452 p.
- GALÁNTAI JÓZSEF: Az első világháború. 2. kiad. Budapest, 1988. 540 p.
- GYARMATHY ZSIGMOND (szerk.): Helytörténeti Tanulmányok VII. Nyíregyháza, 1982.
- HANÁK PÉTER: Magyarország a Monarchiában. Budapest, 1975. 467 p.
- HÁRSFALVI PÉTER (szerk.): A munkásság és parasztság élete és mozgalmi Szabolcs-Szatmár megyében 1886–1919. Nyíregyháza, 1981. 368 p.
- HUNEK EMIL (szerk.): Nyíregyháza és Szabolcs vármegye községei. Budapest, 1931. 258 p. /Magyar városok monographiája/
- JULIER FERENC: 1914–1918. A világháború magyar szemmel. Budapest, 1933. 300 p. 3 t.
- KOLLEGA-TARSOLY SÁNDOR: Parasztsors megyénkben (1848–1944). Szabolcs-Szatmári Füzetek 4. sz. Nyíregyháza. 1956.
- MARUZSA ZOLTÁN – PALLAI LÁSZLÓ (szerk.): Tisza István és emlékezete (Tanulmányok Tisza István születésének 150. évfordulójára). Debrecen, 2011. 475 p.
- ROMSICS IGNÁC: Magyarország története a XX. században. Budapest, 1999. Osiris, 662 p.
- ROMSICS IGNÁC (szerk.): Magyarország az első világháborúban. Budapest, 2010. Kossuth Kiadó, 200 p.
- Szabolcs Vármegye Hivatalos Lapja 1914–1918.
- SZABÓ ISTVÁN (szerk.): A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914. Budapest, 1965. I. (479), II. (756).
- SZÁSZI FERENC: A birtokviszonyok Szabolcs megyében a XIX. század végétől a II. világháborúig. In.
- SZEKFI GYULA: Három nemzedék, és ami utána következik. 1934. 516 p.
- TÉGER BÉLA: A sajtó Nyíregyházán. In. VERTSE K. ANDOR (szerk.): Az 50 éves „Nyírvidék” albuma. Nyíregyháza, 1928.

N. SZABÓ JÓZSEF

A Magyar Kommunista Párt és a tudományos elit a 1944 ősztől 1945 őszéig

Az önpusztító politikai rendszerektől eltekintve rendszerváltozás esetén a különböző értelmiségi szakmai csoportok közül talán a legjobb helyzetben a tudományos elit van. A politikai erők többsége számára a tudományos elit mindenkor a nemzeti felemelkedés és a modernizáció meghatározó csoportja. Olyan tudás birtokosa, melyet egyetlen hatalmi elit sem nélkülözhet, hosszú távon mással és más csoporttal súlyos megrázkódtatások nélkül nem pótolhat.

A tudósok „konvertibilitása” a rendszerváltozás idején azért is zökkenő-mentesebb a többi csoportnál, mert elitbe kerülésük és bent maradásuk legkevésbé rendszer specifikus okokkal, hanem speciális, tudományos teljesítményekkel függ össze. A tudományos kiválóság nemcsak presztízst jelent, hanem relatív függetlenséget is biztosít. Az elitbe tartozást és a részbeni függetlenséget nemcsak a társadalom, hanem a mindenkori hatalom is elfogadja. A tudományos elit bármennyire független és intézményei autonómok is, különböző okok miatt csak a legtisztább pluralista demokráciában biztosíthatja függetlenségét. Mivel a két világháború közötti Magyarország nem volt egy modell-értékűnek tekinthető polgári demokrácia, ezért a tudományos elit és a hatalom között voltak direkt kapcsolódási pontok. Ez nemcsak abból ered, hogy a tudományos elit egy része az uralkodó osztályból származott, hanem azért is, mert a hatalom kultúrpolitikai célkitűzései és tudománypolitikai lépései hatással voltak a tudósokra. Befolyást nem csupán a nemzetközileg is magas színvonalú klebelsbergi kultúrpolitika gyakorolt, hanem a jobboldali, sőt a faszálódást felvállaló művelődés-politika is. Bár az utóbbi befolyása minimális volt.

A Horthy-rendszer nemcsak a tudósok erkölcsi megbecsüléséről gondoskodott, hanem arra is ügyelt, hogy az elit társadalmi helyzetének megfelelő szinten éljen. A hatalom ugyanakkor preferenciákat fogalmazott meg, melyeket az egyetemek és más állami tudományos intézmények sem tudtak visszautasítani. Az autonómia sok mindentől megvédte a felsőoktatást és az Akadémiát, de a redisztribúció itt is érvényesítette hatását. A hatalmi elithez közelállóak jobb pozícióba kerültek, mint a másként gondolkodók. Baloldaliak – nemcsak kommunisták – nem lehettek a formális egyete-

mi-tudományos élet részeseivé, ezért számos kiváló képességű kutató politikai okok, valamint az egész korszakban hol gyengébben, hol erősebben, de érvényesülő antiszemitizmus miatt emigrációba kényszerült. Ebben a korszakban hagyta el az országot több, későbbi világhíresség. Sok tehetséges ember a hivatalos tudományosságon kívül rekedt, mert a tudománypolitika sem a tudományukat, sem a személyiségüket nem támogatta. A tudománypolitikai preferenciák miatt a magyar tudományos életben – a fejlett országokhoz és az új tudományos tendenciákhoz viszonyítva – korszerűtlen elemek is megtalálhatók voltak. A világszínvonalat jelentő, iskolát teremtő tudósok mellett a nagy többség – nemzetközi összehasonlításban – közepes színvonalon állt. Ugyanakkor szakmai-tudományos szempontból szélsőségesen alacsony színvonalon álló oktató alig volt a magyar felsőoktatásban.

A politikai szélsőjobb reprezentációja alacsony volt a tudományos elitben. A professzorok többsége a politikától független, konzervatív gondolkodású oktató volt. A politikai függetlenség ellenére több professzor a politikai élet részeseivé vált, mert a kétkamarás parlament felsőházában az egyetemek képvisellel rendelkeztek. Felsőházi tagságra – az esetek többségében – az intézmény tudományosan nagy presztízsű professzorát és nem a hatalom potenciális kiszolgálóját küldte. Voltak olyan tudósok is, akik kormányzati szerepet vállaltak, de a hatalomban résztvevők többsége szakmai-tudományos kvalitása alapján kapott megbízást. A szakelem miatt a politikába „beemelt” tudósok mellett természetesen előfordultak közepes vagy gyenge kvalitású egyének is, akik a hatalomnak tett szolgáltatásaiknak köszönhették „tudományos” karrierjüket.

Ez a sokszínű tudományos elit a Horthy-rendszer bukása után nagy kihívás elé került. Kihívás éri a politikai rendszerváltozás és a tudományos élet modernizálása miatt, továbbá a két világháború között mellőzött kutatók részéről is, akik jogot formáltak arra, hogy ők is a tudományos elitbe kerüljenek.

A pártok közül megkülönböztetett figyelemmel a Magyar Kommunista Párt (MKP) foglalkozott a tudományos és művészeti elitel. Az elitnek az értelmiségre gyakorolt hatása fontosságát a kommunista pártvezetés már 1945. január 25-én, az Értelmiségi Szabad Szervezetek küldötteinek értekezletén hangsúlyozta. Március 9-én az értelmiségről tartott megbeszélésen is többen elismerték az elit fontosságát. Zentai Béla javasolta, hogy a párt foglalkozzon a mintegy 1000 fős értelmiségi elitel. Weil Emil is fontosnak tartotta megnyerésüket. A Központi Vezetőséget (KV) képviselő Kovács István ezt két szempontból is nagyon fontosnak tartotta. Egyrészt az újjáépítésben való részvétel miatt, amelynek elősegítése érdekében meg kell állapodni, kik a legfontosabb emberek az ország munkájában. Az elit megnyerését másodsorban az értelmiségi tömegre gyakorolt hatás miatt tartotta nagyon fontosnak.¹

Az MKP a nagy presztízzsel rendelkező elit megnyerésén keresztül megnyerhetőnek tartotta az értelmiség szélesebb rétegeit. A Központi Titkárság 1945. április 14-i ülésén megbízta Révai Józsefet, Horváth Mártont és Kállai Gyulát, hogy szervezzenek megbeszélést a párt Központi Vezetősége és 15-20, haladó szellemű kivá-

¹ JAKAB MIKLÓS: Társadalmi változások és a magyar értelmiség 1944–1948. Budapest, 1989. Kossuth Könyvkiadó, 70.

lóság között.² A szellemi eliten belül a kommunisták különösen fontosnak tartották tudósok megnyerését. A pártvezetés arra törekedett, hogy a tudomány vegyen részt a termelés pozícióinak erősítésében.³ Az MKP-nak sürgető szüksége volt az alkotó értelmiség munkájára, mert az újjáépítés napról napra olyan problémákat vetett fel, amelyeket az ő bevonásuk nélkül megoldhatatlannak tartott.⁴

A kommunisták a szellemi elit aktivizálása és megnyerése érdekében támogatáson kívül „kompromisszumra” is hajlandók voltak. Horváth Márton „A magyar értelmiség” című cikkében 1945. május 20-án kifejtette, hogy az értelmiségi elitnek, a tudósoknak, a művészeknek és az íróknak fokozottan kell biztosítani munkájuk elvégzéséhez nélkülözhetetlen életkörülményeket. Sőt, azt is kijelentette, hogy az ilyen segítséget nem szabad messzemenő politikai feltételekhez kötni.⁵ A tudósok és a tudomány súlyos helyzetét ismerve a kommunisták megígérték, hogy megteremtik a tudományos munka anyagi feltételeit.⁶ Az MKP az alkotó értelmiség politikai „botlásait” megértőbben kezelte, a csoport megnyerése érdekében még elvi engedményeket is hajlandó volt tenni, csakhogy az intelligencia „legjobbait” átmentsék a jövő számára.⁷

Tudománypolitikai és értelmiségpolitikai szempontból egyaránt, az MKP a szellemi elit megnyerésére nagy gondot fordított. E célkitűzést szolgálta a párt-propaganda is. A kommunista sajtó arra törekedett, hogy a szellemi kiválóságok közül azokat állítsa az értelmiségpolitika középpontjába, akiknek a két világháború közötti Magyarországon tudományos rangjuk volt, és nemzetközi tudományos tekintéllyel is rendelkeztek. Jó politikai érzékre vall, hogy elsők között szólaltatták meg Szekfű Gyulát a Horthy-korszak vezető történészét és ideológusát, valamint a Nobel-díjas Szent-Györgyi Albertet.⁸ Az elitnek az értelmiség széles tömegére gyakorolt befolyása mellett az MKP az elitől gazdasági és politikai lépései legitimálását remélte.

A választási harc idején az MKP nagy gondot fordított az elit szerepeltetésére. A tudományos és művészeti élet kiválóságainak az állásfoglalását a párt megpróbálta politikája igazolásához felhasználni. A kommunista értelmiségpolitika módszere volt, hogy a sajtóban nemcsak baloldali, hanem konzervatív tudósokat is megszólaltattak. A Szabad Nép szeptember 2-i számában a munkáspárti „egységről és előretörésről”, valamint az értelmiség és a munkásosztály viszonyáról nemcsak Rusznyák István és Mátrai László nyilatkozott elismerően, hanem Moór Gyula is.⁹ Nagyon fontos volt a Magyar Kommunista Párt számára, hogy az elit egyes képviselői az újjáépítésre és az átalakulásra pozitívan reagáljanak. A Szabad Nép 1945. szeptember 5-i száma két hírességet azért állított az értelmiség elé példaképül, mert saját területükön részt vettek az újjáépítésben és felismerték a munkásosztály és a tudomány egymásraultaltságát.

² KÁLLAI GYULA: Szabadságunk születése. Budapest, 1973. Gondolat, 251.

³ Szabad Nép, 1945. május 12.

⁴ Szabad Nép, 1945. május 12.

⁵ Szabad Nép, 1945. június 12.

⁶ A magyar értelmiség történetéhez II. 1945–1948. 1975. 105. (Dokumentumok, Szociológiai Füzetek 8.)

⁷ Szabad Nép, 1945. július 8., augusztus 12.

⁸ Szabad Nép, 1945. szeptember 2.

⁹ Szabad Nép, 1945. szeptember 26.

Ugyancsak a párt hivatalos lapjának szeptember 26-i száma három akadémikus professzor véleményét közölte az MKP hároméves tervének tervezetéről.

A polgári erőket támogató értelmiség befolyásolása szempontjából az egyetemi tanárok nyilatkozata a kommunisták számára taktikailag sikeres kezdeményezésnek mondható. Arra is ügyeltek, hogy minden terület képviselve legyen. Elmondták véleményüket a humán, a természettudományi és a műszaki tudományok legkiválóbbjai. Szekfü Gyula szerint a tervben a polgári demokrácia igen sok követelménye benne van és nem ellenkezik a demokráciával, legfeljebb annak liberális felfogásával, amivel azonban lehetetlen újjáépítést kezdeni. Szent-Györgyi Albertnek az volt a véleménye, hogy a kommunisták tervét minden demokratikus gondolkodású ember elfogadhatja. A kételkedő, a várakozó állásponton lévő értelmiség befolyásolása szempontjából pozitívan nyilatkozott Egerváry Jenő. A műegyetemi professzor szerint a szellemi dolgozók érdekében és a sajtóban legtöbbször az MKP emelte fel a szavát.¹⁰

Az MKP számára az elit legitimálása meghatározó fontosságú lehetett, mert a párt sajtója mindig beszámolt arról, hogy ha a kommunista párt választási gyűlésén szellemi kiválóságok vettek részt. A főváros VIII. kerületi értelmiségi gyűlésen a közönség soraiban helyet foglalt többek között Erdey Grúz Tibor, Zsirai Miklós és Buzágh Aladár.¹¹ A személyes találkozót is fontosnak tartotta az MKP. Jelentős volt az a találkozó, melyet a Pázmány Péter Tudományegyetem, a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Pedagógus Szakszervezet egyetemi tagozata rendezésében tartottak.¹² Az elit irányában kifejtett kommunista politika sikerét jelzi, ami a választások előtt taktikailag is eredményes politizálásra utal, hogy a pécsi egyetem hét, a szegedi egyetem két professzora az MKP tagja lett. Pécsről Lissák Kálmán (Élettani Intézet), Boros Béla (Szemészeti Klinika), Ernst Jenő (Orvosi Fizika), Bálint Péter (Belgyógyász Klinika), Kardos Tibor (Irodalom Intézet), Szabó Pál (Dunántúli Tudományos Intézet), Szegedről Jancsó Miklós és Staub F. Brúnó.¹³

1945 nyarától a koalíció többi pártja is arra törekedett, hogy az elitet megnyerje, de ez mint kiemelt értelmiségpolitikai cél egyetlen pártban sem fogalmazódott meg. Tudomány- és művészetpolitikai kérdésekben ezek a pártok is kifejtették véleményüket, de önálló elit-politikájuk nem volt.

Reformelképzelések az MTA átalakítására

A tudományos élet fejlesztését illetően az elit már 1945 tavaszán differenciálódott. A háború előtti tudományos helyzetet negatívan megítélő tudósok úgy látták, hogy a felszabadulással bekövetkezett társadalmi-politikai átalakulással eddig soha nem látott távlatai nyílnak a tudományos fejlődésnek. Abban bíztak, hogy a tudomány vezető szerepet fog játszani a demokratikus Magyarországon. Szent-Györgyi Albert például

¹⁰ Szabad Nép, 1945. szeptember 5.

¹¹ Szabad Nép, 1945. szeptember 12.

¹² Szabad Nép, 1945. október 6.

¹³ A tudományos élet reformját lásd N. SZABÓ JÓZSEF: Víták a tudományos élet és az MTA modernizálásáról (1945–1946). című cikkében ismerteti. Kutatás-fejlesztés, 1988. 2. sz.

úgy vélte, hogy hazánk újjáépítésének legfontosabb és leglényegesebb tényezője a mindeddig csak kis százalékban kihasznált agyvelőállomány.¹⁴

Az MTA politikailag nem kompromittálódott és újonnan megválasztott vezetőinek programjában is megfogalmazódott a megváltozott viszonyokhoz való alkalmazkodás igénye és az Akadémia megújítása. A háború előtti tudótestület koncepcióját megfogalmazó Kornis Gyula az Akadémiát demokratikus intézménynek tartotta, annak modernizálását a régi keretek között, alapvető strukturális változások nélkül is megoldhatónak vélte. A megtisztuláshoz elégségesnek találta a háborús bűnösök eltávolítását és mintegy ötven új tag bevonását.¹⁵

Az átalakítást sürgető elit a modernizáció központú kérdésének a természet- és műszaki tudományok súlyának növelését tartotta a legfontosabb feladatnak. Az elsősorban természettudósok érdekeit megfogalmazó Szent-Györgyi Albert szerint az akadémiának az új feladatok elé került tudomány alapvető igényeinek megfelelően kell megújodnia. Az MTA modernizálódását a Szent-Györgyi csoport a tagrevízióval kívánta egybekötni, amit az Akadémia a legridegebben visszautasított.¹⁶

Az MTA hagyományos funkciójához és struktúrájához ragaszkodó, a modernizálást régi keretek között megoldhatónak tartó csoport, valamint a radikális változást igénylők között a konfliktus nem oldódott meg. A demokratikus Magyarország első akadémiái nagygyűlésén, 1945. május 28-30-án a megválasztott tisztségviselők és az akadémiái tagok a modernizálódás és a demokratikus átalakulás követelményeinek megfeleltek. Az új akadémikusok beválasztása egyfajta egyensúlyra való törekvést tükröz, mert a természet- és társadalomtudósok fele-fele arányban kerültek be a testületbe. Az új tagok szakmai megoszlásából arra lehet következtetni, hogy a két világháború között mellőzött természettudományok pozíciói sokat javultak, de az osztályok száma ezúttal is változatlan maradt.¹⁷

A tudományos élet modernizálását követelők úgy ítélték meg, hogy a természet- és műszaki tudományok fejlődésének több problémája nem megfelelő akadémiai képviseletükből, a Magyar Tudományos Akadémia funkcióinak nem megfelelő értelmezéséből és a tudományos kutatás nem kielégítő támogatásából következik. Az Akadémia radikális átalakítását sürgető elit Szent-Györgyi Albert vezetésével tovább küzdött az MTA reformjáért. A megújodást sürgető csoport szerint a magyar tudomány problémái a régi keretek között nem oldhatók meg, ezért a konfliktust is vállalták a hagyományokhoz ragaszkodókkal. 1945. július 30-án Szent-Györgyi Albert és Bay Zoltán vezetésével meg- alakult a Magyar Természettudományi Akadémia.¹⁸

A Magyar Természettudományi Akadémiát létrehozó természettudományi elit képviselői azoknak az erőeknek a segítségére számítottak, akik a gazdasági-társadalmi

¹⁴ A problémával Tilkovszky Lóránt is foglalkozik. A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1925–1975. Főszerk. Pach Zsigmond Pál. Budapest, 1975. Akadémiai Kiadó, 549.

¹⁵ Kis Újság, 1945. május 6., Tilkovszky Lóránt: i. m. 350.

¹⁶ Tilkovszky Lóránt: i. m. 350.; A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–1975. Budapest, 1975. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 549.

¹⁷ Tilkovszky Lóránt: i. m. 352.

¹⁸ Szabad Nép, 1945. augusztus 1. Dr. Laki Kálmán levele Vas Zoltánhoz 1948. február 2. Pi. Arch. 274-24/17. A dolgozat nem tartja feladatának a Természettudományi Akadémia és az MTA belső vitájának részletes feltárását. A problémát Tilkovszky Lóránt idézett tanulmányában – 352–353. – elvégezte.

fejlődés feltételének tartották a tudományos-műszaki haladást. A Természettudományi Akadémia felállításával azt akarták elérni, hogy a természettudományokat kimentse a kátyúból és a testület pezsgő szellemi életével kierőszakolja a haladó változást az MTA-ban.¹⁹

A természettudományi elit modernizációs kísérletei, az MTA tervezett reformjai olyan problémákat vetett fel, amelyekre a politikai pártok az esetek többségében nem rendelkeztek kidolgozott koncepcióval, de nem is érezték illetékesnek magukat a beavatkozásra. A tudományos élet átalakítását kezdeményezők a megújhodást akaró MTA-tagokból, a háború előtti hivatalos tudományokból kívül rekedt vagy emigrációban lévő tudósok köréből kerültek ki. Mivel a modernizálás a pártok programjában általános szinten megfogalmazódott, ezért képviselőik és sajtójuk egyetértett és támogatta a megújhodási kísérleteket. Az átalakulást követelő szakmai csoportok a tudomány autonómiáját és szabadságát is figyelembe véve kívánták végrehajtani a változásokat. A tudományos élet modernizálásának ugyanakkor politikai jellege is volt, mert a reformért síkra szállók többnyire azokkal a csoportokkal kerültek összekötésbe, akik tudományos pozícióikat a régi rendszerben szerezték.

Az igazolások körüli polémia

Az 1945-ös rendszerváltás egyik nagy dilemmája a múltban kompromittálódott, illetve az előző hatalommal összefonódott elit megítélése volt. Nemcsak az okozott gondot, hogy milyen szempontok alapján történjen meg a felelősségre vonás, hanem az is, hogy kik legyenek az ítélezők. Az évszázadok óta autonóm egyetemek problémáikat – az esetek többségében – saját keretük között oldották meg. A háború után Magyarországon azonban kérdés volt, hogy a múlt feltárása csak az elit belső ügye legyen, vagy abban kívülről esetleg a politika részéről is részt vegyenek. Mivel a felülvizsgálatra a csoportnak az előző rendszerhez, illetve a fasizmusához való viszonya miatt került sor, ezért a probléma kezelése nem volt függetleníthető a hatalomtól. Az elitnek a demokráciába való átvétele, illetve integrálása a csoport igazolásával kezdődött.

Az igazolások alapvető célkitűzésével nemcsak a demokratikus pártok, hanem az átalakulást akaró tudósok is egyetértettek. Szent-Györgyi Albert a Szabad Népek 1945. április 1-jén adott nyilatkozatában egyértelműen megfogalmazta, hogy a kultúra őrhelyeiről el kell távolítani a fasizmus képviselőit és „a szellemet béklyó nélküli szabad szárnyalásra kell bocsátani”. Az igazolások módja körül azonban vita bontakozott ki, aminek különös jelleget az adott, hogy a bukott Szálasi rendszer után volt Magyarország, amelyben durván megsértették az egyetemek függetlenségét.

Az igazolásokat az oktatók közül sokan az autonómia megsértésének tartották. Az egyetemek és a Teleki Géza vezetése alatt álló Vallási és Közoktatási Minisztérium (VKM) az önkormányzat keretén belül szerették volna befolyásolni az igazolásokat.²⁰

¹⁹ LADÁNYI ANDOR: A középiskolai tanárképzés. Nevelésügyünk húsz éve 1945–1964. Budapest, 1965. Tankönyvkiadó, 460–461.

²⁰ A Budapesti Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1946. Budapest, 1975. 103–104.

A kérdés kényes volta, valamint az egyetemeken perspektivikusan kialakítandó befolyás miatt egyetlen párt sem kérdőjelezte meg közvetlenül az autonómiát. A problémát a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front (MNFF) pártjai a Budapesti Nemzeti Bizottság (BNB) harmadik ülésén, 1945. április 18-án vitatták meg.

Az elnöklő Szakasits Árpád szerint nem szabad hozzányúlni az autonómiához, indítványozta azonban egy albizottság kiküldését, amely érvényesíti a nemzeti bizottság szempontjait is. Az ugyancsak szociáldemokrata Ries István viszont az autonómia felfüggesztését javasolta egy évre, amíg az igazolások lezajlanak. A parasztpárti Farkas Ferenc szerint nem az autonómiát kell korlátozni, hanem az igazoló bizottságot kell odaküldeni. A bizottságban azonban ne a politikai, hanem a tudományos szempontok legyenek a mérvadóak. A kommunista pártot képviselő Széll Jenő megítélése szerint a professzorok közül csak keveset távolítana el az igazoló bizottság. Végül a Budapesti Nemzeti Bizottság úgy döntött, albizottságot küld ki, amelynek tagjai Supka Géza, Ries István, Széll Jenő, Némethy Jenő és Kovács Imre, valamint Beér János tisztí főügyész. Ez az albizottság dolgozta ki azokat a módozatokat, amelyekkel az autonómia érvényben tartása mellett is érvényesülnek a BNB szempontjai az egyetemi igazolásoknál.²¹

Mivel az MNFF pártjai az igazolásoknak ezzel a formájával egyetértettek, a problémát többé nem is vitatták. A Magyar Kommunista Párt lapja viszont helyt adott az autonómiával kapcsolatos aggályokat megfogalmazó véleménynek is. A Szabad Nép május 17-i száma közölte Ádám Lajos sebészprofesszor nyilatkozatát. Az autonómia „arra való – mondotta, – hogy a tudományos meggyőződés függetlenségét és szabad függetlenségét biztosítsa. Ez a hivatás egybevág a demokrácia általános célkitűzésével, de nem lehet az autonómiát úgy értelmezni, hogy az a fasiszták és a reakciós elemek védelmét szolgálja.”

Az autonómia létjogosultságával kapcsolatban több kétely fogalmazódott meg Kemény Gábornak az oktatási reformról készült tervezetében. A kommunista oktatáspolitikus úgy látta, hogy a múltban a szabad kutatások érdekében kívánták az egyetemek az autonómiát. Ha azonban a demokratikus fejlődés erkölcsi kényszere alatt nemcsak a professzorok, hanem negyedszázad tanításának szellemét és lényegét is vizsgálat alá vesszük, az egyetemi autonómia nyílt kérdés marad.²² Kemény még nem mondta ki az autonómia megszüntetésének szükségességét, de adott formájában megkérdőjelezte annak jogosságát.

A kommunisták eltérő autonómia értelmezése nem vezetett konfliktushoz a pártok között, mert a konkrét igazolási gyakorlatban az MKP nem volt radikálisabb, mint a többi párt.

Az igazolások először a Pázmány Péter Tudományegyetemen kezdődtek meg. 1945. március 7-én az egyetemi tanács a Budapesti Nemzeti Bizottság kezdeményezésére 7 professzort állásvesztésre ítélt.²³ Az állásvesztésre ítélték között volt: Balás Károly, Boros József, Brandstein Béla, Burger Károly, Darányi Gyula, Magyar Zoltán

²¹ KEMÉNY GÁBOR: Demokratikus iskolareform. Embernevelés, 1945. szeptember-október. 1–2. sz. 14.

²² Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem története 1945–1970. Budapest, 20.

²³ Népszava, 1945. március 13.

és Orsós Ferenc. Közülük Balás Károly viszonylag széles körű kutatásokat végzett a népesedési és jövedelemelosztási kérdések, a tőke és kamatelmélet, a szociálpolitika és a pénzügytan területén.²⁴ Politikailag jobboldali nézeteket vallott, 1939-ben a Magyar Élet Pártja programjával országgyűlési képviselővé választották. Darányi Gyulának a szerológia és az immunitás területén elért eredményei jobboldali politikai múltja mellett eltörpülnek.

Az orvoskar igazoló bizottsága nem igazolta és kényszernyugdíjazásra ítélte Bakay Lajos és Matolay György sebészeket. Vezető állásra alkalmatlannak mondta ki és áthelyezésre ítélte Balogh Sándor bakteriológus professzort és Heiniss Elemért, a gyermekgyógyászat tanárát. Állásától megfosztotta Balogh Ernő akadémikust, a kórbonctan tanárát, valamint Tátrallyai Wein Zoltánt, az orr-fül és gégeész professzorát.

A bizottság ugyanakkor igazolta Beznák Aladár (Élettani Intézet), Balogh Károly (Fogászati Klinika), Ratkóczy Nándor (Röntgen Intézet), Ádám Lajos (Sebészeti Klinika), Lipták Pál (Gyógyszerészeti Intézet) professzorokat.²⁵ A két állásvesztésre ítelt orvosprofesszorral kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy Bakay Lajos a nyelőcsőszűkületek plasztikai megoldásával, a csonttuberkulózis gyógyításával és a vegetatív idegrendszer sebészetevei kapcsolatos kutatásaival komoly eredményeket ért el. Politikai tevékenysége az volt, hogy 1939-től a Fejszínház és az Orvosi Kamarának is tagja volt. A politikailag inaktív Balogh Ernő akadémikus jelentős eredményeket ért el a patológiában és nemzetközileg elismert rákkutató volt. Magas színvonalon művelte szakmáját Tátrallyai Wein Zoltán is. Matolay és Bakay professzor az egyetemi igazoló bizottság döntése ellen fellebbezett.²⁶

Májusban a szegedi és debreceni egyetemen is megkezdődtek az igazolások.²⁷ Az igazolási eljárás előtt azonban a politikai rendőrség szélsőjobboldali nézetei miatt letartóztatta Fazekas Sándort, a debreceni egyetem orvostudományi karának magántanárát.²⁸ Ugyancsak Debrecenben április végén letartóztatták antiszemitizmus vádjával Kovács Ferenc professzort, a Nőgyógyászati Klinika igazgatóját.²⁹ A Szálasi-érában tanúsított magatartása miatt a VKM állásából felfüggesztette Csilléry András egyetemi tanárt,³⁰ de két professzortársával, Hüttl Tivadarral és Borsos-Nachtnebel Ödönnel együtt nem vonhatták felelősségre, mert nem tértek vissza Magyarországra.³¹ Közülük Hüttl Tivadarnak komoly érdemei voltak a debreceni sebészeti klinika megszervezésében. Kutatásai is jelentősek voltak a sebgyógyulás, a sebgyógyulás és az epekő területén. 1939-től volt felsőházi tag, de politikai megbízatása szakmai eredményeinek elismeréséből ered.

Az egyetemi igazoló bizottság igazolta, de a politikai rendőrség nem fogadta el Went István és Kettesy Aladár egyetemi tanárok igazolását, mert indoklásuk szerint

²⁴ Szabad Nép, 1945. május 8.

²⁵ Szabad Nép, 1945. szeptember 13.

²⁶ Magyar Közlöny, 1945. 31–32. sz.

²⁷ Szabadság, 1945. május 29.

²⁸ Tiszántúli Népszava, 1945. április 29.

²⁹ Tiszántúli Népszava, 1945. április 29.

³⁰ Tiszántúli Népszava, 1945. augusztus 8.

³¹ Tiszántúli Népszava, 1945. augusztus 1.

a két professzorral kapcsolatban tudomásukra jutottak terhelő adatok.³² A valóság az, hogy mindketten a tudományos kutatásnak és a gyógyításnak szentelték életüket. Went István nemzetközileg is jegyzett eredményeket ért el az ellenanyagok unitarizmusára és a lipoidok immunológiai szerepére vonatkozó kutatásokban. Sikeresek voltak a vérkeringéssel kapcsolatos kutatásai is. Kettesy Aladárnak a szemészet területén elért eredményeit szintén jegyezte a nemzetközi tudományos élet.

A Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán működő bizottság 319 személyt igazolt, egy tanárt állásvesztésre, kettőt nyugdíjazásra, nyolcat pedig feddésre ítélte.³³ Kornis Gyulát az igazoló bizottság nyugdíjazta, de a professzor fellebbezésére a Népbíróság az elsőfokú határozatot megsemmisítette és Kornist a közszolgálatban való meghagyása mellett megfeddte.³⁴ Baráth Tibor egyetemi tanárt és Csánki Dénest, a Szépművészeti Múzeum főigazgatóját, állásából felfüggesztették.³⁵ A humán tudományok képviselői között az igazoló bizottságok viszonylag kevés esetben mondták ki a legsúlyosabb ítéletet.

A pártok többször a sajtón keresztül nyilvánították ki véleményüket és ezáltal próbálták az igazolásokat befolyásolni. A különböző világnézetű és politikai felfogású pártok között a szellemi elit bizonyos képviselőinek megítélésében lényeges eltérés nem volt, mert a felsőoktatás demokratizálásával alapvetően minden koalíciós párt egyetértett. Sajtójuk több esetben hozzájárult a demokratizáláshoz, de túlzó vélemények is elhangzottak. Ilyen volt például a Független Kisgazdapárt hivatalos lapjának, a Kis Újságnak április 25-i száma, amelyben Fettich Nándor igazolásáról volt szó. A cikk elismerte ugyan a Nemzeti Múzeum főigazgatójának tudományos felkészültségét, nemzetközi hírnevét, de eltávolítását kérte állásából, mert megítélése szerint 1941-től a náciizmus, 1944-ben a nyilasok kiszolgálója volt. Jogosan követelte ugyanakkor a kisgazdapárti lap Hóman Bálint és Baráth Tibor megbüntetését és a fasiszmus idején kompromittálódott tanárok eltávolítását a germanisztikai tanszékről.³⁶

Sokszor nem kellően differenciált támadások és vádak is érték a szellemtudományok képviselőit. A kommunista Molnár Erik Mályusz Elemért fasiszta történelemhamisítónak bélyegezte, mert „a népi-nemzeti fogalmának” a magyar történetírásba való átvételével olyan nemzetfogalmat propagált, amely harci eszközzé vált Németország számára Magyarországgal szemben.³⁷ A szociáldemokrata sajtó a budapesti tudományegyetem két professzora, Dékány István és Mályusz Elemér ellen indított támadást. Dékány ellen az volt a vád, hogy a Szálasi-érában előadást tartott a Bosnyák-féle „Zsidókutató Intézetben”. Mályuszt pedig az „Egyedül vagyunk” című lap szerkesztésével vádolták.³⁸ Mályuszt a Független Kisgazdapárt lapja is kritizálta. A legsúlyosabb vádak a Kis Újság részéről azonban Domanovszky Sándort és Hajnal Istvánt érték. A lap szerint Hajnal tíz éve náci szellemben adta elő a középkori

³² Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem története ... 20.

³³ Szabad Nép, 1945. október 11.

³⁴ Magyar Közlöny, 1945. 31. sz.

³⁵ Kis Újság, 1945. április 25.

³⁶ Tiszántúli Népszava, 1945. március 22.

³⁷ Népszava, 1945. április 21.

³⁸ Kis Újság, 1945. április 25.

egyetemes történelmet, Domanovszky pedig, hogy pártfogója volt két hírhedt nyilas történésznek: Baráth Tibornak és Mályusz Elemérnek.³⁹

A Nemzeti Parasztpárt 1945. április 28-án a Szabad Szóban reagált a Hajnal István és Domanovszky Sándor ellen kibontakozott sajtókampányra. Erdei Ferenc szerint is szükség van a tudomány német és fasiszta szellemű képviselőitől való megtisztításra, de súlyos és durva hiba történt Domanovszky és Hajnal munkásságának a megítélésében. A NPP vezető politikusa cikkében megvédte Domanovszky és Hajnal professzorok tudományos tevékenységét és visszautasította a vádakat.⁴⁰ Másnap a Népszava reagált Erdei Hajnal Istvánt és Domanovszky Sándort védelmébe vevő írására.

A szociáldemokrata lap is negatívan ítélte meg Hajnal István munkásságát. A Népszava a történész egy, Marxról 1942-ben elmondott szemináriumi előadását róta fel, melyben Marxról azt mondta, hogy elmékedése a felületen mozog, és hogy állandóan gazdasági fogalmakkal dolgozik. Támadta azért is, mert Marx Comte-ot és Spencert nem olvasva kritizálta őket és még azért a kijelentéséért, hogy a marxizmust „csak a német zsidóság tette magáévá”. Az SZDP hivatalos lapja a fenti hibákat nem tartotta égbekiáltónak, de mégis azon az állásponton volt, hogy az új ifjúság szellemének művelésére talán mégsem Hajnal professzor a legalkalmasabb.⁴¹

A minősítésekkel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy Mályusz Elemér bizonyos hibái ellenére az egyik legkiválóbb magyar középkortörténész. Nem fogadható el a Hajnal István ellen emelt vád sem, mert Hajnal István munkásságában főleg az összehasonlító írástörténet problémáival, a technikai fejlődés társadalmi összefüggéseivel, a szociológia és a történettudomány kapcsolatával, valamint a magyar politikátörténet egyes kérdéseivel foglalkozott. Domanovszky Sándor, a nemzetközileg elismert agrár- és művelődéstörténész mindig gondosan adatszerű szakirodalmi munkássága során főleg a magyar történelem középkori forrásaival foglalkozott. Felsőházi tagságra is szaktudományos munkássága alapján jelölte 1939-ben a budapesti tudományegyetem. Dékány István megítélésénél tudni kell, hogy nem volt fasiszta, hanem eklektikus gondolkodó, aki a spekulatív „társadalomfilozófiái” kategóriákon alapuló rendszert szerkesztve művelte a polgári szociológiának a német „szellemtudományos” ihletésű irányát.

Július 12-én a Jog és Államtudományi Karon (JAK) is elkezdődtek az igazolások. A bizottság igazoltnak jelentette ki Szladics Károly, Navratil Ákos és Moór Gyula akadémikusokat. Angyal Pál ügyében nem hozott döntést, mert az idős professzor már régen nyugdíjban volt. A nemzetközi jog tanárának, Gajzágó Lászlónak és a kereskedelmi jog professzorának, Kunz Ödönnek ügyében további bizonyítást rendelt el. Tomcsányi Móriczot, a közigazgatás tanárát a bizottság kényszernyugdíjazásra ítélte, mivel mint felsőházi tag semmit sem tett az alkotmányértő törvény ellen.⁴² A népellenesség fogalmának nem egzakt meghatározásával magyarázható, hogy egyes

³⁹ Szabad Szó, 1945. április 28.

⁴⁰ Népszava, 1945. április 29.

⁴¹ Népszava, 1945. július 14.

⁴² Tiszántúli Népszava, 1945. május 12.

professzorok – a JAK-on például Gajzágó, Kunz és Tomcsányi – igazolásával a bizottságnak fenntartása volt, illetve negatív döntést hozott, holott az elítéltek, mint a tudományos elit képviselői részesültek politikai elismerésben és ebben a minőségben kötöttek kompromisszumot a hatalommal.

Az egyetemi igazolásokkal kapcsolatos eljárások során tévedések is történtek. Nem tisztázott vádak alapján őrizetbe vették Debrecenben Hankiss János professzort, a Francia Intézet vezetőjét. A francia kultúra és tudomány kiváló ismerőjével szemben az volt a vád, hogy szabadegyetemi igazgatósága idején a hitleri Németországgal keresett kapcsolatot, fasiszta folyóiratokat járatott és tagja volt a Sztójay-kormányoknak.⁴³ Valójában Hankiss János széleskörű tevékenységet fejtett ki a magyar és a nemzetközi irodalomtudomány kapcsolatai kiépítése érdekében. Az első, Budapesten 1931-ben megtartott Nemzetközi Irodalmi Kongresszus szervezője, az 1935-ös amszterdami és az 1939-es lyoni igazgatója. Politikai tisztséget vállalt, de nem a fasiszta Sztójay-kabinetben, hanem az angolszászokkal kapcsolatot kereső Kállay Miklós kormányában.

A Műszaki Egyetemen az igazoló bizottságok nehezen kezdték el munkájukat. Külső nyomásra az egyetem kitelepitésében bűnösnek mondták ki, és állásvesztés terhe mellett a népbíróság elé kívánták utalni Algyai Hubert Pál, Szily Kálmán és Misángyi Vilmos professzorokat. Algyai Hubert Pál felkészült oktató volt, a hídépítés területén szaktekintélynek számított. Szily Kálmán pedig a mechanikának volt tudós professzora. Ugyancsak elismert szakember volt Misányi Vilmos a mechanika területén. Mint rektor a nyilas kormány utasítására a Műegyetemet valóban Nyugatra akarta telepíteni. Elhatározása a tanári kar ellenállásánál bukott meg.⁴⁴

A műegyetemi igazolásoknál kiéleződtek az ellentétek a professzorok között. Az egyetem egyes diákcsoportjai rokonszenvtüntetést, sőt verekedést is rendeztek nem igazolt tanáraik mellett. A műegyetemi igazolásokkal kapcsolatos eseményekre csak a munkáspártok sajtója reagált. A Szabad Nép július 6-án „Rendet a Műegyetemen” című cikkében elítélte a történeteket. A műegyetemisták megmozdulását a Magyar Mérnökök és Technikusok Szabad Szervezete is elmarasztalta.⁴⁵ A Népszava szintén elítélte a jobboldali diákcsoportok tevékenységét. A szociáldemokrata lap követelte, hogy az egyetemeket tisztítsák meg a provokátoroktól és a reakciótól.⁴⁶

Április közepén a Zeneművészeti Főiskolán is elkezdődött az igazolás. A zeneakadémiai igazolásokkal azonban csak a kiscgazdapárti sajtó foglalkozott és kérlelhetetlen radikalizmust sürgetett.⁴⁷ Nagy vihart kavartak a Zathureczky Ede főigazgatóval kapcsolatos hírek, igazolásával kapcsolatban ugyanis különböző vélemények láttak napvilágot. Kiderült azonban az, hogy Zathureczky professzor részt vett a Szent-Györgyi féle ellenállási csoport munkájában, ezért felmentették. A bizottság döntését az a szándék is vezérelte, hogy Zathureczky Ede munkájával részt vesz Magyarország zenei életének újjáélesztésében.⁴⁸

⁴³ NÉMETH JÓZSEF: A műszaki értelmiség a felszabadulás után (1945–1948). Budapest, 1982. Akadémiai Kiadó, 56.

⁴⁴ Szabad Nép, 1945. július 6.

⁴⁵ Népszava, 1945. július 6., 10.

⁴⁶ Kis Újság, 1945. április 19.

⁴⁷ Szabad Nép, 1945. május 20.

⁴⁸ Népszava, 1945. július 7.

Az Operaház példájára a Zeneművészeti Főiskolán is bizalmi testületet választottak. A bizalmi testület elnöke Gabriel Ferenc, alelnöke Benczés Ede lett. Tagok voltak: Arany Sándor, Gaál Endre, Kókay Rezső, Tury Peregrin és Vásárhelyi Zoltán. A bizalmi testület egy időben öttagú bizottságot is választott a főiskola új szervezeti szabályzatának előkészítésére. A bizottsági tagok lettek Kókay Rezső, Veress Sándor, Gaál Endre, Harmat Artúr és Waldbauer Imre. A Zeneművészeti Főiskola főigazgatója is bekapcsolódott a munkába. A főiskola tanárai között mozgalom indult az egységes, egyetemszerű csúcsszervezetbe való tömörülés érdekében.⁴⁹ A Testnevelési Főiskolán viszont a szociáldemokraták sürgettek radikális változásokat. A Népszava szerint a Főiskola tanárainak 80 %-át le kellene váltani.⁵⁰

Az igazolások során a legtöbb karon vagy főiskolán csak a legexponáltabb tanárok eltávolítására került sor. A személyi változások lényegesen nem módosították az egyetemek politikai arculatát. Kivételt jelentett a budapesti orvosi kar, ahol a tanárok többsége kicserélődött.⁵¹ A baloldalnak gyakorlatilag 1945-ben sem lett bázisa az egyetemeken. Például a Műegyetem oktatói közül Fenyő István és Benedek Pál tartozott csak az MKP-hoz. A hallgatók közül is csak tizennégyen kérték felvételüket a Magyar Kommunista Párt szervezetébe.⁵²

Mivel a baloldal egyetemi pozíciói gyengék voltak, ezért a radikális gondolkodású diákok több egyetemen megpróbálták az igazolásokat befolyásolni. Alig egy héttel az egyetemi oktatás megkezdése után, a Közgazdasági Karon diáktüntetés volt báró Kaas Albert szovjetellenes tanár ellen,⁵³ az Építészmérnöki Karon pedig Romsauer Lajos óráján.⁵⁴ A debreceni tudományegyetemen a hallgatók pedig azt követelték, hogy az intézmény elnevezéséből töröljék Tisza István nevét, az egyetemi munkás üzemi bizottságokat ismerjék el és az igazolásokat gyorsan folytassák le.⁵⁵ Az igazolások után pedig azért tüntettek a debreceni diákok, mert az egyetemi igazoló bizottság igazolta Szabó Dezsőt. Azzal vádolták Szabó Dezső professzort, hogy nem képes a kor szellemében vezetni az egyetem történelmi intézetét. Hasonló álláspontot képviselt Szabó Dezsővel kapcsolatban a Tiszántúli Népszava is. Szegeden is fellépett az ifjúság egyes tanárok ellen, elhatározták például Petz Ádám előadásainak bojkottálását.⁵⁶

A jobboldali nézeteket valló, szakmailag sem élvonalbeli oktatókkal szembeni fellépés a diákság részéről jogos volt. A diákok által politikai szempontból kritizált oktatók közül azonban Romsauer Lajos tudományosan színvonalas tanár volt. Az ábrázoló geometria tárgyköréből több jegyzetet és tankönyvet is írt. Szabó Dezsőnek a középkorkutatás területén elért eredményei szintén országosan jegyzettek voltak.

⁴⁹ Népszava, 1945. június 6.

⁵⁰ LADÁNYI ANDOR: A felsőoktatás szocialista átszervezésének kezdete. Az 1948. évi egyetemi reform. Magyar Pedagógia, 1970. 2. sz. 171.

⁵¹ RÓDER IMRÉNÉ: Adatok a műegyetemi ifjúsági mozgalom 1945–1947 közötti szakaszához. Tudományos Szocializmus Füzetek 12., MM., 1971. 59. [RÓDER]

⁵² Szabad Nép, 1945. május 17.

⁵³ RÓDER, 61.

⁵⁴ Tiszántúli Népszava, 1945. április 28.

⁵⁵ Tiszántúli Népszava, 1945. szeptember 4.

⁵⁶ Szabad Nép, 1945. július 5.

Mindketten mérsékelten konzervatív nézeteket vallottak. Felsőoktatásunk tanárai a háború után igyekeztek alkalmazkodni az új viszonyokhoz anélkül, hogy gondolkodásukat, magatartásukat önkritikusan felülvizsgálták volna.

A tudományos elit és a politika viszonyáról megállapíthatjuk, hogy a pártok 1945-ben nem vonatkoztathattak el a kiépülő pluralista demokrácia és a tudomány viszonyától, a tudósok véleményétől, annak ellenére, hogy állásfoglalásaikat többször nem az elvi szempontoknak, hanem a hatalmi érdekeknek rendelik alá. Reagálásukra ezért a pártérdekek és az elvi szempontok egyeztetése volt jellemző.

A tudományos elit és a rendszerváltás sajátossága volt 1945-ben az is, hogy az új rendszer demokráciát kívánt megvalósítani, aminek természetes követelménye volt a fasiszta maradványok felszámolása. A demokrácia ugyanakkor olyan berendezkedés, amelyet egyetemes értékek és normák határoznak meg, amelyekben bizonyos kereteket a rendszer lényegéből következően nem lehetett átlépni. Amennyiben ez mégis bekövetkezett az a demokrácia kezdeti, embrionális állapotából, a pluralizmus és a tudomány nem megfelelő értelmezéséből, valamint a tudósok múltjának nem kellő ismereteiből magyarázható. Az elkövetett hibák felismerése után a probléma megoldása csak a csoport differenciált kezelése lehetett.

KORMÁNY GYULA

A meteorológiai megfigyelések története Nyíregyházán

Kevés tudomány kapcsolódik annyira az ember életéhez, mint a meteorológia. A légköri események mindannyiunk testi közérzetét, lelki hangulatát a legnagyobb mértékben irányítják. Az emberi tevékenység jelentős részét nem lehet függetleníteni az időjárás alakulásától és annak hatásaitól. Az öltözködés, fűtés, részben a világítás, a táplálkozás és az ivóvíz-ellátottság mind a legszorosabb összefüggésben van az időjárással. Megemlíthetjük, hogy a gazdaság területén is sokmillió érték termelődhetne vagy pusztulhatna el az időjárás alakulása szerint. Ahogyan a mezőgazdasági munka erősen függ az időjárástól, ugyanez a helyzet az építőiparban is, de említhetjük a közlekedést és a forgalom lebonyolítását is. A téli hófúvás a közutakon, az alacsony vízállás vagy jégzajlás a folyóvizeken, viharok a légtérben, mind hátrányosan befolyásolják az ott folyó forgalmat is. Mindezek a példák is megerősítik azt, hogy az időjárás az ember minden munkájára, tevékenységére közvetve vagy közvetlenül jelentős hatással van.

Nemzetközi együttműködés

Mivel az időjárás és az éghajlat az ember számára nagyon fontos, a világ minden táján meteorológiai szolgálatokat hoztak létre, amelyek számos helyi mérőállomás segítségével az időjárás és az éghajlat állapotát kísérik figyelemmel, s adnak tájékoztatást az időjárási elemek főbb jellemzőiről, állapotváltozásairól.

A meteorológiai megfigyelés és az időjárás várható alakulásának előre jelzése alapos, összehangolt szakmai munkát igényel. Minden állam meteorológiai szolgálatának központjába összefutnak az országban megfigyelt adatok. Ezeket onnan a nemzetközi központokhoz továbbítják, ahol térképre rakják fel a több tízezernyi adatot. A térképen megjelölik azokat a helyeket, ahol azonos a hőmérséklet, a légnyomás stb., és berajzolják a borult, a derült, a csapadékos területeket, megállapítják, hol húzódnak az időjárási frontok az észlelés időpontjában. A *Meteorológiai Világszervezet* európai körzeti (regionális) központja az így készült térképeket képtávíró útján teszi hozzáférhetővé valamennyi állami meteorológiai szolgálat számára. Az országos meteorológiai szolgálat ennek alapján elkészíti a saját részletes térképét és tájékoztatást

ad az aktuális napi, valamint a következő napok, hetek várható időjárásáról. Az időjárás alakulásáról, előrejelzéséről napjainkban óránként – szinte folyamatosan – tájékozódhatunk, de nemcsak lakóhelyünk, hazánk időjárásáról, hanem a Föld bármely pontjáról pontos információt kapunk a hőmérséklet, a csapadék, a légtömegek mozgásirányáról, jellemzőiről a különböző hírközlő eszközök segítségével. Az időjárás jelentés módszerének a mai formája hosszú fejlődés eredménye.

Az időjárás előrejelzésének múltja az ókorba nyúlik vissza, amikor is a földi és égi jelenségek alapján igyekeztek a bekövetkező időjárást megjósolni. E témakörben végzett kutatások szerint ezt a tevékenységet főképpen kolostorokban, oktatási intézményekben végezték. Emellett azonban létrejött a földművelők és a hajósok igényeit kiszolgáló népi meteorológia is, amely a természeti jelenségek sok évszázados megfigyelése révén szerzett tapasztalatokból keletkezett, és nemzedékről-nemzedékre öröklődött. Az így gyűjtött tapasztalatok ma is élnek, bővülnek és terjednek, de nemcsak szájhagyományok útján. Ugyanakkor azt is el kell mondanunk, hogy sok közöttük a babona, kezdetleges feltevés, a téves megfigyelés vagy a túlságosan merész általánosítás, azonban a népi időjárási szabályok, regulák helyességét igen gyakran a tudomány is igazolta. Természetesen a népi időjárás előrejelzésnek addig van alapja, míg a természeti jelenségek megfigyelésére támaszkodik. Tévútra csak akkor visz, ha babonával keveredik.

Tapasztalhatjuk, hogy időjárásunk minden esztendőben másképpen alakul, nem akadt két olyan év, amelyben azonos lett volna. Még arra sem volt példa, hogy csak egy éghajlati elem, például a csapadék vagy a hőmérséklet értékei ugyanúgy megismétlődtek, ahogy az már egyszer előfordult az elmúlt években. Az egymástól jelentősen eltérő évi időjárásokban mégis vannak tudományosan kimutatott szabályosságok, amennyiben egyes naptári időszakokban és napok táján nagyon hasonló időjárás vagy időváltozás következik be.

Az időjárás előrejelzés népi bölcsességei

Az időjárás gyakori ismétlődését a nép is észlelte, naptárakban feljegyeztették, és az évszázados tapasztalatok népies időjárási szabályok és mondások alakjában rögződtek. Legtöbbjük napjainkig fennmaradtak névnapok, egyházi ünnepek dátumához kapcsolódva, közülük sok tömör, kétsoros versikében foglaltan. Példaképpen álljon itt néhány: ha gyertyaszentelőkor (február 2.) a téli álmából ébredő medve meglátja saját árnyékát – azaz szép napos idő van –, akkor visszamegy a barlangjába, mert nincs vége a télnek. Ha viszont borús időt talál, akkor nem megy vissza, mert érzi a tél végét, közel van a tavasz. – Ha „Dorottya szorítja” (február 6.), „Júlia tágitja” (február 16.), Mátyás (február 24.) a „jégtörő” vagy meghozza, vagy megtöri a jeget: „ha nem talál, csinál”. A „Sándor, József, Benedek zsákkal hozzák a meleget” jól hangzó ritmusa a március közepén sokszor tapasztalható gyors felmelegedésre utal. A József-napon támadt szél hetekig eltarthat. A május 10-e táján visszatérő talajmenti fagyokat manapság is úgy emlegetik, hogy jönnek a „fagyosszentek” Pongrác, Szervác, Bonifác: május 12., 13., 14. „Ha Medárd napján (június 8.) esik, úgy 40 napig

esik”. Az aránylag nyugodt, derült őszi időjárás gyakori jelentkezése a nyárinak beillő magas hőmérséklete nyomán „vénasszonyok nyara” néven vált ismertté. „Ha Katalin kopog, karácsony locsog”. Fordítva:” Ha Katalin locsog, karácsony kopog”.¹

A népi meteorológiában használatos szabályok másik nagy csoportját az állat- és növényvilágban mutatkozó időjárási hatások alkotják. Tagadhatatlan tény ugyanis, hogy az állatok és a növények egy része időérző–időjelző, vagyis az időjárás megváltozását – főleg száraz idő után a csapadékosabb idő beállását – előre megérzi vagy legalább is viselkedésével előre jelzi. Különösen számos esőjelző jelenséget ismerünk az állatvilágból. Például: „Ha a szokottnál erősebben csípnek a legyek, a szúnyogok; ha a pók hálója sarkába húzódik; ha a földigiliszta túrása igen nagy számban található; ha a hangyák a boly körül tömegesen sűrögnek-forognak; ha a méhek bizonytalanul repkednek és nem szállnak a kastól (kaptártól) messzire, de késő estig hordanak; ha a fecskék alacsonyan repülnek, a veréb és a baromfi porban fürdik; ha a halak a víz felszíne közelében úszkálnak; ha az állatok a szokottnál nyugtalanabbak, zajosabbak, ingerültek és némelyek a levegőt szaglásszák, eső lesz”. A száraz idő jövetelét is jelzik az állatok – a nép tapasztalata szerint – a fent sorolt jelek ellenkezőjével, így, ha tartósan szép időre számíthatunk, akkor a pacsirta magasban énekel, a pók szorgalmasan szövi a hálóját, a tyúkok hamar elülnek. A felsorolt jelenségek mind az állatok időérző adottságaira utalnak, vagy legalábbis arra, hogy érzékenyek az időjárás-változás beállta előtt fellépő valamilyen természeti hatás iránt, illetve alkalmazkodnak hozzá.²

Az emberi szervezet, főleg a beteg ember is sokszor érzi az időváltozást: sokaknak a feje fáj, az ízülete nyilall vagy a gyógyult sebe viszket és sajog; másoknak a füle viszket, a tenyere száraz, álmos; sok ember esős idő előtt ásítózik, kedélyállapota ingadozik.

A nép száján növények is szerepelnek, mint időjárásjelzők: pl. „ha a fák lombjai korán lehullnak, kellemes őszi napok következnek és a téli hideg nem sokáig fog tartani, ha pedig sokáig marad a fákon, hosszú tél következik. Ha a nyár- és a fűzfák leveleiket alulról kezdik hullajtani, tetejükön pedig sokáig fennmarad, korai tél és jó tavasz következik, s megfordítva.” Számátlan hasonló megfigyelés tanúskodik még a növények időjárásjelző tulajdonságairól.³

A hosszabb tartamú időjárásjelzést, például az évszakok időjárásának előrejelzését is megtaláljuk a népi hagyományok között: „Ha a vadludak szeptemberben dél felé húznak, korán beáll a tél, ha kora tavasszal jönnek a fecskék, nem lesz nagy hideg, ha ősszel másodszor is virágoznak a gyümölcsfák, későn köszönt be a tél.” Természetesen ezek a megállapítások nem mindig megbízhatóak, például a 2010-es években március elején az ország északi részén is megjelentek a gólyák, ugyanakkor március derekán több napig hó borította a felszínt.

A néphit mindig határozott fogalmazású, ez a legtöbb népi időjárási aranszabály legnagyobb gyengéje, mert nagyon is rászorul a határozottságot mérséklő kife-

¹ SZURÓCZKI ZOLTÁN: Meteorológiáról kertészkedőknek. Éghajlat időjárás és a kert. Budapest, 1975. Magyar Mezőgazdasági Kiadó, 188-192.

² Uo.

³ HERCZEGH ÉVA – VOJNITS ANDRÁS: Időjós élővilág. Budapest, 1981. Natura, 229.

jezésekre, mint amilyen a „legtöbbször”, „igen sokszor”, „valószínű” és hasonlók, ezeknek a hozzátételével ugyanis már a legtöbb előbb felsorolt szabály megállja a helyét. Azonban még a legtöbbet érők is kiegészítő magyarázatra szorulnak. Legtöbb félreértés az időponttal és a beválási biztonsággal kapcsolatos. Egy-egy dátumhoz kapcsolódó időjárás szabály mindössze csak annyit jelent, hogy bizonyos időjárás bekövetkezésére a jelzett dátum körüli napokon nagyobb a hajlam, mint máskor; de nem mindig következik be, hanem csak gyakran. Merthogy a légkörben lejátszódó fizikai folyamatok nagyon bonyolultak, s gyorsan változnak. Hatások, ellenhatások és kölcsönhatások egész sorát kell felderíteni ahhoz, hogy valóság-hű jelzést, előrejelzést adjunk az éghajlati elemek idő- és térbeli jellemzőiről, változásairól.

Az időjárás-előjelzés készítését nehezíti az a tény is, hogy a légkört alkotó levegő, mint a gázok általában, láthatatlanok, ezért számos tulajdonsága, helyváltoztatása csak mérések és azok eredményeire alapított következtetések útján ismerhetők fel. Ma már a különböző eszközök széles tárháza, a műszaki-technikai berendezések sokasága (meteorológiai célokat szolgáló radar, számítógép, telekommunikációs berendezések, rakéták, mesterséges holdak, szondák stb.) segíti elő az időjárás-előjelzést.

Az időjárás tudományos módszerekkel történő megfigyelése, előrejelzése hosszú, kitartó kutató munka eredménye. Az előrejelzés kibontakozásának feltételei lassan érlelődtek: 1800 körül mintegy 20, 1850-ig kb. 35 mérőállomáson végeztek rendszeres időjárás-megfigyeléseket szerte a világon. Már csak egy rendkívüli időjárás eseményre volt szükség ahhoz, hogy meginduljon a nemzetközi együttműködésen alapuló időjárás-előjelzés. Ehhez egy kudarcba fulladt katonai támadás adott lendítőt.

1854-ben háború dúlt a cári Oroszország és Törökország között. Ebben a háborúba Anglia és Franciaország is bekapcsolódott (krimi háború). 1854. november 14-én a Fekete-tengeren hatalmas vihar tombolt. Balaklava közelében állomásozó egyesült angol-francia flottát a tengeri vihar utol érte és tetemes emberi veszteséget, óriási anyagi károkat okozott. Le Verrier francia csillagász a korabeli időjárás adatok birtokában utólag megrajzolta térképen a vihar útvonalát. Kiderült, hogy a vihar napokon át nyomon követhető volt, és csak egy jól szervezett nemzetközi szolgálat kellett volna, hogy előre jelezzék a vihart, a flotta parancsnokát figyelmeztessék rá.

Le Verrier 1855-ben javaslatot terjesztett elő a francia Tudományos Akadémiának egy nemzetközi időjárás-megfigyelő és -jelentő hálózat megszervezésére, ennek alapján működő előrejelző szolgálat létrehozására. Még ebben az évben Párizsban megalakult a világ első időjárás-jelentő központja, melynek munkáját 1857-ben már 14 francia és 15 külföldi állomásból álló hálózat segítette. A francia példát követve Hollandiában 1860-ban, Angliában 1862-ben kezdte meg működését a tengeri viharjelző szolgálat.⁴

⁴ BÉLL BÉLA: A magyar meteorológia 100 éve. In: Fejezetek a magyar meteorológia történetéből 1870–1970. Budapest, 1970. Országos Meteorológiai Szolgálat, 5–21.

Az időjárás megfigyelés-előrejelzés Magyarországon

Hazánkban rendszeres meteorológiai észlelés 1789. november 1-én indult meg a budai egyetem csillagdájában. Buda ebben az időben a Mannheimben 1780-ban alapított Societas Meteorológiai Platina 36 állomásából álló, az európai hálózatának délkelet felé eső legtávolabbi észlelő helye volt. Az észleléseket naponta háromszor egységes előírások szerint, azonos típusú műszerekkel végezték. Megfigyelték a levegő hőmérsékletét, nyomását, páratartalmát, mérték a lehulló csapadék mennyiségét, figyelték a felhőzetet és a szél irányát, erősségét. Az észlelések a mannheimi társaság kiadványában jelentek meg.

Fordulópontot jelentett a légköri jelenségek megfigyelésében, értékelésében a Központi Meteorológiai Intézet megalakulása. Ez az időpont 1870. április 8., amikor Eötvös József kultuszminiszter előterjesztésére a király jóváhagyta az Országos Meteorológiai és Földmágnességi Intézet megalakulását. Ebben az időben gyorsan gyarapodtak az észlelőállomások. A Központi Meteorológiai Intézet alapításakor rendszeres észlelések folytak a kolozsvári, a gyulafehérvári csillagdában, ezen kívül Selmecbányán, Árvaváralján, Nagyszebenben, Pozsonyban, Egerben, Debrecenben, Nyíregyházán.⁵

1871-től kezdve lehetővé vált havi és napi időjárás-jelentések kiadása. Az utóbbiakat kezdetben a Budapesti Közlönyben, 1887-től az intézet kiadásában tették közé. Az első térképes időjárás *Napi jelentés* 1891. június 15-én jelent meg. Az előrejelzést körözüvény-sürgöny formájában 1891. augusztus 1-től már az ország különböző részein működő 130 távirta vette át. Ez az előrejelzés rövid, 1–2 szavas sürgönyprognozisa volt. Ez kötött szavakból állt, amit fémtáblákra másoltak és postahivatalokban függesztettek ki. Így az érdeklődők számára lehetővé vált az elmúlt nap, és a következő napok időjárásának megismerése.

Napjainkban egyre többen természetesen veszik, hogy naponta folyamatosan kapnak felvilágosítást az időjárás eseményekről. A napilapokban olvashatják, a rádióban hallhatják, és a televízióban, interneten nézhetik a meteorológiai tájékoztatókat, előrejelzéseket, és közben nem gondolnak arra, hogy egy-egy rövid meteorológiai információ mögött sok száz ember összehangolt munkája, hivatásszerete áll.

Meteorológiai megfigyelések Nyíregyházán

Hazánkban Nyíregyháza is azon városok közé tartozott, ahol elsők között indult meg az intézményesített keretek között végzett meteorológiai észlelés. A Központi Meteorológiai Intézet 1870 évi alapítása előtt négy évvel már rendszeres meteorológiai megfigyeléseket végeztek, amely azóta kisebb megszakításoktól eltekintve folyamatos. A meteorológiai állomás megalapítása (1865) Dr. Brauch Mór nyíregyházi orvos nevéhez fűződik. Brauch volt, aki elsőként rendszeres meteorológiai észleléseket végzett az Orsolya Rendi Zárda területén elhelyezett műszerek segítségével.

⁵ Uo.

A megfigyelésekhez szükséges műszereket (hőmérők, légnyomásmérő, esőmérő és felfogó, szélzászló) a bécsi Központi Meteorológiai Intézet biztosította. Brauch a kor színvonalán álló műszerekkel az előírásoknak megfelelően végezte az észlelést és az adatokat továbbította a bécsi központba.

Brauch rövid ideig vállalta a nagy kötöttséggel járó precíz munkát. Utódjául sikerült megnyernie Bánhegyi Istvánt, az Ág. Hitv. Ev. tanítóképző intézet (a mai Evangélikus Kossuth Lajos Gimnázium) igazgatóját, aki az észleléseket 1866–1868-ig végezte. Kezdetben a meteorológiai megfigyelések a főgimnázium épületében, valamint a gimnázium mellett lévő tanítói lakás udvarán történtek.

A gimnázium tantestülete a meteorológiai megfigyeléseket igen fontos feladatnak tekintette az ismeretszerzés mellett az ifjúság nevelésében is. Célját a következőkben fogalmazták meg: „Nyíregyházáról a rendelkezésre álló meteorológiai megfigyelések és följegyzések adatainak fölhasználásával városunk időjárásának tényezőit havi, évszaki, évi, s részben öt napos menetben megállapítani és ezekből éghajlati viszonyainkra következtetést tenni, egyúttal az érettebb ifjúság érdeklődését a meteorológia iránt fölébreszteni...”⁶ A meteorológiai észleléseket tanítók, tanárok, hivatalnokok vállalták. A megfigyeléseket naponta háromszor az egységes előírások szerint végezték. Az észlelésekről jelentést küldtek 1867-től a bécsi, 1871-től pedig a budapesti Központi Meteorológiai Intézetnek. Nyíregyháza két évtizeden át 1890-ig két helyre továbbította az észlelt meteorológiai adatokat. 1891-től csak a budapesti Központi Meteorológiai Intézetnek szolgáltatott adatokat naponta háromszor.

Bánhegyi István igazgató távozása után 1869-től 1890-ig Habzsuda Dániel, az egyház tanítója vette át a meteorológiai állomás vezetését. A műszereket (August-féle hőmérők, Fuess-féle légsúlymérő, Wild-féle szélzászló, Hellmann-féle csapadék felfogó, páratartam mér) a tanítói lakás udvarán helyezték el. Az észlelt adatokat naponta három időpontban (reggel hét, délután kettő és este kilenc órakor) küldték az országos központba. A megfigyelés három időpontja éveken át eltért az ország többi állomásának a hármas terminusától (reggel nyolc, délután egy és esti nyolc óra). Az országos terminusokkal megegyező adatszolgáltatásra 1890. év második felében tértek át.

Habzsuda Dániel halála után, 1891-ben a meteorológiai állomást áthelyezték a főgimnázium épületébe, udvarára, és ettől kezdve Mészáros Ferenc matematika-fizika szakos tanár látta el az állomás vezetését. Az intézet területén azonban a műszereket nem tudták az előírásoknak megfelelő módon elhelyezni. Ezért a hőmérőket a lehető legalkalmatlanabb helyen, az iskola erkélyén helyezték el. A szél- és csapadékmérőt az iskola udvarán állították fel, ahol az épület takarása miatt pontatlan adatokhoz jutottak.⁷

Mészáros Ferenc 31 évi (1871–1902) rendszeres észlelő munkából – ebből több évtizednyit maga végzett –, a meteorológiai adatok alapján, 1903-ban elsőként megírta Nyíregyháza időjárását és a meteorológiai állomás eddigi történetét. Ez előfutára

⁶ MÉSZÁROS FERENC: Időjárás Nyíregyházán (1871–1902). In: A Nyíregyházi Ág. Hitv. Ev. Főgymnasium XXXIX.-ik Értesítője az 1902–1903-ik iskolai évről. Nyíregyháza, 1903, 3–34.

⁷ Uo.

volt a későbbi, nagyobb adatanyagon nyugvó, Nyíregyháza éghajlatával foglalkozó munkáknak. 1901-ben Mészáros Ferenc megvált az állomás vezetésétől, utódja Ozvald József, az egyház tanítója lett 1902-től 1918-ig.

A főgimnázium bővítése miatt a meteorológiai műszereket nem tudták a kívánalmaknak megfelelően elhelyezni, emiatt választották az állomás új helyének a gimnázium közelében Ozvald József lakásának udvarát, ahol megfelelő helyen, minden meteorológiai elemre kiterjedő rendszeres észleléseket végeztek. Ozvald az állomás vezetéséről 1918 augusztusában lemondott.⁸ Ettől az időtől kezdve már nem volt vállalkozó az állomás vezetésére, így működését megszüntették. Ezzel olyan korszak zárult le, amelyben a megfigyelések, észlelések tanítók, tanárok önként vállalt munkájára épült. Feladatukat önzetlenül, ellenszolgáltatás nélkül vagy csekély tiszteletdíjért, pusztán a természeti jelenségek iránti érdeklődésből, szakmaszeretetből vállalták. Az általuk pontos, lelkiismeretes munkával összegyűjtött félévszázados adatsorok Nyíregyháza éghajlatvizsgálatának nélkülözhetetlen alapanyagát alkotják.

A város területén nem szűnt meg a meteorológiai megfigyelés, mivel 1912-ben a Magyar Földrajzi Társaság kezdeményezésére a város vezetése elhatározta, hogy az Alföld éghajlatának tudományos vizsgálatát támogatja. Ennek a döntésnek az eredménye egy új ún. „Elsőrendű” meteorológiai állomás létesítése volt. Működését a Szegényház-téren (Cédulaház, ma Széna-tér) kezdte meg. Ekkor a nyíregyházi meteorológiai állomás egyetlen az országban, amely a város területén és fenntartása alapján működik, városi mérnöki hivatal felügyeletével. Az észlelés a következő műszereken történt: Jénai normál hőmérő, Fuess-féle minimum, maximum hőmérő, párologásmérő, Hellmann-féle esőmérő, Hellmann–Fuess-féle önjelző esőmérő, nyomólapos Wild-féle szélirány-és szélsébség mérő, Campbell–Stokes-féle üveggolyós napfénytartam-mérő. A műszerek jelentős részét „Angol házikóba” helyezték el.⁹

A városban 1912 novemberétől 1918 augusztusáig két állomás működött. Ozvald József a szolgálati lakása udvarán 1918 augusztusáig vezette a II. rendű meteorológiai sürgőnyző állomást. Naponta jelenti az összes észlelt időjárás adatokat a Meteorológiai Intézetnek, a hőmérsékleti és a csapadékmennyiség észlelt értékeit pedig a Földművelődési Minisztérium Vízrajzi osztályának.

Az új megfigyelőállomás vezetésével 1912 novemberében Máczay Dániel városi írnokot bízták meg, e munkát tíz évig (1912–1922) végezte. Máczay halála után 1923-tól leánya Máczay Erzsébet vette át az állomás vezetését egészen 1932 októberéig. 1932 novemberében a meteorológiai állomást a Szegényház-térről (Cédulaházból) a közeli Szegény- és Betegmenház kertjébe helyezték át. Vezetésével Barzó Pál szegényházi igazgatóhelyetteset bízták meg, aki 1939 végéig díjazás nélkül látta el a pontos munkával járó észlelési feladatokat. 1940. január 29-én a meteorológiai állomást a szomszédos Kertmunkás Iskola kezelésében lévő faiskola területére helyezték át. A feladatok átmeneti ellátásával Péter Sándor szegényházi altisztet bízták meg. 1940 második felétől 1944 augusztusáig (a város hadszíntérré válásáig) a szegényházban

⁸ RÉTHLY ANTAL: Nyíregyháza éghajlata. In: Nyíregyháza az örökválság századik évében. Szerk. Szohor Pál. Nyíregyháza, 1924, 91–130.

⁹ Uo.

szolgálatot teljesítő Diakonissza-testvérek végezték a meteorológiai megfigyeléseket és továbbították az észlelt adatokat a Központi Meteorológiai Intézetnek.¹⁰

A háborús események miatt hat hónapos szünet után 1945. február 8-án újból megindult Nyíregyházán a rendszeres észlelés és adatszolgáltatás. Az állomás vezetésével Gönczy Zoltán szegényházi gondnokot bízták meg. A jelentéseket naponta: 7, 14 és 19 órakor továbbították távirón debreceni meteorológiai állomásra, mivel ezekben a hónapokban Budapest területén még heves katonai harcok folytak.

1946-tól az országban helyre állt a rendszeres meteorológiai szolgáltatás. A nyíregyházi meteorológiai állomáson nőtt az alkalmazottak száma, 1946 közepétől két-három főfoglalkozású észlelő végezte a folyamatos megfigyeléseket, az adatok rögzítését, továbbítását. 1952-től Nyíregyházát bekapcsolták a légi közlekedés hálózatába. A biztonságos le- és felszállás miatt szükségessé vált a repülőtéren egy újabb meteorológiai állomás felállítása. Így 1952-től 1956-ig ismét két meteorológiai állomás működött a városban. A repülőtéren a személyzet és a műszerek elhelyezésére ideálisabb helyet biztosítottak, mint a városi állomáson volt, ezért 1957 áprilisától a két állomást egyesítették, a szinoptikus (hagyományos) főállomás a repülőtéren működött 1972-ig. Az összevont állomás irányítását – egymást követve – Gönczy Zoltán, Magyar István, Póka József és Gyüre László látta el. Jelentéseket az Országos Meteorológiai Intézet, a Repülőszolgálat, valamint a mezőgazdaság számára adtak.

Az 1970-es években új épületekkel gazdagodott a repülőtér környéke, ami zavarta a pontos észlelést, ezért a szinoptikus főállomást 1972-ben áttelepítették a város északi részén lévő Nyírségi Mezőgazdasági Kutató Intézet szomszédságába a Westsik-féle kísérleti telepre, ahol a szél mérésének kivételével hibamentes észleléseket végeztek. A Nyíregyházi Meteorológiai Főállomás ún. szinoptikus állomásán Gyüre László vezetésével négy főfoglalkozású képzett észlelő korszerű műszerekkel végzi óránként a megfigyeléseket. Az adatokat időjárási táviratok formájában rövidhullámú adó-vevő hálózat útján, óránként továbbítják az Országos Meteorológiai Intézetbe.

A Nyíregyházi Meteorológia Főállomás 10 év után 1981. május 14-én ismét új helyre költözött. A régitől északkelet irányban, kb. hat kilométer távolságra. A Főállomás az Országos Meteorológiai Szolgálat új Agrometeorológiai Observatóriumának területén és épületében kapott otthont.

Meteorológiai állomás a nyíregyházi repülőtéren (2015)

¹⁰ MNL. SZSZBML.Nyíregyháza, megyei városi polgármesteri hivatal.21174/1932/.

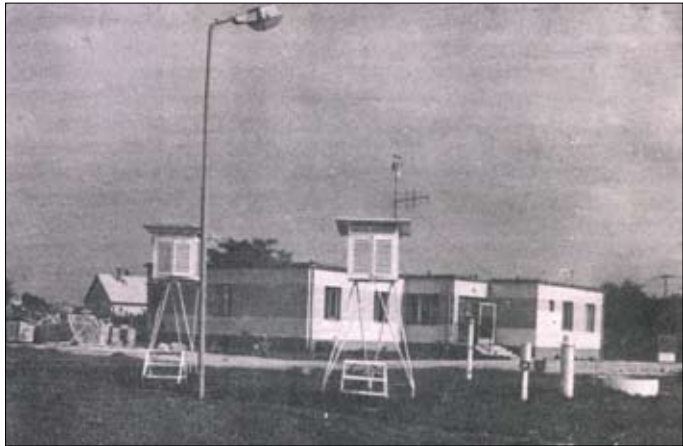
(Sóstóhegy nyugati részén, Kemecsei u. 14/a). Az észlelési körülmények előnyösen változtak: a régi zárt környezetből szabad felállású helyre kerültek a műszerek. Az épülethez tartozó egy hektárnyi észlelőkertben nemcsak a főállomás, hanem a speciális agrometeorológiai műszerek is ideális elhelyezést nyertek, emellett itt volt a ún. „KONZERV” program központja is.¹¹

A megfigyelés az alábbi időjárás elemekre terjed ki: hőmérséklet, maximum-és minimum hőmérséklet, talajhőmérséklet, szélirány és szelerősség, magassági szélmérés léggömbbel, a felhőzet nagysága, magassága, felhőfajták, a felhők vonulásának iránya, látástávolság, légnedvesség, csapadékmennyiség és fajtái, párolgásmérés háromféle típusú káddal, légnyomás, rádióaktivitás mérés Geiger-Müller számlálóval a csapadékból és a légkörből vett mintákból. Az első jelentést az új helyről 1981. május 19-én 19 órakor adták.

Az Agrometeorológiai Obszervatórium avatására 1981. július 7-én került sor. Az Obszervatórium vezetőjévé dr. Kiss Attilánét, a Központi Léggörfizikai Intézet munkatársát nevezték ki. A Meteorológiai Főállomás vezetésével továbbra is Gyüre Lászlót bízták meg. Az Agrometeorológiai Obszervatórium feladata, hogy a korszerű számítástechnikai eszközök birtokában folyamatos megfigyeléseket, kísérleteket végezzenek a különböző kultúrnövények vízigényének, vízfogyasztásának (párologtatásának) egyre pontosabb meghatározására.

Az Obszervatórium komoly szerepet vállalt a Nyíregyházi Konzervgyárral szoros együttműködésben komplexen integrált konzervipari számítógépes termésszabályozás kialakításában, fejlesztésében, amely az időjárás és az agrometeorológiai paraméterekre alapozva nyomon követi és összehangolja a termelés és a feldolgozás lényeges mutatóit, javasolja az adott növényi kultúrák – főként a gyorsan romló zöldségfélék (borsó, zöldbab, paradicsom, uborka stb.) – igény szerinti termesztését, valamint a gyári kapacitások célszerű kihasználását. A meteorológiai elemek, illetve a különböző növényállományok vízigénye és vízfogyasztása közötti összefüggések feltárása érdekében igen részletes fenológiai és fenometriai, valamint talajnedvesség mérések is folytak.

Az 1990-ben a politikai és a gazdasági életben országos szinten bekövetkezett változások az Országos Meteorológiai Szolgálatot sem hagyták érintetlenül. Erőteljes

Az Agrometeorológiai Obszervatórium és a meteorológiai főállomás épülete, valamint a műszerkert egy része Sóstóhegyen

¹¹ KOZMA FERENCNÉ: Új meteorológiai obszervatórium Nyíregyházán. Léggör, 1981, 4. sz. 14.

létszámleépítés következtében a vidéki Agrometeorológiai Observatóriumok közül 1990 decemberében a Nyíregyházi Observatóriumot felszámolták. A szinoptikus főállomás 1992. május 2-ig működött az obszervatórium területén, egy nappal később, május 3-án áthelyezték az újonnan létesített Radarmeteorológiai Observatórium épületébe, amely légvonalban 14 km-re található Sóstóhegytől.

A megszüntetett régi és az új főállomás között hét évig, 1992–1999-ig párhuzamos méréseket végeztek az adatok homogenitásának vizsgálata céljából. A régi állomás közelében (Sóstóhegy, Csaba u. 10.) létrehozott klímaállomáson az észleléseket Dér Tiborné végezte. Az észlelt adatokat táblázatokban rögzítette és 10 naponként továbbította az OMSZ központjába.

A Radarmeteorológiai obszervatórium építése 1980-ban kezdődött Nyíregyházától keletre, Napkor határában (Váradikert) 125 méter tengerszintfeletti magasságban lévő, ÉÉK–DDNY irányban húzódó homokháton. Ez az országban a harmadik (Budapest–Ferihegy, Szentgotthárd–Farkasfa után) időjárási radarállomás. A Nyíregyháza–Napkor radar technológiai szerelése 1983-ban fejeződött be és 1984-től

A Radarmeteorológiai Observatórium és a műszerpark egy része, Nyíregyháza-Napkor

megkezdődött a rendszeres megfigyelés is. Az állomásra MRL-5 típusú radar, a szovjet rádiólokátor-ipar akkoriban legkorszerűbb terméke, a két hullámhosszon (3 és 10 cm) egyidejűleg is működőképes időjárási radar került beszerelésére. A radar hatósugara 250 km, így a három állomás az ország légtérét megfigyelés alatt tudta tartani. Ezeket a radarállomásokat utólag még automatikus, digitalizáló, képfeldolgozó és -továbbító egységekkel is felszerelték. Az automatizálás sikerének köszönhetően a kilencvenes évek elejétől a hazai időjárási radarmegfigyelések automatizáltan történnek. Ez a rendszer biztosítja, hogy a méréseket követően, mintegy 5 perc alatt a nagyfelbontású digitális radarképek eljussanak a felhasználókhoz. A radar állomás vezetését 1982–1985 között Dobai Ferenc látta el. Ezt követően a vezetői teendőket Tóth Ferencnek adta át, aki 1992-ig irányította az objektum munkáját.

Az obszervatórium gazdag műszerezettségével részletes és pontos adatokat gyűjthettek a környék hőmérsékleti, nedvességi és légnomási viszonyairól, a levegő mozgásáról, átlátszóságáról, a csapadék mennyiségéről és fajtájáról, a csapadék kémiai összetételéről, a levegő aeroszol sűrűségéről és több száz kilométer távolságból nyomon követhették a különböző időjárási frontok rendszerét, mozgás irányukat.

Az obszervatórium területén kedvező körülmények között állították föl a meteorológiai főállomás hagyományos műszereit, ahol az észlelés részben manuálisan, de döntően digitálisan történik. A mérési adatok óránként elektronikus úton jutnak el az Országos Meteorológiai Szolgálat központjába. Itt is – ugyanúgy, ahogyan a többi időjárás-radarállomáson – összevont szinoptikus és a radar megfigyeléseket közösen végző obszervatórium működik, melynek vezetője Gyüre László.

Az évek múlásával az obszervatórium radarberendezése elhasználódott, illetve az alkatrészek beszerzése nehézkes volt, emiatt szükségessé vált egy korszerűbb, új radarrendszer beszerzése, így került sor az amerikai ún. Doppler-duál-polarizációjú radar beszerzésére, illetve üzemeltetésére. Az elavult szovjet radarállomást 2004 elején leszerelték, s mellette néhány méterre építették fel az új amerikai radarrendszert, melynek rendszerbe állítása, üzemeltetése 2004 nyarától indult.

A radarállomást 2004 novemberéig Gyüre László vezette nyugdíjazásáig. Ezt követően a Nyíregyháza–Napkor időjárásjelző obszervatórium észlelő nélküli állomás. A radar automata és távérzékeléses, ennek köszönhetően emberi megfigyelőt nem igényel, csupán egy személy végez ellenőrző tevékenységet rövid megszakításokkal az objektum bekerített területén. Az észlelt meteorológiai adatok a Felső-Tisza-Vidéki Vízügyi Igazgatóság központjába, valamint az Országos Meteorológiai Szolgálat Előrejelző Intézetébe jutnak.

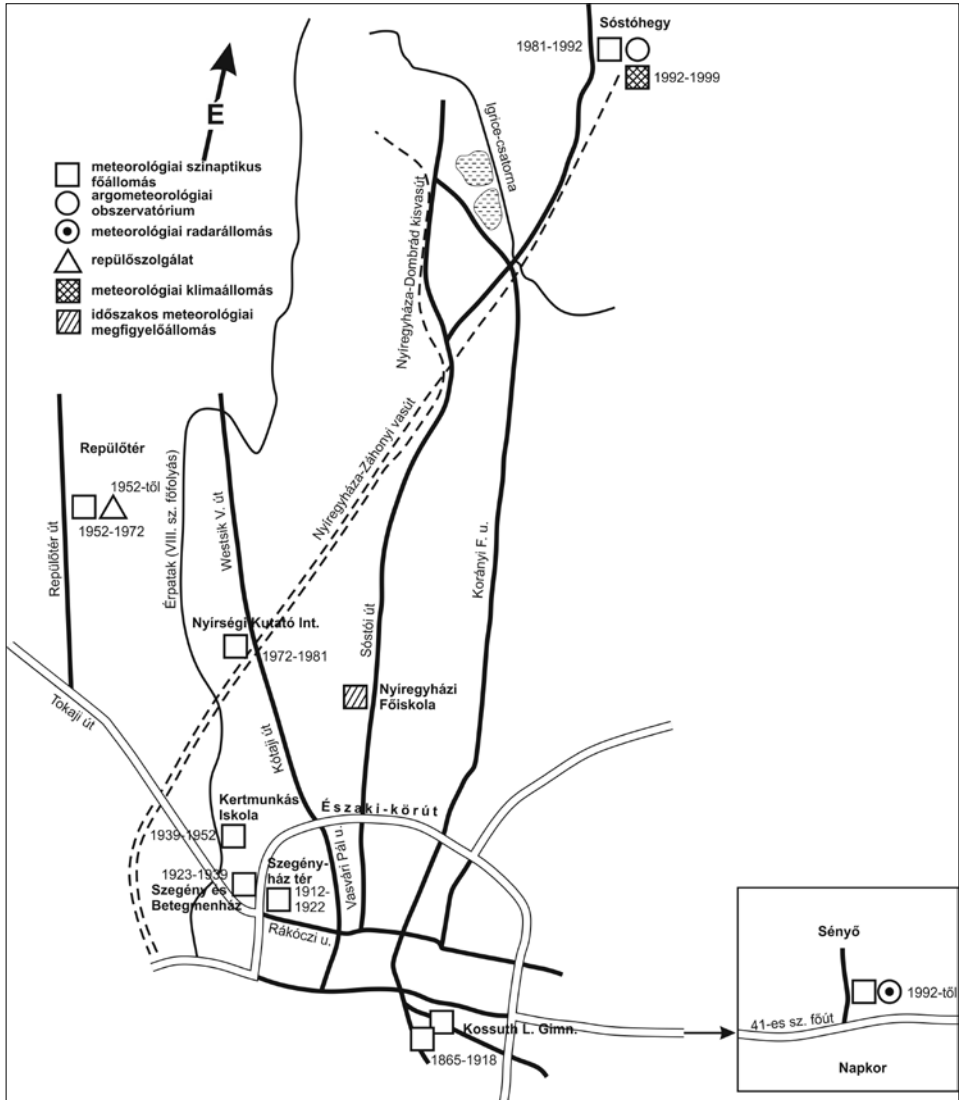
Nyíregyháza területén a Meteorológiai Főállomás mellett az 1970-es évektől a nyolcvanas évek végéig a Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajz- és Mezőgazdasági Tanszékén, a Botanikus kertben, valamint a Mezőgazdasági Főiskolán is végeztek meteorológiai megfigyeléseket. Ezek az állomásokon az észleléseket főleg a tanév folyamán, szorgalmi időben végzik rendszeresített műszerekkel. Feladatuk kiterjed: a napfénytartam, a levegő-, a talaj hőmérséklet, a légnyomás, a szélirány, a szélerősség, a felhőzet, a páratartalom, a csapadék észlelésére. A megfigyelt időjárás adatokat helyben alkalmazzák az oktatásban, a meteorológiai ismeretszerzés folyamatában, valamint a mikroklimatikus vizsgálatok során.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a nyíregyházi Meteorológiai Állomás az elmúlt 150 év alatt – a meteorológiai tudomány és a technika dinamikus fejlődésének köszönhetően – igen jelentős a változásokat ért meg. A kezdetleges műszerektől, a

A Radarmeteorológiai Obszervatórium a Nyíregyháza–Napkor állomáson (2004)

nagy lekötöttséggel járó manuális megfigyelésektől jutottak el a legkorszerűbb észlelő műszerekig, amelyek segítségével az emberi tevékenység kiiktatásával észlelik és jelzik a légkörben zajló folyamatokat. Ennek köszönhetően ismerhetjük meg közvetlen környezetünk és a távolabbi tájak napi és hosszabb időre szóló időjárásának jellemzőit.¹²

Meteorológiai állomások Nyíregyháza és Napkor területén a megfigyelések kezdetétől. Forrás: a HÍ-SZI-MAP Kft. térképe alapján szerkesztette a szerző, rajzolta Tóth Z.

¹² Ezúton szeretném megköszönni Gyüre Lászlónak írásban és szóban adott nélkülözhetetlen közléseit.

LAJTOS NÓRA

Sánta Ferenc „újrhangolt” novellái

A magyar prózapoétikai hagyomány (egészen a modern magyar próza megújulásáig, nagyjából tehát a nyolcvanas évek nyelvi-generatív szemléletű prózafordulatáig¹) erősen motívumközpontúnak mutatkozik. Mindaz, ami az elbeszélésben elmondható, az egy motívumba sűrítetten van jelen, s ennek a motívumalakzatnak a „feltárulkozása” az adott műben, illetőleg fel-felbukkanása az életmű egészében rajzolja ki az író poétikai világképét. Ez a motívikus tónus gyakran jellegzetes szövegszervező erővé válik, s ez hozhatja működésbe a befogadási folyamatban az úgynevezett *motívikus olvasatot* is,² amely gyakran az ismétlődő témaválasztások mellett a különböző hangnembeli megnyilvánulásokat is magába foglalja.

A balladaiság hangneme

A legelső ilyen hangnem a *balladaiság* lehet, amely Sánta Ferenc pályanyitó novellájának, a *Sokan voltunk*-nak egyik legfőbb stílusjegye, mintegy az elbeszélés „védjegye” is. A mű megjelenésével szinte egy időben induló recepció³ máris ezt a műfaji változatosságát emeli ki a novellának: egy tragikus téma sűrített, néhol dalba hajló elbeszélését.⁴ A *balladisztikus novella* műfaji határpozíciójának kijelölésére már történetek korábban kísérletek (Kántor Lajos, Dobos István részéről),⁵ magának a balladai

¹ Itt utalhatunk a 2007-ben rendezett *Prózafordulat* című konferencia szövegeiből szerkesztett tanulmánykötetre: *Prózafordulat*. Szerk. GYÖRFFY MIKLÓS – KELEMEN PÁL – PALKÓ GÁBOR. Budapest, 2007. Kijárat. A prózafordulat problematikáját érzékeltetve: egyesek Mészöly Miklós *Alakulások*, illetve *Film* című szövegeihez kötik ezt a fordulatot (1975), mások Nádas Péter 1986-os Emlékiratok könyvéhez; Tolcsay Nagy Gábor viszont a hetvenes években (kognitív nyelvészet jelentkezése) érez fordulatot.

² Megjegyzendő: a motívikus olvasat ellen szólhat a túl didaktikus módszer alkalmazása, ugyanakkor itt kell megjegyeznünk azt a mostanában ismételen megfigyelhető konferenciátéma-trendet, amely jellegzetesen motívumkutató. Néhány példa a közelmúlt ilyen motívumelvű rendezvényeire: *Trauma – gender – irodalom*, ELTE–BTK, Budapest, 2012. május 18.; *Határon: szegénységkonferencia*. a 2000 című folyóirat rendezvénye a Wesley János Lelkészképző Főiskolán, Budapest, 2013. május 10–11-én; *Történelmi emlékezet*-konferencia: a Magyar Napló Kiadó szervezésében, Budapest, 2013. szeptember 20–21.)

³ Vö.: Szabó Pál írása az *Új Hangban*, amelyben bemutatja az induló Sántát. *Új Hang*, 1954. 5. sz. 46.

⁴ A székely népballadára mint ihletforrásra egyértelműen rámutató Vasy Géza fedezteteti föl először a mű rejtett prozódiai tagoltságát. Vö.: VASY GÉZA: *Sánta Ferenc*. Monográfia. Budapest, 1975. Akadémiai, 16.

⁵ Dobos István *Alaktan és értelmezéstörténet* (1995) című munkájában méltatja, de kritizálja is Kántor elméletét: „Egyedül ő vállalkozott arra, hogy elméleti igénnyel megalkossa a balladisztikus novella fogalmát”; „Kántor mereven alkalmazkodik ahhoz a hipotéziséhez, hogy a ballada és a novella legfontosabb műfaji jegye a társadalomkritikai mondanivaló, az időszerűség és a realizmus.” DOBOS ISTVÁN: *Alaktan és értelmezéstörténet*. Novellatípusok a századforduló magyar irodalmában. Debrecen, 1995. Kossuth Egyetemi Kiadó, 89–90.

hangvételnak erdélyi forrásvidékét pedig már Benedek Marcell is felfedezi: „Erdély a ballada földje. A balladának prózai testvére a novella. Ez a magyarázata annak, hogy a novella az erdélyi írók igazi műfaja, ebben tudják tehetségük legjavát kibontakoztatni.”⁶ Ez előbbi, nem túl elméleti megalapozottságú kijelentés nem mutatja meg teoretikusan azokat a műfaji fogódzókat, amelyek alapján a műfaji átjárhatóságot igazolni lehetne, ugyanakkor számunkra fontos észrevételt tartalmaz: Sánta erdélyi származása, Kriza János *Vadrózások* című kötetének olvasmányélménye⁷ egyértelműen utalnak az erdélyi Búdösbarlang környéki elbeszélésben először „megszólaló” író balladai hangjára. Ezzel a balladai tömörségű és tisztaságú írásmodorral Móricz óta csak Tamási Áron, Nyíró József és Gelléri Andor Endre írásaiban találkozhatunk, a *Sokan voltunk* viszont elementáris erővel „robbant be” a magyar prózatörténetbe. A *balladisztikus novella* típusa azonban – mivel főképpen a családi tematikához kötődően jelentkezett Sántánál, így a téma elapadása után – nem tudta tartani a Sánta-prózára markánsan jellemző eredeti, elsődleges helyzetét. „Az első novellák varázslatos, de valamiképp lezárt világa kezdett végérvényessé merevedni, s mindinkább szembeütnő lett szűkössége [...]”⁸ Ezért is következhetett be a Sánta-művek recepciójában a balladai hangnem más műfajjal való „szabadabb” társítása. Így találkozhatunk például a *Szegény leány, szegény legény* „mesés ballada”⁹-ként említésével Fekete J. Józsefnél, vagy amikor Kerékgyártó István 1961-es korabeli kritikájában a *Bíró Julit* „balladás táncjáték”-ként tünteti föl; Vasy Géza pedig a *Téli virágzás* „mitikus, balladai” nyelvért emeli ki.

Két jellegzetesen balladai ihletettséggű novelláról illik szólnunk röviden, amelyek bár az író első prózakötetében kaptak helyet, túllépnek a gyermek- és családmotívumon. „A becsület hatalmáról szóló történet – a *Bíró Juli* – mindvégig kimondottan balladaszerű.”¹⁰ A klasszikus *honestas* (becsületesség) alapelvét földolgozó műben többen is (Fenyő István és Szokolczay Lajos) a *Júlia szép leány* népballada továbbélését, újraírását látják.

Ahogy a *Szegény leány, szegény legény* mesei hangulatú elbeszélésében is együtt jelentkezik a tragikumot hordozó téma és a mesei-balladás előadásmód. A Sántában alkatalig megőrzött mesélési vágy és tragikus világlátása „szerencsésen” találkozik össze a témában. Fekete J. József „mesében elmondott, meseformulával indított ballada”¹¹-ként írja le a művet. A *Mag a tarlón* című novella háromfejű sárkány figurája is ezt a balladától a mesei elemek felé mutató műfajalakzatot példazza, amelyben a

⁶ BENEDEK MARCELL: Előszó. In: KACSÓ SÁNDOR: Nagyidő. Marosvásárhely, 1946, 7.

⁷ „[...] kisdíák koromban mindennapos olvasmányom és gyönyörűségem volt a népballada. Első könyvvásárlásom is Kriza 1943-as *Bibliotheca*, háromkötetes gyűjteménye volt.” SÁNTA FERENC: Olvasmányaim. Kortárs, 1968. 3. sz. 449.

⁸ „[...] a sokszor kápráztató nyelvi erő, lírai hév sem leplezhette vagy ellensúlyozhatta, hogy alacsony fölötté az ég, s nem látszik a kipillantás, még kevésbé a kitörés lehetősége. Úgy érződött, hogy az író szűkebb hazájának, Erdélynek nemcsak szülőtte, de foglya is marad: Tamási Áron megkésett, mostohább sorsú. Komorabb látású, nehezebb járású örököse.” B. NAGY LÁSZLÓ: Farkasok a küszöbön: Sánta Ferencről. In: A teremtés kezdetén, Budapest, 1966. Szépirodalmi, 406.

⁹ „Talán ebben a történetben van jelen minden, amit Sánta Ferenc ösztönös íróként magával hozott, és amit ebből a gazdagságból formailag felhasznál.” FEKETE J. JÓZSEF: Aki a csendet választotta. Sánta Ferenc életműve. In: F. J. J.: Perifériáról betekintő. Miskolc, 2008. Felsőmagyarország, 88.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo.

mesebeli sárkány allegorikus alakjának „az egyik fejit úgy hívják, hogy Éhség, a másik a Sírás, a harmadiknak meg Szegénység a neve[...].”¹²

A nincstelenség motívuma: „hétkrajcáros” novellák

„Nincs az a balladás paraszti szegénység, kisémberei nyomorúság, társadalmi keserűség, amelyben ne szikráznának fel a magasrendű, a körülmények szörnyűségei fölé kerekedő humánus irányigazító jelzőfényei”¹³ – fogalmaz Bertha Zoltán. Sánta Ferenc kisprózájában egy igen fontos alapmotívum a szegénység, melynek életrajzi gyökere vitathatatlan.¹⁴ A „gyermekkori szegénység emlékeinek kópiaszzerű, önmagát ismétlő megelevenítése”¹⁵ írói „számvetés” egyik gesztusértékű írói „cselekedete”.

Sánta eme sanyarú sorsot ábrázoló írásaiban azonban a tematikai sablonosság feloldódni látszik magában az *elbeszélhetőség*ben; abban tehát, hogy Sánta által megképződik az úgynevezett torokszorító szegénység narratívája.¹⁶ (Akárcsak Móricz *Hét krajcárjában* a koldusmotívum.) A gyermeki nézőpont azért válhat hiteles közvetítő közeggé, mert a gyermeki naivitás mellett az aprólékos, részletekre összpontosító ábrázolásmód is megjelenhet, amely azon túl, hogy a korszak realista szemléletű prózanyelvén „beszél”, képes megláttatni mélylélektani aspektusokat is, vagy Cs. Nagy Ibolya szép kifejezését kölcsönözve: „a szegénység halált hozó traumája”¹⁷-val is szembesülhetünk a befogadás aktusában. A *Sokan voltunk*-ban éppolyan figyelemre méltók például a hallgatások, mint a megszólalások. Az egész elbeszélés *pianó*ban szólal meg, a szövegcsendek¹⁸ pedig mindenhol érzelmi krízisgócokat jelölnek.

Egy másik, szintén korai írásai közül való a kevésbé ismert *Kakaó* című novella,¹⁹ amely a szegénység-etikusság kapcsán tekinthető a *Sokan voltunk* párjának. A mélyszegénységen túlmutató önfeláldozó édesanyjai szeretet szinte himnikus emelkedettségbe

¹² SÁNTA FERENC: Mag a tarlón. In: S. F.: Farkasok a küszöbön, Budapest, 1961. Szépirodalmi, 196.

¹³ BERTHA ZOLTÁN: In honorem. Napút, 2002. 8. sz. 4.

¹⁴ Sánta legelső vallomási közül való az az 1960 szeptemberében az *ÉJS*-ben megjelent cikk, amelyben így ír magáról: „Azzal áldott meg az Isten, hogy szegény emberek között születsek.” (Ebben az írásában vallja meg műfaji elkötelezettségét is, azt, hogy mondanivalóját „leginkább novellában” önti formába, „amit a legtöbbre becsül(ök) a vers után”) Sánta Ferenc – munkájáról. Élet és Irodalom, 1960. szept. 2., 11. (Megjegyzés: a 2010-es nagyszabású, József Attilától Krasznahorkai Lászlóig „ívelő” szegénységkonferencián nem kerültek szóba Sánta szövegei. – L. N.)

¹⁵ FENYŐ ISTVÁN: Sánta Ferenc. In: Új arcok – új utak. Budapest, 1961. Szépirodalmi, 89.

¹⁶ Sánta egy vele készült interjúban ekképpen vall a *Sokan voltunk* valóságalapjáról: „Igen, éhezett a család. A nemzet rossz közérzetét, a társadalom rossz állapotát a saját bőrén érezte mindenki [...] magam is, a családommal, négy gyermekemmel együtt. [...] Mindent elvállaltam, a szennyest, piszkos munkát is – majdnem azt mondtam, hogy a megalázó munkát is, de a munka soha nem lehet megalázó –, hogy jusson kenyérre.” SZAKOLCZAY LAJOS: „A legkegyetlenebb napokban ott voltam, ahol a fegyverek ropogtak”. Beszélgetés Sánta Ferencel. In: SÁNTA FERENC: Nemzet, hatalom, erkölcs. Kolozsvár, 2009. Stúdium, 190.

¹⁷ CS. NAGY IBOLYA: A szegénység halált hozó traumái. Kortárs, 2009. 2. sz. 70.

¹⁸ „Akkorákat *hallgatott* mesemondás közben, hogy jobb volt, ha megül a helyén”(5); „Apám csak *hallgatott*.” (7); „Amíg kész lett a tyúk, *hallgattak*.” (11); „A *csöndességben*, ami megülte a házat, csak nagyapám suszogása és csámcsogása hallatszott.”(10); „Nagy soká nagyapám szólt bele a *csöndbe*.” (10) (Az idézett szöveghelyek lapszámmutatóinak eredeti forrása: SÁNTA FERENC: Isten a szekéren. Budapest, 1970. Szépirodalmi. A tanulmányban szereplő idézetek is ezen kiadvány oldalszámaira hivatkoznak! – L.N.) Kiemelések tőlem: L.N.

¹⁹ SÁNTA FERENC: Kakaó. Új Hang, 1956. 6. sz. 15–16.

hajló elbeszélése ez a mű.²⁰ Az elbeszélés a családapa szemszögéből mutatja az eseményeket, ami igen ritka narrációs megoldás Sántától (lásd még a *Szalma-boldogságot*). Az író elbeszélésének költői zárlatában – „még az utcára is kibillant a kakaó illata”²¹ – az idill felé mozdítja írása alaptónusát, amikor is az édesanya hintázó alakja annak örömpülését példázza: „[...] hátra vetette a fejét, lobogott utána a haja, mint úszó aranyfátyol. Olyan volt, mintha a felragyogó csillagokig, egész az égig szállna.”²²

A két novella közös vonása tehát mindenképp abban az önfeláldozó magatartásban ragadható meg, amely a nagypapa halálával drámává komorul, az anyai jóssággal pedig lírává szelídül. Sánta második novelláját, a *Kicsi madár* címűt is ez a „hétkrajcáros” motívum kelti életre.

A pályanyitó elbeszéléskötet címadó írása, a „balladás ritmusú elbeszélés”,²³ a *Téli virágzás*. Ahogyan Sánta első írásában Nyíró József témautáztatát vélték hirtelen tetten érni, ugyanígy gondolkodhatunk: Nyíró egyik elbeszélése, *A madárvivő ember* atmoszférája (az erdőben a hó és hideg ellen védtelen ember előre jutása) hasonlít a Sánta-elbeszéléshez. A bonyodalom tárgya is majdnem ugyanaz, csak ellenkező előjellel: Nyírónél egy megfagyott madár fekszik a hóban, amit zsebébe tesz a madárvivő ember, Sántánál egy félholt madárka váltja ki az együttérző emberi segítő szándékot a kisfiúból.

A szegénység hangköre némi modulációval íródik újra az *Emberavatásban*: „A szorító szegénység élményköre sajátos fénytörésben jelenik meg, egy érőben lévő, de félig még gyermek lelkületén át”²⁴ – summázza a műhöz fűzött reflexióját Fenyő István. Az első fizetés elbeszélése szinte himnikus emelkedettségével kiemeli ebből a körből a művet, habár „a téma is az annyiszor megénekelte sokgyermekes család. A nincstelenség, az éhezés.”²⁵ Ez a szöveg tehát már egy újabb motívikát példáz (akárcsak a *Szalma-boldogság*): a családmotívum hangkörét, amely azonban kétségkívül szoros kapcsolatban áll a szegénység témakörével Sántánál (ahogyan Móricznál is).

A családmotívum: változatok gyermek- és férfihangra

„A család? – Nagyon komolyan veszem. Az embernek meg kell tanulnia, hogy nem passzióért él a földön. Ezt elsősorban a házasság felelősségében tanulja meg. Nagy próba ez. De e nélkül hová kötődik az ember? Mi tarthat meg felelős embernek, ha nem az, hogy emberi sorsokért, gyermekeidért felelész?”²⁶ Az előbbi sorok Sánta önreflexív megjegyzései a család fontos, jellemformáló-felelőssé avató „intézményéről”, a társadalom mikroszerkezetéről.

Érdekes, hogy csak az 1954–56 közé eső első pályaszakaszából találunk novellapéldákat erre a témára (kivéve az 1958-as *Érzelmes emlékeztést*, amely viszont a szintén

20 A szegénység és a szeretet egymáshoz rendeltségére már Vasy is utalt, Szabó Pálra hivatkozva. Vö.: VASY: Sánta Ferenc, i. m. 31.

21 Kakaó, 16.

22 Uo.

23 Uo.

24 FENYŐ, i. m., 87.

25 SZAKOLCZAY LAJOS: Sánta Ferenc: Isten a szekéren. Forrás, 1971. 2. sz. 86.

26 Négy óra Sánta Ferencnél (Tóth János riportja). In: Arcképcsarnokunk: Sánta Ferenc. Új Írás, 1965. 1. sz. 70.

'58-as „évjáratú” *Kicsik és nagyok* című novellával egy időben keletkezett, és ez utóbbi is egy családmodellt képez meg, traumatikus „színezettel”.

Vasy Géza egyébként ennek a *családmotívum*nak a megjelenését a pályakezdő alkotásokban „az ösztönös-népi humanizmus jelentkezésében”²⁷ látja. Maga az író is mindig szívesen beszélt erről: „Az emberben úgy dobban a jó, miként a vér az ereiben, miként a lábában a járásnak a képessége.”²⁸ Az egymást segítő családi közösség tagjait emlékező-felidéző perspektívából, a gyermek elbeszélő szemszögéből látjuk, múlt idejű történetmesélésben.²⁹ A monográfus a három pályanyitó írást (*Sokean voltunk*, *Kicsi madár*, *Naphoz érő tűz*) a szövegek hangulatát is jelző úgynevezett *drámai novellatípus*ba sorolja, amelyben „a főhős kiélezett, sokszor abszurdnak tűnő helyzete” uralkodik, és amelyben választania kell (tudniillik a főhősnek) az adott lehetőségek közül.³⁰ Dobos István is hasonlóképp jellemzi egyébként ezt a műfajalakzatot: „a drámai sorsfordulat nem a cselekmény szintjén megy végbe, hanem a válságba sodródó személyiségben”.³¹ Itt a *Kicsi madár*ra, a *Tündérvilágra* vagy a *Kakaóra* gondolhatunk főképp. Ezekben az írásokban Ferike mintegy áldozat-hósként van jelen: amíg a „madártorkú” novellában a megaláztatottság küszöbén áll a főszereplő, addig az anya balladás táncától megrémült gyermeklélek belső drámai harcot vív magában, a *Kakaó*ban pedig az éhezésen is felülkerekedni tudó gyermeki önérzet válik jellemformáló erővé. Ennek a drámai-pesszimista látásmódnak egy másik, kötetbe be nem válogatott, ezért a pálya perifériájára szorult novellája, a *Naphoz érő tűz* ad hangot, még 1954 nyarából, amelyben az öreg Mózsi bácsi az önként vállalt tűzáldozatában (akárcsak a *Sokean voltunk* Büdös-barlangjának kengézába menekülő nagyapa) menti föl magát, „hogy dédunokája őrizhesse a példa tanulságát: az értelmes halálét.”³² A család mint sorsközösség jelenik meg itt, amelyképes megmutatni, hogy a generációs emlékezetben hogyan képes továbbélni a „szolgálát” eszménye.

Az idill hangja

A balladai-drámai és lírai tónusok mellett az *idilli-mesés* is jelentős hangsúlyt kap az 1954–56 közötti első pályaszakasz elbeszéléseiben. „Az idillek megszületése jelzi – fogalmaz Vasy –, hogy Sánta talált valami fogódzót, ahonnan elindulhat.”³³ A Sánta-szövegekben megjelenő idillről viszont már többen megjegyzték a korabeli kritikusok is, hogy sohasem valódi, hanem amolyan kétarcú jelenség Sántánál³⁴: oldás és kötés egyszerre. Az anya *balladás táncjátékát* megidéző *Tündérvilág* és a *Téli virágzás*

²⁷ VASY, i. m., 34.

²⁸ VASY GÉZA: Interjú Sánta Ferencsel. 1974. január. In: SÁNTA: Nemzet, hatalom..., i. m., 70.

²⁹ A családmotívum – gyermeki nézőpont – mélyszegénység „motívumhármasa” érvényesül a nemrég megjelent Borbély Szilárd-könyvben: a *Nincstelnek – Már elment a Mesijás?* című regényében (Kalligram, 2013) a szerző viszont jelen idejű narrációt használ a történetmeséléshez.

³⁰ VASY, S. F., i. m., 32.

³¹ Dobos István rendszerezéséből ismert műfajalakzatok: a drámai novella, balladisztikus novella, lírizált novella, lélektani novella, tárgyiásis lélekrajzi novella, elmélkedő, reflexiós elbeszélés. Vö.: DOBOS, i. m., 86.

³² VASY, i. m., 33.

³³ VASY, i. m., 48.

³⁴ Vö. Vasy Géza, Fenyő István, Fekete J. József kritikáit!

melegség-érzetű zárlatában felsejlő idillképzet például oldani próbálja a komor hangulatú szövegvilágot. Ugyanakkor nem nevezhetők teljes értékű idilleknek ezek, és talán ezzel magyarázható az, hogy képesek a mese felé is mutatni (lásd: a *Tündérvilág* tündérlátomásait vagy a *Téli virágzás* erdővel viaskodó gyermekhősét.)

A „tündéromantikába hajló” *Sárga virág, kék virág* története valójában egy lírai pillanatkép az emberi természet megszelídítéséről. „Idilli hangulatot árasztó, kedves kis dalocska ez, melynek szövegét gyermekmódra a helyzethez illően rögzíti a kislány”³⁵ –írja körül szép ívű tanulmányában Rónay László a mű hangnemét. A tájfestés idilli kontúrajai méltó közeget biztosítanak ennek az egyszerűségében is lélekemelő történetnek. Ez a két komplementer szín, a sárga és a kék, a bájos és az ormóttan csakis a gyermeki naivság és természetesség közvetítettsége által található végül egymásra, B. Nagy László szavait idézve: „tünékeny hangulat, csillogó borostyánkőbe zárva.”³⁶ Van ebben a történetben egyébként valami nagyon ősi, mitikus réteg, amely a Northrop Frye-féle rendszerezésben a tavasz és a születés szakaszának (1. szakasz) feleltethető meg, s amelyhez a teoretikus „a legszárnyalóbb, legrapszodikusabb költészet archetípusát”³⁷ köti. A groteszk elemekkel átszótt elbeszélés lírája éppen abból fakad, miképpen egy gyermek képes a közte és a felnőtt világ közötti távolságot, idegenségtapasztalatát „áthidalni”. Ahogyan Vasy Géza is írja: „Férfiás lírával ábrázolja a kicsinyek világát, az élet szebbik, őszintébb oldalát látja bennük.”³⁸

Ehhez társítható még két idill-tónusú elbeszélés a korpuszból: a *Szalma-boldogság* és a *Mirjám*, amelyek a férfi nő kapcsolat tematizálása által jutnak túl az életképen, s tágitják azt egyetemes, sőt példázatos érvényűvé. Ezekben az írásaiban Sántának már nem elsősorban a természeti környezet hordozza az idillit, hanem az emberi lélek belső tájai, ami egyfajta platonai idillnek is nevezhető, amelyben a szavak által, a megnevezés játékában teremtődik meg az *eidüllion* alakzata. Ebben a hermeneutikai játéktérben egy olyan alakváltozata képződik meg az idillnek, amely a szövegek erősen tropikus regiszterét mutatják: „Beszélgetni kezdtem én a három csomómmal. Sorra odamentem hozzájuk. Elmeséltem rendbe, hol s milyen sors vár rájuk. Azt is elmondtam, hogy legyenek büszkék, s becsüljék magukat, mert akkorára nőtt a tisztességük, hogy emberpár álma fogant testté bennük. Olyan álmom, ami az esti csillagokról csordul a szemünkre, s hajnalhasadásra illan. Az aranymadaracska, ki feleségem lelkét olyan könnyűszerrel kapta fel magára, ott suhantotta szárnyait fejem fölött a hűvös levegőben. Aranyport szórhatott a szárnyáról, mert ahogy néztem, ragyogott minden körülöttem.”³⁹ A *Szalma-boldogság*ban megszólaló elbeszélő idill-képzete nem fakadhat a szegénységet itt felmutató ágydeszkák látványából, hanem csak egy belső tudatvilágból. Fekete J. József a mű végén felragyogó idillt emeli ki,⁴⁰ de ahogyan láthattuk, az elbeszélés közepéről vett idézet is mutat rokonságot ezzel a „hangkör”-rel.

³⁵ RÓNAY LÁSZLÓ: Sánta Ferenc: Sárga virág, kék virág. In: Miért szép? Századunk magyar novellaelemzéseiben. Budapest, 1975. Gondolat, 676.

³⁶ B. NAGY LÁSZLÓ: A teremtés kezdetén. Budapest, 1966. Szépirodalmi, 409.

³⁷ NORTHROP FRYE: Az irodalom archetípusai. In: Az irodalom elméleti V. Szerk. Thomka Beáta. Ford. Fejér Katalin. Pécs, 1995. Jelenkor, 446.

³⁸ VASY, i. m., 48.

³⁹ SÁNTA: Szalma-boldogság. In: Isten a..., i. m., 77–78.

⁴⁰ FEKETE J., i. m., 87.

A már-már lezártnak vélt Sánta szövegkorpuszt egy nemrégiben előkerült elbeszélés gazdagítja: *Mirjám* című novelláját 1989. szeptember 4-én (nevezetes napon: hatvankettedik születésnapján) írta Sánta, feleségének címezve. Vallomásba oltott képecske, amelyben „a vallomást tevő ember elbeszélőként a csobánkai nyaralóban átért reggel élményét tárgyiasította, formálgatta a nap során, majd villámgyorsan leírta”⁴¹ – fedi föl a szöveg keletkezésének pontos körülményeit Vasy Géza, aki tanulmányában elsőként vállalkozik a mű biblikus és egzisztencialista olvasatainak figyelemfelkeltő-gondolatébresztő elvégzésére. Jézus és Mirjám története (Mirjám szerelmes Jézusba, ám földi szerelmük beteljesületlen marad) egyben annak is hű példája, hogy a parabola „hangköre” az írói pálya egész ívén végigvonul.

A példázatoság-erkölcsiség motívuma: egyenes úton a regények felé

„A 60-as, 70-es évek magyar prózájában a példázatoság képviselte azt a poétikai formát, amely a humanisztikus értékek világát utoljára volt képes regénnyé alakítani (Déry, Karinthy Ferenc, Szabó Magda). Ez az értékvilág, és a regények által működtetett olvasásmód, amely mintegy az olvasó erkölcsi beavatását, nevelődését szolgálta, messzemenően megfelelt a Kádár-rendszer kulturális öntudatának.”⁴² Az előbb kontextualizált beszédmódban tehát releváns írói módszerként lehetett működtetni a parabolát. A lírai hang elhalkulásával egy időben tehát a példázatoság szólama erősödik föl Sántának ezekben az írásaiban. „A novellák epikai tere elvont vagy alig körvonalazott, stílusára, mint Örkénynél és Mándynál is, a nyelvi redukció lesz jellemző.”⁴³

A rövid „filmnovellába” illő, nyomasztó hangulatú írásában Sánta a párbeszéd maximális érvényre juttatására törekszik. A leíró részek mintha színpadi instrukciók volnának, az egész elbeszélés egy drámai jelenethez hasonlít.⁴⁴ A mű csekély számú kritikájában is csak kevés visszhangja lesz az „alapszituáció” (azaz az akasztás, a hóhérszakma szakszerű elsajátítása) mellett megjelenő „humánus” gondolatnak, a gyermek fontosságát hirdető részleteknek.

Az első pályaszakaszt (1954–56) záró előbbi írás után a példázatoság hangja leginkább a pálya végén jelentkezik, és az 1963-as termékeny alkotói időszak termései kínálkozhatnak példáknak: *az Isten a székéren*, *A Müller család balála*, *A veder* és a *Halálnak balála*.

Wilhelm Günter és Wolfgang Müller neurózisa ugyanabból a megfelelésvágyból és idegenségtapasztalatból táplálkozik, amelyből az etikai célzatú „hogyan érdemes élni? kérdése. „A naiv-közvetlen szemlélet primér indulatait gondolati sűrítés, filozófiai töltés helyettesíti – fogalmaz ezen írások stílusát értékelve Simon Zoárd. Az absztrakciós parabola-stílusban ugyanaz az emberért

⁴¹ VASY: Egy bibliai történet. Napút, 2013. 2. sz. 9.

⁴² GENTLI TIBOR – SCHEIN GÁBOR: Az irodalom rövid története. A realizmustól máig. Pécs, 2007. Jelenkor, 537–538.

⁴³ GREDEL LAJOS: A modern magyar irodalom története. Magyar líra és epika a 20. században. Pozsony, 2010. Kalligram, 392.

⁴⁴ Ezt a szcenikus jellegét vitte színre 1973-ban Horváth Z. Gergely tévéjátékában (Blaskó Péter, az öreg, Iványi József, a fiatal, valamint az elítélt, Juhász Jácint és a „hatalom embere”, Szilágyi Tibor szereplésével).

elkötelezett humanizmus él, mint korábbi munkáiban, de egyetemesebb igényű tartalommal.²⁴⁵

A példázatoság és az etikusság két parancsa a Sánta Ferenc-i prózában – ahogyan eddig is láthattuk – összefonódottan jelentkezik. Az adott korszituáció és az író lelki alkata, fogékonysága az egyéni és társadalmi-történelmi „rezdülésekre” olyan művek sorát hozza létre, amelyben az én és a világ „harca” zajlik. Ezek képezik meg elsősorban a Sánta-korpuszban hangsúlyosan is jelenlévő *individuum és hatalom* konfliktusának tematikáját, amelyhez az igazságkeresés motívuma is társul.

Az individuum és a hatalom konfliktusának motívumköre

Sánta több interjújában és esszéjében próbálkozik a hatalom történelmi-politikai „alakzatának” a meghatározására. Fontosnak tartja megkülönböztetni egymástól az *uralmat* és a *hatalmat*: „Az uralom az egzisztáló politikai erő, mely adminisztrációján és erőszakszervezetein keresztül maximális lehetőséget biztosít a maga számára a társadalom, az abban lejátszódó folyamatok befolyásolására, tehát irányítani képes a társadalmi mozgásokat. A hatalom a népben, a sokaságban latensen meglévő potenciális erő, mely adott körülmények között az uralmat akár órák, napok alatt megszüntetni képes. Ez a két erő határozza meg végeredményben mindazt, amit történelemnek nevezünk.”²⁴⁶

Sánta történelemszemlélete tehát erősen kétpólusú, és ez erkölcsi-esztétikai nézeteit is igen karakteresen megszabja. Amikor pedig az egyén szerepét, annak felelősségét vizsgálja ebben a viszonyban, akkor a következőt állapítja meg: „Az ember, ha értelmes, azért él, hogy ítéljen. Olyan természetes igénye ez, akár az étel és ital szükséglete. Nem lehet jó a közérzete, ha nem élhet ezzel a legtermészetesebb joggal, míg nem élhet a legnagyobb szabadsággal, míg igazságosságra törő igényét nem elégítheti ki az élet dolgairól való szuverén ítéleteiben.”²⁴⁷ Az egyén a maga igazságérzetével gyakran konfrontálódni kényszerül, ezeket a szituációkat „kapja el” Sánta a különböző történelmi helyzetek pillanataiban: a *Sok úr, egy paraszt* mélyszegénységből jött vádlottja, az *Olasz történet* éhező hőse vagy *A veder* mániákus hatalomkövetője – habár alaptermészetükben különböznek is egymástól – mind az *individuum sérülékenységét*, a hatalommal szembeni kiszolgáltatottságát testesítik meg. Az én és a hatalom egymásra utaltsága törvényszerű és szükségszerű egyszerre. Az egyénnek vannak választási lehetőségei: *támogatja*, *megtűri* vagy *tiltakozik* a hatalmi rendszer ellen. Ha azonban szembekerül a hatalommal, morális kérdésfeltevése azonnali válaszadásra kényszerítheti. Azok az etikai alapelvek pedig, amelyekről Sánta többször is őszintén nyilatkozik, az írói ars poetica hű lenyomatainak tekinthetők: „Az írónak szerte a világon az a feladata, hogy az erkölcsi normákra, az erkölcsi elvre szüntelenül felhívja az embereknek a figyelmét, ezt ébren tartsa. Költészettel, regényekkel, színdarabokkal,

⁴⁵ SIMON ZOÁRD: Sánta Ferenc: Isten a szekéren. Életünk, 1971. 4. sz. 379.

⁴⁶ SÁNTA FERENC: Az uralomról és hatalomról (Az író Kis Dénessel folytatott beszélgetése 1991. május 2-án – L. N.). In: SÁNTA, Nemzet, hatalom..., i. m., 174.

⁴⁷ Beszélgetés Sánta Ferencsel (Erki Edit interjúja, 1967 – L. N.). In: SÁNTA, Nemzet, hatalom..., i. m., 32.

tehát mindig a jót dicsérje, és a gonoszt elmarasztalja. Ez az irodalomnak a feladata. Ezért olvassa az emberiség, ezért nézi az emberiség, mert olyasmit olvas vissza, olyasmit hall vissza, ami saját bensejében jelen van, és ami rezonál. Vagy pedig vigasztalást kap a reménytelenségében.”⁴⁸

A Sánta-hősök a történelem szorításában többször kényszerülnek határhelyzetbe, amelyből ontológiai-egzisztenciális önképük segítségével tudnak csak továbblépni. Az erkölcsi tartás normája szerint gondolkodnak, ám ez bizonyos történelmi térben és időben nem mindig létfenntartó magatartás. „Ekkoriban, az 1956-os forradalom leverését követően Sánta Ferenc figyelme mindinkább az egyén és hatalom konfliktusának vizsgálatára összpontosul.”⁴⁹ A kérdés: hogyan viszi színre Sánta műveiben ennek a párharcnak a konfliktusát?

A vegyeskereskedőből művezetővé lett Puchner szenved, nem érzi jól magát a bőrében (*Puchner*); látszólag élvezi hatalmi pozícióját, amikor csak teheti, vissza is él vele, de önmagával megalkuvó személyisége morálisan lefokozódik. Az *Objektív nehézségek*ben nincs jelen a hatalom, de az árnyéka igen. A szereplők a kilátástalan jövő árnyékában élnek. A *Tyúk és kakas* szegény embere két fronton szolgál, földrajzilag és lelkileg is határhelyzetben van: kiszolgálja mindkét idegen hatalmat, miközben ő mindkét fiát elveszíti, ám tovább képes lépni. „A lázadásban, a helytállási kísérletekben most már olyan egyének vesznek részt, akik mögött nem áll megtartó erejű közösség. Magányos lázadók, sokszor értelmetlenül torzán küzdőek, megtörni kényszerülők lesznek Sánta hősei.”⁵⁰ Az *Olasztörténet* szintén névtelen kisemberre az allegorikus hatalommal találja magát szemközt, amikor az oroszok ellen szembesül. Inkább az éhhalált választja, semmint a megalkuvást: egyértelmű tiltakozás ez a részéről a hatalom ellen, becsületét viszont semmilyen áron, élete árán sem képes földadni. A *Návik*ben szintén testi közelségbe kerül egymással a hatalom és az egyén. Tamás Attila véleményét osztva:⁵¹ az egyik legkidolgozottabb elbeszélése ez Sántának, amelyben a gyermek manipulálása a hatalmi retorika szabályai szerint történik.

A *Sok úr, egy paraszt* (eredetileg: *Sok úr, egy cseléd*, a filmváltozatban: *Szürke, sárga*) című novella pergő párbeszédok sorozata, eredeti Sánta Ferenc-i mikrodráma: egy tárgyalóteremben vagyunk, ahol a kisember őszintesége ironikusan hat, és ezt az iróniát csak erősíti a paraszt természetes ismétlése. Müller fiának élettörténete pedig (*A Müller család halála*), amelyet félig nyitottnak mutat az író, egyértelműen azt tárja elénk, amelyben a fiú éppen annak a hatalomnak a kiszolgálójává válik, amely áldozatul követeli az apját. Egyébként az individuum – Müller személyében – abszolút célt téveszt: nem képes felismerni a hatalmi berendezkedés totális érvényesülését az egyén felett. *A veder* Güntere pedig úgy szolgálja a hatalmat, hogy még nem találkozott vele. Rög-

⁴⁸ Beszélgetés Sánta Ferencsel (szerkesztő-riporter: Kuczka Judit, 1989 – I. N.). In: *Nemzet, hatalom...*, i. m., 140.

⁴⁹ GRENDÉL, i. m., 392.

⁵⁰ VASY, Sánta Ferenc, i. m., 55.

⁵¹ „Két hibátlan novella azonban már teljesen kiforrott alkotása a megváltozott írónak. Az egyik: a minimális cselekmény vázára épített, az embertelenség modern megnyilatkozásait jéghideg pillantással fölmérő, fegyelmezett szűkszavúsággal megőrkítő *Návik*, a másik a *Föld*.” TAMÁS ATTILA: Sánta Ferenc. In: T. A.: *Irodalom és emberi teljesség*, Budapest, 1973. Szépirodalmi, 160.

eszméjévé válik a szolgálat, élete mindennapját kitölti. Öncenzúrázza magát: mindent jól csinál-e. Amikor pedig hibát vét, nem képes földolgozni a kudarcot. Pszichésen megnyomorított élete a kor ideológiai megfelelésének „ékes bizonyítéka” lesz.

A legplasztikusabb ábrázolása a hatalom és kisember találkozásának a *Halálnak halála*, amely azt próbálja „dokumentálni”, hogy egy antihumánus szituációban hogyan képes feltárulni az egyéni jószág *emberi arca*.⁵² Fekete J. József a foglyoknak a történetben szereplő embermentő tettüket „cselekvő humanizmus”-ként írja le: „Humanizmusuk, amiről mint elméletekről csevegtek, egyszerre cselekvővé lett.”⁵³ A novella „hősei”-nek sorsában megfogalmazott erkölcsi üzenet egyetemes jelentéssé és példázattá formálódik. Olyan erkölcsi magasságokba emeli itt Sánta egész elbeszélőprózájának gondolati ívét, amelyen túllépni már egy másik műfaji forma segítségével, a regényeiben képes csak.

Az életformaváltás novellái

Ezekben a „fölszagú” írásokban a szociografikus megfigyelő Sánta Ferenc áll előtűnk: „A három novella, a *Föld*, a *Föld*, *csillag*, s a *Hold* a falu és a paraszti világ átalakulásával foglalkozik [...]. A történetek lejegyzője csak véletlen szem-és fültanúja a történéseknek [...]. Az elbeszélő maga nem szól, csak beszéltet.”⁵⁴ Fekete J. József fentiekben írott mondatai már az úgynevezett *beszélgetés-regények*⁵⁵ felé mutatnak előre. „A *Farkasok a kúszóbbön* problematikája az első regényben, *Az ötödik pecsét*ben újrafogalmazódik.”⁵⁶ Csókos Cuha András történetét narratív betétként olvashatjuk újra a *Húsz órában*,⁵⁷ s így találkozhatunk újra igazgató Jóska alakjában a *Föld*, *csillag* című novella hőseivel is, aki „súlyos hibákat vét, de akkor is, jóhiszeműen, a közösségért cselekszik.”⁵⁸

Az igazságukban oly sokszor elnémított szegény sorsú parasztok a nagy történelmi pillanatokban is szinte megbénítva érzik magukat: cselekvésképtelenségükből csak a környezetük képes fölrázni őket. Ez az új szólam tehát, amivel erről a paraszti életformaváltásról szól Sánta, a megváltozott körülmények közötti helytállás hangja. Ez nyit majd utat a nagyepikai forma felé, mintegy a rövidprózai formák kontinuitása által.

⁵² „Ha az olvasó megkérdezi: ki tudhat ugyan e két ember haláláról – s ha mint remélem, úgy vélik szolgálatáról? – elfogadják-e a választomat, hisznek – nekem? Abban reménykedem, hogy halálukról valamikor, egykoron mindenki tud majd. Ne feledjék: az ór látta és megismerte őket.” SÁNTA FERENC: Miért választottam? Új Tükör, 1979. szept., 23. szám, 14.

⁵³ FEKETE J. JÓZSEF: Aki a csöndet választotta, Forrás, 2007. 9. sz. 51.

⁵⁴ FEKETE J., i. m., 89.

⁵⁵ „Sánta Ferenc regényei mind beszélgetés-regénynek.” VASY, i. m., 139.

⁵⁶ FÖLDES ANNA: Húsz év – húsz regény. Budapest, 1968. Szépirodalmi, 383.

⁵⁷ „A *Föld*, a *Föld*, *csillag*, a *Hold* c. elbeszélés a *Húsz óra* közvetlen rokona.” SIMON ZOÁRD: Sánta Ferenc: Isten a székén. Életünk, 1971. 4. sz. 379.

⁵⁸ Z. SZALAI SÁNDOR: Sánta Ferenc: Az ötödik pecsét – Húsz óra. Új Írás, 1963. 12. sz. 1530.

BABOSI LÁSZLÓ

„Pálcája kiegyenesített villám”

Ratkó József *Bartók* című verséről

Tisztelettel ajánlva

Jánosi Zoltánnak

Bartók

Megdördül a patyolat homlok,
elijeszti a pimaszok
elbutult hegedűit.
Leinti a nagyszájú csendet.

Ajánl tiszta beszédet,
lezüllött szó helyett zenét.
S kiállva sárkányos kapukba
hazakiáltja a jövőt.

Lépked, ím, térdig a földben,
néha már szeméig merül.
Medvével üzen igazat.
Pálcája kiegyenesített
villám.

Bartók Bélának a Rákosi-diktatúra idején részben betiltott művészete az 1955-ös rehabilitációja¹ utáni évtizedekben „kivételes”, szinte „szakrális” helyet foglalt „el a magyar értelmiség [...] ideológiájában”.² Életműve, alkotói módszere azért lett szellemi elitünk egy részének orientációs pont és modell, mert ő az első hazánkfia, aki a világ által a mai napig elismerten tudott olyan eredeti, a magyar, a kárpát-medencei és a keleti zenei folklórból is építkező, a nyugati mintákat nem másoló, hanem alkotó módon szintetizáló műveket létrehozni. Ezek egyszerre sajátosan magyar és egyetemes,

¹ Lásd BREUER JÁNOS: Bartók Béla pere In: B. J.: Bartók és Kodály. Tanulmányok századunk magyar zenetörténetéhez. Budapest, 1978. Magvető, 105–138.

² TALLIÁN TIBOR: Cantata profana – az átmenet mítosza. Budapest, 1983. Magvető, 10.

ősi és modern alkotások. Bartók „eljutott ama felismeréshez, hogy a zene tulajdonképpen két ősforráshoz vezethető vissza: az egyik a pentatóniában megmutatkozó létközpontú, a másik a felhangrendszeren alapuló anyagközpontú világszemlélet. Zenéjében ezt a két ősforrást bugyogtatta egybe, ezt a két szemléletet egyesítette. E szintézist talán a legmagasabb fokon a [...] *Zene húros hangszerekre, ütőkre és celestára* című művében valósította meg” – írta Ratkó Lendvai Ernő gondolataira támaszkodva. A különböző művészeti ágakban – irodalom, film, képzőművészet, építészet – sorra születtek olyan műalkotások, melyek a nyíltan vállalt „bartókiság” vagy a „bartóki szintézis” jegyében fogantak, és megjelentek a témát teoretikusan is tárgyaló művek.³ A korszakban szinte minden magára adó költő írt „Bartók-verset”,⁴ amelyeket összegyűjtve antológiákban is kiadtak.⁵ Bartók alakja körül mindezek mellett még olyan magatartásképzetek is kialakultak, melyek a korabeli cselekedeteit a közélet szintjén is értelmezték, s a jelenben mintának tekintették. Nem véletlen, hogy sokan nem zenei, hanem etikai vagy művelődéstörténeti értelemben foglalkoztak Bartók alakjával. Egyes kritikusok ezért róják fel az olykor bevallottan botfűlű költőknek, hogy valójában nem ismerik Bartókot, s különválasztva a személyt és a művet, nem a zenéjéről írnak, hanem egy félreértelmezett és eltorzított ideálképről.⁶ Sietve leszögezendő: Ratkó esetében nincs szó erről. „Nagyon szeretek minden művészetet a festésztől kezdve az építészetig. Természetesen a zenét is. Elsősorban a népzene” – vallotta a nyíregyházi rádió riporterének, Ágoston Istvánnak. „Nekem gyerekkoromban alig volt zenei élményem [...] Tulajdonképpen 20–22 éves koromtól fülelek oda, ha zenélnek [...] rengeteg népzenei hanglemezünk van; kedvenc zeneszerzőm nincs. Ha mégis kell mondanom, akkor három nevet tudok mondani: Beethovent, Bartókot és Kodályt.”⁷ Persze a zene nem játszott olyan fontos szerepet az életében, mint például a gyermekkorától Schumann bűvöletében élő, jól zongorázó Hamvas Bélának vagy a Bach-rajongó Pilinszky Jánosnak, de nagyon sok népdalt tudott, a népköltéssel, a népi kultúrával pedig behatóan foglalkozott, és szeretett énekelni. A magyar irodalomban talán ő fogalmazta legszebben, legtömörebben a *Segítsd a királyt!* című Szent Istvánról szóló verses drámájában a népdalok, a regös- és a históriás énekek lényegét, melyben jól érzékelteti, hogy azok eredendő esztétikai szépségük mellett milyen fontosak az egyén és a közösség történeti és kollektív emlékezetének megőrzésében, működtetésében:

³ Lásd például Németh László alábbi írásait: Magyar építészet, Magyar műhely, García Lorca színpada, A magyar vers útja, továbbá Csoóri Sándor *Visszanézelem felütamról* című könyvének esszéit.

⁴ KÖRBER TIVADAR: Bartók Béla a költészetben. Forrás, 1973. 1. sz. 38–44.

⁵ Csak tiszta forrásból. Antológia magyar írók és költők műveiből Bartók Béla emlékére. Vál. Fodor Ilona. Budapest, 1965. Zeneműkiadó.; Bartók-könyv. 1970–1971. Szerk. László Ferenc. Bukarest. 1971, Kriterion Könyvkiadó.; Divertimento. Szerkesztett műsor és versválogatás Bartók Béla születésének 100. évfordulójára. Szerk. Tószegi Zsuzsa. Budapest, 1980. Népművelési Propaganda Iroda.; A szarvassá változott fiú. Magyar költők versei Bartók Béláról. Budapest, 1981. Móra. (Ebben Ratkó Bartókja is megtalálható a 275. oldalon.); A mindenség zenéje. Magyar költők versei Bartók Béláról. Gyűjt., vál., szerk. Bényei József. Debrecen, 1995. Ethnica. (Ebben Ratkó Bartókja is megtalálható a 253. oldalon.)

⁶ Lásd SZIGETI CSABA: A „Bartók-vers”. 2000 [Kétezer]. 1991. ápr., 56–60.

⁷ Rádiósinterjú 3. [1978. k.] In: Ratkó József Összes Művei. III. Próza. Szerk., jegyz. Babosi László. Budapest – Nagykálló, 2014. Kairosz Kiadó – Ratkó József Olvasótábori Egyesület, 463. [Ezt a könyvet a továbbiakban így jelölöm: R|JÓMP]

Embernek ének őrzi az időt,
 az tartja számon minden eleinket!
 Hallgass meg egy semmicske éneket,
 s szíve járását hallod az időnek!

Ratkó az 1960-as évek második felében kezd el Bartók művészetével, valamint annak értelmezéseivel behatóbban ismerkedni, és ettől kezdve magánmitológiájának egyik központi alakja lesz a zeneszerző. A zenehallgatás mellett elolvassa a róla szóló jelentősebb könyveket, tanulmányokat, verseket, hiszen „nagy alkotóink közt egy sincs, akit a bartóki mű és sors meg ne igézett volna.”⁸ A zenetudomány felől leginkább „Lendvai Ernő zseniális” könyvei – a *Bartók dramaturgiája* (1964) és a *Bartók költői világa* (1971) – segítik az „igazi” megértésben.⁹

Az irodalomban Illyés Gyula, Nagy László, Juhász Ferenc, Szilágyi Domokos és Kányádi Sándor Bartók-versei ragadják meg Ratkó képzeletét, továbbá Németh László és Csoóri Sándor esszéi, de nem szabad megfeledkezni „elődjéről, mesteréről”, költészetben „vállalt apjáról”,¹⁰ József Attiláról sem. Illyés *Bartókjáról* Ratkó így vélekedett: az „1945 utáni költészetünk egyik legfontosabb darabja. Hogy is szól a tétel? A művészet értékteremtés, vagy legalábbis: értékmentés. Nos, Illyés Bartók-verse mindkettő egyszerre. Amikor a félreértett szocialista realizmus mint stílusirányzat, s hazai kultúránk primitív finánci az egyszerűség és a közérthetőség nevében megbélyegezték – más halhatatlan értékek mellett – Bartók művészetét is, mondván, hogy az »hangzavar«, hogy embertelenül kilátástalan, agresszív és érthetetlen, legnagyobb zeneköltőnkért legnagyobb – mert legondosabb – költőnk fogott tollat, s törvényi pontossággal mutatta fel a *bartóki mű tisztaságát*, elemi szükségletünket e »hangzavarra«. [...] Felismerései, igazságai oly nyilvánvalóak, hogy bármikor munkára foghatók, azaz használhatók szóban is, s legfőképpen közgondolkodásunkban.”¹¹

Ratkó 1970-ben azt tartotta elsődleges művészi feladatának, hogy megvalósítsa az általa „elképzelt bartóki szintézist”,¹² egy évvel később pedig már arról szól, hogy *A bartóki szintézis megvalósításának lehetőségei a magyar irodalomban* címmel szeretne szakdolgozatot írni az Eötvös Loránd Tudományegyetem magyar szakos levelező hallgatójaként.¹³ Ennek néhány érdekes, ontológiai fejtegetéseket is tartalmazó részletét elkészítette, előadásában, magánbeszélgetései során sokszor szólt róla hosszabban is, de végül nem fejezte be, bár ezt még az 1980-as években is tervezgette.¹⁴ Írásban feltehetően azért nem dolgozta ki végleges formában tanulmányát, mert ezekben a részletekben és „fejben” már leszűrte a számára lényeges líra- és művészetelméleti összefüggéseket, valamint költői tennivalóit, 1973-ban megírta a *Bartók* című versét, melyben sűrítetten, nagy erudícióval foglalta költői látomásba Bartók-képét. A to-

⁸ RATKÓ JÓZSEF: Negyven év, negyven vers. Kányádi Sándor: Húros és ütőhangszerekre In: RJÖMP, 220.

⁹ VARGA CSABA: A magunk emberségéért. Beszélgetés Ratkó Józseffel [1973] In: RJÖMP, 434.

¹⁰ RATKÓ JÓZSEF: A magyar költészet napja [1985] In: RJÖMP, 275.

¹¹ RATKÓ JÓZSEF: Negyven év, negyven vers. Illyés Gyula: Bartók In: RJÖMP, 207–208. A kiemelés tőlem – B. L.

¹² MÁRKUS BÉLA: Vendégünk volt Ratkó József [1970] In: RJÖMP, 399.

¹³ Lengyel Magda beszélgetése Ratkó Józseffel [1971] In: RJÖMP, 415.

¹⁴ Erről lásd BABOSI LÁSZLÓ: Ratkó József töredékes Bartók-tanulmányának rekonstrukciója. »A bartóki szintézis megvalósításának lehetőségei a magyar irodalomban«. Hítel, 2003. 5. sz. 96–116.

vábbi műveiben is eredetien és magas színvonalon valósította meg a saját irodalmi bartóki szintézisét.

A *Bartók* című vers periodikákban az említett év decemberében látott napvilágot,¹⁵ majd – ahogyan Illyés Gyula egyik levelében jellemezte – az „egységes és mégis annyifelé szóló kötet”,¹⁶ a *Törvénytelen halottaim* (1975) végén kapott helyet a *Dal* című költemény után, de az 1984-es válogatott régi és új verseket tartalmazó *Félkenyér csil*-*lagban* is megtalálható. Ez azt mutatja, hogy Ratkó a megírás után tizenegy évvel is vállalhatónak és fontosnak tartotta e művét,¹⁷ ugyanis a könyvet az önmagával szemben igen szigorú szerző állította össze addigi életművét megrostálva.

A költemény formailag szabad vers, hiszen a sorok szótagszáma, ritmusa kötetlen, nincs bennük rím, a mondatok képi és gondolati egységekként tagolják a versszakokat, a hagyományos interpunkciós lehetőségeket alkalmazva. Műfaji tekintetben viszont a portréversek közé sorolható.

Ratkó József pályafutása alatt kevés portréverset írt. Ezek azért kiemelt jelentőségűek, mert a magyar kultúra azon méltán kanonizált alakjait örökítette meg bennük, akik nagy mértékben hatottak rá, s akiknek művészetére, minden időben érvényes üzeneteire fel akarta hívni az olvasók figyelmét. Az *Ady*, a *Bartók*, a *Kodály* (ez két változatban is megmaradt értékes töredék), a *József Attila*, továbbá a költőbarátai hirtelen halála utáni döbbenetben fogant búcsúversei, a *Nagy László* és a *Kormos István* pontosan körvonalazzák szerzőjük irodalmi, szellemi vonzódásait. Ratkó kéziratosa hagyatékából tudjuk, hogy az 1980-as évek második felében *Latinovits* címmel a „Színeszkirály”-ról is tervezett verset írni.

A portrévers műformájáról annyit érdemes megjegyezni, hogy „szuverén alkotó senkit sem idéz meg anélkül, hogy a keletkező mű ne legyen egyúttal [...] saját világ[ának] hű tükré”.¹⁸ A portré természetesen mindig önértelmezés, vallomás, ars poetica és ürügy. A megidézett személy „médium”, „általuk építi önnön világképét a költő”.¹⁹ Junggal szólva a benne élő Bartók „nevű-tartalmú lelki” és gondolati „komponens” kivetítése.²⁰

Ratkó *Bartók*ja, mint egyéb költeményei is, a látszólagos egyszerűsége ellenére sűrűn polifonikus szövéssé. Erőteljes komplex képeivel, archetipikus szimbólumaival, utalá-

¹⁵ A vers a *Tiszatájban* (1973. 12. sz., 3.) és a *Kelet-Magyarországban* (1973. dec. 9. 288. sz. 9.) jelent meg.

¹⁶ BABOSI László: „Kedves Illyés Gyula Bácsi!”. Illyés Gyula és Ratkó József levelezése. *Hitel*, 2002, 5. sz. 104.

¹⁷ Persze ez nem jelenti azt, hogy a kihagyott verseit nem vállalta a költő, csak azt, hogy ezek voltak számára a legfontosabbak.

¹⁸ VASY GÉZA: Illyés Bartók- és Kodály-verse In: V. G.: „Haza a magasban”. Illyés Gyuláról. [Budapest], 2010 Nap Kiadó Kft., 141.

¹⁹ GÖRÖMBEI ANDRÁS: Nagy László költészete. Budapest, 1992. Magvető Könyvkiadó, 217.

²⁰ C. G. JUNG: Pszichológia és költészet In: C. G. J.: A szellem jelensége a művészetben és a tudományban. Ford. Szalai István. Budapest, 2003. Scolar Kiadó, 99.

saival szinte minden sora egy-egy új értelmezési tartományt nyit meg. Ez jól mutatja a költő sokirányú tájékozottságát, mélyen átélt intenzív „poétai mindentudását”, nagyfokú absztraháló és asszociációs képességét, hiszen a „metafora alkotása magas rendű intellektuális művelet, gondolati erőt, széles körű ismereteket és intenzív létérzékelést kíván” – vélekedik Görömbei András.

1.

Ratkó a vers dinamikus kezdetén kívül elkerüli azt a megoldhatatlan feladatot, hogy a bartóki zene okozta saját érzéki benyomásait, hangulatait lírizálja, tehát a „formai és tartalmi lényegét próbálja szóval fölmondani”.²¹ A feszültséget keltő hangutánzó „megdördül” ige az olvasóban a vihart asszociálja és azokat az akusztikai képzeteket, zenei jelenségeket, amelyekkel Bartók zenéjét a korabeli befogadók általában jellemezték, értelmezték: „ázsiai rettenetesség”, „fülsértő” disszonancia, agresszivitás, erőteljes dinamika. Zenei analógiával élve olyan, mint az 1911-es emblematikus darabjának, az *Allegro barbarónak* kirobbanó kezdése.

A megdördülő „patyolat homlok”-kal a zeneszerző testi mivoltát idézi meg a költő, de úgy, hogy pontosan értelmezi is a bartóki fiziognómiát. Jól ismertek a korán őszülő, szabályos arcú, tiszta, gyermeki tekintetű, „igéző” szemű, magas homlokú Bartókról készült fényképek. Pap Gábor művészettörténész képhermeneutikai módszerét²² követve megállapítható: azzal, hogy Ratkó Bartók testi ábrázolásában a zeneszerző homlokáról, azaz a fejről beszél, magasrendű szellemiségét kívánja hangsúlyozni. Ezt bizonyítja a „megdördül” szó keménységét mintegy ellenpontoszó régies patyolat, azaz a hófehér minőségjelző is, amely átvitt értelemben az erkölcsi tisztaság, a bölcsesség, a tökéletesség, a szellemi nagyság attribútumát jelenti. A fehér Isten fénye, a színek hierarchiájában a legfelső szinten foglal helyet. „A fény létszimbóluma.”²³ A magas homlok az okosság, a belső tudás jelképe.

Mint minden jelentős művész, így Ratkó is önálló stílussal, eredeti, és meglehetősen következetes képi- és szimbólumvilággal rendelkezik. A Sánta Ferencnek ajánlott *Az ének megmarad* című hosszabb költeménye néhány sorában vizuális és gondolati előképe a *Bartóknak*. De itt még csak finoman „zenél az ember homloka”, nem pedig agresszíven „megdördül”.

Ratkó sokszor kifejtette, hogy Bartókot, ugyanúgy, mint Nagy Lászlót, nemcsak művészi értelemben sorolja a huszadik század legkiemelkedő alkotói közé, hanem „homo eticus”-ként is nagyra tartja. Felfogásában csak az lehet valódi művész, aki az örök erkölcsi törvényeknek megfelelően él és alkot. A „patyolat homlokú” zeneszerzőt és a „gyémánt-arcú” költőt gyakran együtt említette, mint hasonló érzés- és gondolatvilágot megfogalmazó, analóg alkotómódszert felhasználó – például folkló-

²¹ RATKÓ JÓZSEF: Negyven év, negyven vers. Kányádi Sándor: Húros és ütőhangszerekre In: RJÖMP, 220.

²² PAP GÁBOR: Népművészetünk téridő-keretei In: P. G.: Hazatalálás. Művelődéstörténeti írások. Budapest, 1999. Püski, 72.

²³ MOLNÁR SÁNDOR: A festészet tanítása. Szerk. Molnár Eszter. Budapest, 2008. Magyar Képzőművészeti Egyetem – Semmelweis Kiadó, 29.

rintegráció, mitologikus és duális látásmód, arany metszés, személyes hangvétel – művészeket. Ratkónak egyébként Bartók zeneművészi és tudományos életművéről az egyik legjellemzőbb kulcsszava a „tisztaság”.²⁴ Nagy László *Bartók*éjából sokszor idézte a zeneszerző és a költő jellemzésére az „irgalmatlan tiszta szerető” metaforát.

A versben megjelenő zeneszerző attribútumai egyfajta szakrális jelleget is mutatnak. A görög mitológiában Zeusz, a főisten az, aki férfivá serdülvén kiszabadította fivéreit és nővéreit az egyik titán, Kronosz belsejéből. Hálából ők a mennydörgést és a villámlást ajándékozták neki, ezért hívjuk Zeuszt a viharistennek.²⁵ A megdördülő „patyolat homlok”, majd a vers utolsó két sorában a karmesteri pálcá kiegyenesített villámként megjelenítve egyértelműsíti ezt a „zeusziságot”.

Mindez már jelzi, hogy a költő Bartók alakját kultúrhérosszá, mitikussá nagyítja. Amikor megidézzük egy ilyen személy tetteit, vagy elbeszélünk „egy mítoszt, bizonyos értelemben újra életre kelt”-jük „azt a szent időt, amelyben az előadott események végbementek”²⁶ – írja Mircea Eliade, ezáltal a személynek kortársává, az eseményeknek pedig újra átélőjévé válunk. Így a vers Bartókja természetesen nemcsak a saját történeti idejében, a huszadik század első felében létezik, hanem a költő teremtő aktusának segítségével „feltámasztva” a mindenkori olvasójának jelenében is. Az istenséget is hordozó kultúrhérosz „az embereknek kultúrjavakat szerez” és teremt, mint „demiurgosz és ősatya részt vesz a világ berendezésében, a világ eredeti kaotikus állapotának felszámolásában, tudattalan vagy tudatos módon a rend megteremtésében”.²⁷

Bartók a társadalom szellemi elitjének egyik meghatározó, követendő és váteszi tulajdonságokkal rendelkező személyeként jelenik meg a vers virtuális világában. A zeneszerző ugyan nem vágyott erre a szerepre, de sokrétű munkássága, tettei, közéleti megnyilatkozásai, nemzetközi és felemás, de egyre növekvő hazai elismertsége miatt már életében orientációs ponttá vált sokak szemében művészi és társadalmi-közéleti értelemben egyaránt. Görömbei András szerint Bartók „a tiszta emberi minőségnek és a világ szennyének ütköztetésével eszményt is ad: a tiszta minőség csak akkor nyeri el értelmét, ha vállalja a harcot is önnön elveinek tágabb érvényű megvalósításáért, ha »megdördül a patyolat homlok«...”²⁸

Ratkó Bartókról mint jelentőségének, igazának tudatában lévő aktív művészeről egyes szám harmadik személyben beszél „érzékletes” cselekvő igékkel: „megdörren” a homloka, „eljeszt”, „leint”, „ajánl”, „kiáll”, „hazakiáll”, „lépked”, „merül” és „üzen”. Egy dinamikus, örökké alkotó, tevékenykedő, konfliktusokat, harcokat bátran felvállaló, jövő orientált ember képe rajzolódik ki előttünk, aki művei-eszméi világában él. Nem véletlen, hogy Bartók az állatöv Kos jegyében, március 25-én született, amelynek uralkodó bolygója a Mars, jelentése pedig a kifogyhatatlan – kreatív

²⁴ RATKÓ JÓZSEF: Negyven év, negyven vers. Illyés Gyula: Bartók In: RJÖMP, 208.

²⁵ Mitológiai enciklopédia. I. Főszerk. Sz. A. Tokarev. Budapest, 1988 Gondolat, 775. [Ezt a könyvet a továbbiakban így jelölöm: Mitológiai enciklopédia. I.]

²⁶ ELIADE, MIRCEA: Képek és jelképek. Ford. Kamocsay Ildikó. Budapest, 1997. Európa, 71.

²⁷ Mitológiai enciklopédia. I., 160.

²⁸ GÖRÖMBEI ANDRÁS: Mélyből jött költészet. Ratkó József In: G. A.: „Ki viszi át...?”. Budapest, 1986. Szépirodalmi Könyvkiadó, 215.

– energia, az ösztönösség, a kezdeményezőkézség. „Az archetípusok közül a hős és a harcos állítható vele párhuzamba.”²⁹ A Kos eleme a tűz, jellemző testrésze a fej. Tehát Rátkó, akit a magyar népi csillagnevek és kozmológiai elképzelések erősen foglalkoztattak,³⁰ de a mélyebb asztrológiai összefüggések iránt különösebben nem érdeklődött, ebből a szempontból mégis jól ábrázolta Bartók személyiségének jegyeit.

Az első versszak következő három sora egyrészt arra az úttörő, kritikus és konfliktusokat is generáló magatartásra utal, amellyel Bartók meghatározó szerepet vállalt a XX. századi magyar és egyetemes zenekultúra és műveltségeszmény megújításában. A „pimaszok elbutult hegedűit” a konzervatív zenekultúrát művelők és esztétikai ideálokat vallók tartják kezükben. Bartók zenéjének ilyen szemléletű korabeli fogadtatásáról érdemes felidézni Németh László *Bartók és a tizenkilencedik századi zene* (1954) című esszéjét: „Húsz évvel ezelőtt Dohnányi véleménye lepett meg, azé a Dohnányié, akire Bartók Pozsonyban mint eszményképére nézett, akit mint előadót és karmestert a legnagyobbra tartott, s aki maga is több Bartók-művet mutatott be.”³¹ »Folkloristának a legnagyobb, de mint zeneszerző« – s egy vállrándítással fejezte be a mondatot. Az elmúlt nyáron egy kiváló hegedűssel beszéltem róla, aki Kodályért fenntartás nélkül lelkesedett. Imponáló jellem, igazi forradalmár, mondta Bartókról, de mint zeneszerző – a vállrándítás tán még türelmetlenebb volt.”³² Ők Bartók műveit jobb esetben semlegesnek, rosszabban – Illyés Gyula szavaival – csak érthetetlen „hangzavarnak” tekintették. Természetesen a német romantika iránt vonzódó Dohnányi Ernő emberi és muzsikusi nagysága ettől még nem vonható kétségbe. A „pimaszokon” átvitt értelemben azokat is érthetjük, akik Bartók eszményeivel, politikai nézeteivel, cselekedeteivel nem azonosultak, vitatták vagy egyenesen támadták: például a paraszti társadalom hagyományos kultúrájának elismertetését és beemelését a kanonizált magyar kultúrába, a kegyetlen trianoni békediktátum ellenére is egyenrangú partneri viszony kialakítását a szomszéd népekkel, a közép-európai gondolatot, a népek testvérré válásának művészi utópiáját, a hitleri Németország iránti ellenszenvét.

A versszak utolsó sora szintén Bartók meg nem értésére, a honi befogadói viszonyok tespedtségére utal. Persze azt hozzá kell tenni, hogy mindezek ellenére a magyar kultúra a huszadik század első felében azóta se látott aranykorát élte. Bartók és Kodály zenei, folklorista és pedagógiai munkásságának pedig volt egy szűkebb „rajongói” bázisa a nagyvárosi progresszív-avantgárd művészek és értelmiségiek körében, illetve a népi írók műveit olvasó ifjú értelmiségi réteg között. Kánontörő, korabeli füleknek sok művében erősen disszonáns, de sohasem atonális zenéjének nehezebb befogadhatósága ellenére Bartók főiskolai művésztanárként, folkloristaként, majd az Akadémia tagjaként megbecsült tagja volt a magyar értelmiségi középosztálynak. De itt a vers nemcsak Bartók Horthy-korszakbeli fogadtatásáról, hanem a Rákosi-dik-

29 CHEUNG, THERESA: Álmodok enciklopédiája. 20000 álom értelmezése A-tól Z-ig. Budapest, 2012. Alexandra, [640.]

30 Lásd a Félkenyér csillag című verset és a Segítsd a királyt! című Szent Istvánról szóló drámáját.

31 Lásd VÁZSONYI BÁLINT: Adatok Bartók és Dohnányi kapcsolatához In: Magyar zenetörténeti tanulmányok. Mosonyi Mihály és Bartók Béla emlékére. Szerk. Bónis Ferenc. Budapest, 1973. Zeneműkiadó, 245–256.

32 NÉMETH LÁSZLÓ: Bartók és a tizenkilencedik századi zene In: N. L.: A felelősség szorításában. Jelek a társadalomnak 1945–1975. III. kötet. Szerk. Németh Ágnes. Budapest, 2001. Püski, 1428.

tatúra primitív tiltásáról is szól, arról, amit Illyés Gyula *Bartókja* kapcsán az előbb idéztem Ratkótól, továbbá Bartók személyétől elvonatkoztatva mindazon kivételes alkotókról, akiknek a műveit, gondolatait nem vagy csak nehezen képes befogadni az éretlen és közönyös tömeg. „Ideje lenne Adyt, József Attilát, de Balassit, Petőfit és Bartókot és Nagy Lászlót, vitézeinket – nem államosítani, de köztulajdonba venni. Jutna ám belőlük nem csak a magyarnak: románnak, szlováknak, gögös európainak egyaránt”³³ – jegyezte fel a Ratkó az *Ady-pör* című film apropóján.

2.

Kodolányi János az 1943-as szárszói tanácskozás bevezető előadásában fogalmazta meg a ma még inkább érvényes kultúrkritikai álláspontját: „szavak tömegével árasztják el az embert, hogy magatartást, cselekedetet adjon cserébe. A szavak inflációjának idején mérhetetlen tömegű szót zúdítanak rád, hogy így vagy úgy gondolkozz, vagy ne gondolkozz, így vagy úgy érezz, vagy ne érezz, ennek vagy annak tudd magad, vagy ne tudd magad semminek.”³⁴ A vers születésének idejében, a már gazdaságilag is hanyatló Kádár-korszakban a közéletet egyre erősödő értékválság uralta, ami a rohamosan romló, kiüresedő köznyelvben s az eredendő hazug politikai nyelvben is tetten érhető volt.³⁵ „A cinkelt szavak és jelszavak korában jó, ha óvakodva, pontosan ejtjük a szót, nehogy mi is a hamisság bűnébe essünk”³⁶ – hangoztatta számos alkalommal Ratkó. A „cinkelt” és „lezüllött” szavak helyett ajánlja Bartók a „tisztá beszédet” és a „zenét”. A „tisztá beszéd” az egyenes, igaz és pontos, mindenféle manipulációtól mentes (köz)beszédet jelenti, de a Bartók által sokat emlegetett, a *Cantata profana* utolsó sorát megidéző „tisztá forrás” metaforát is asszociálja, ami itt a népköltészetre és a tömör paraszti nyelvnek a valóságot pontosan kifejező és megnevező realitására utal. Zenén természetesen azt az új magyar zenét érti, amit Kodály Zoltán és ő alkotott meg, illetve a magyar, a szomszédos és a balkáni népek paraszttzenéjét, valamint azon ősi keleti társadalmak – az arab, a török, a japán, az Indonéz szigetvilág – muzsikáját, amelyeket el nem múló szenvedéllyel, az „ős-zene”³⁷ utáni aranykori nosztalgia vágyától fűtve kutatott, áramoltatott át magán, integrált művészetébe, és ajánlott mind a hazai, mind a világ közönségének.

A következő sor „bartóki karakterű vonatkozásrendet teremt”³⁸ a vers képi világában és értelmezésében. „A keleti kapunak nemcsak jelképes jelentése, hanem formális sajátosságai is napjainkig fennmaradtak nálunk” – írta Lükő Gábor néprajztudós *A magyar lélek formái* (1942) című kiváló, világviszonylatban is egyedülálló könyvében. „Az alföldi kiskapuk tetején sok helyt deszkából kivágott állatalakok láthatók. Kisebb négy lábú

³³ RATKÓ JÓZSEF: [Ideje lenne...]. Kósa Ferenc *Ady-pör* című filmjéhez [1986] In: RJÖMP, 188.

³⁴ Szárszó. Az 1943. évi balatonszárszói Magyar Élet-Tábor előadás- és megbeszéléssorozata. Harmadik kiadás. Budapest, 1993. Püski, 7.

³⁵ Lásd például az *Egy szóhajnokra s az Egy másik szóhajnokra* című verseket.

³⁶ RATKÓ JÓZSEF: Készenlét és remény. Sipos Zsófia kiállítása [1979] In: RJÖMP, 293.

³⁷ BARTÓK BÉLA: A népzene szerepe korunk műzenéjének fejlődésében In: Bartók Béla önmagáról, műveiről, az új magyar zenéről, műzene és népzene viszonyáról. Közread. Tallián Tibor. Budapest, 1989. Zeneműkiadó, 107. (Bartók Béla Írásai, 1.)

³⁸ GÖRÖMBEI ANDRÁS: Nagy László költészete. Budapest, 1992. Magvető Könyvkiadó, 225.

állatok és madarak is kerülnek köztük, leggyakoribb mégis a kígyó vagy a sárkány képe, párosan. A kínai kapukon hasonló sárkány- vagy kígyófigurákat láthat az érdeklődő. A székely kapukon a zsindegy kiálló végéből alakított virágmotívumok foglalták el a sárkányok helyét.³⁹ A sárkány a kapukon a porta védőszellemének szerepét tölti be, elijesztve a betolakodókat, a gonosz vagy ártó szellemeket. A mitikus állat pozitív megjelenítése a keleti örökségünket hangsúlyozza. A Távol-Keleten a sárkány az „eső, a vizek, a folyamok és ennek révén a földművelő társadalmak legnagyobb tiszteletben álló istensége”.⁴⁰ Ratkó képekalkító fantáziája szerint tehát Bartók, mintha gyűjtőúton volna, falusi parasztházak sárkányos kapuiból megállva kiáltja haza a jövőt. A kapuba való kiállítás, s ott valamilyen fontos cselekvés véghezvitele a kultúrtörténetből⁴¹ és a magyar népdalokból, népballadákban is jól ismert szituáció. A kapu a világok – itt a jövő, a jelen és a múlt – határán álló „átjáró” szimbóluma. Aki alatta áll, az képes „lépegetni” a világok, esetünkben az idősíkok között, és mindegyiket jól ismeri. Az, hogy a sárkányos kapuból kiáltja ki a jövőt Bartók nekünk, azt erősíti meg, hogy az ősi magyar paraszti és a keleti kultúra van a háta mögött,⁴² ebből jön, ebből jöttünk, erre támaszkodhatunk. A sárkány nemcsak a házat védi a rossztól, hanem a kapu alatt állót is.

A sárkány-motívum egyébként két közismert Bartók-versben is szerepel, de negatív konnotációban. Nagy László a *Bartók és a ragadozók*ban „Új ritmikájú Sárkányölő”-ként jeleníti meg a zeneszerzőt, míg Kassák Lajosnál – számomra hibás metaforaként – „ha leül a zongorához/Sárkánnyá változik át” (*Bartók Béla*).

A jövő problematikája Ratkó gondolkodásában mindig fontos szerepet kap. A költő tragikus és drámai tónusú versvilága ellenére is alapvetően bizakodó, reménykedő és cselekvő alkat volt. Felfogásában a jövőnek mindig jobbnak, szebbnek, tartalmasabbnak kellene lennie az egyén és a nemzet egésze számára, de ez lehetetlen a kisszerű jelen, a politikai rendszer, a hatalmon lévők diktatúrája, alkalmatlansága miatt. Hiszen ők nem, vagy rosszul tudják a jövőt. A társadalom valódi vezetői, a szellem emberei megfelelő ismeretek és képességek birtokában tudják a helyes irányt. Bartók és a hozzá hasonló gondolkodók-művészek, Kodály Zoltán, Nagy László, Ady Endre, József Attila, Latinovits Zoltán, akik a művészi tevékenységet a közösségért cselekvő morális szolgálatnak és kötelességnek tartották, kiemelkednek a magyar valóságából, a „nagyszájú csendből”.

3.

Az utolsó versszakban a föld, a termékeny és befogadó anyaföld, a tradicionális paraszti kultúrák szellemi és tárgyi kincseinek helyét szimbolizálja. Nem a negatív ér-

³⁹ LUKÓ GÁBOR: *A magyar lélek formái*. 3. kiad. Szerk. Pozsgai Péter. Budapest, 2001. Táton Kiadó, 254.

⁴⁰ Keleti művészeti lexikon. Szerk. Fajcsák Györgyi. Budapest, 2007, Corvina, 276. – Például Kínában a „sárkányok között nagyon ritkán fordul elő a gonoszt szimbolizáló szörny [...] általában mindig a jó, a béke, a jólét és a virágzás szimbólumainak számítottak”. In: TOKAJI Zsolt: *Kínai jelképtár*. [Szeged], 2002. Szukits Könyvkiadó, 236–237.

⁴¹ Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából. Szerk. Pál József – Újvári Edit. Budapest, 1997. Balassi Kiadó, 236. [Ezt a könyvet a továbbiakban így jelölöm: Szimbólumtár.]

⁴² A kínai kozmogóniában a kék sárkány a „négy világtájór állat” egyike, aki a Keletet őrzi. In: Keleti művészeti lexikon. Szerk. Fajcsák Györgyi. Budapest, 2007. Corvina, 239–240.

telmü alvilágot, hanem azt az úgynevezett alsó mitológiát, a folklórt, amelybe Bartók rendszeresen „alászállt”, és aminek szellemi és zenei horizontját beépítette műveibe. Az első sor *Az ének megmarad* című verset újra eszünkbe juttatja, ahol a Föld – így nagybetűvel – a hanglemez metaforájaként jelenik meg, melynek mikrobarázdáira mintegy kollektív emlékezetként a szerves és szervetlen világ története, minden emberi fájdalom-kínja, hangzó jelensége örökre rákarcolódott. Ratkó költészetében a földnek különleges szerepe van, hiszen benne „élnek” a „törvényes” és „törvénytelen” halottak, akik az idők során nemzedékről nemzedékre folyamatosan teremtették, őrizték és hagyományozták a magyar kultúrát.

A „néha már szeméig”, tehát az alkotás ihletett pillanataiban a lélek tükréig – a „szem az intellektuális befogadás jelképe”⁴³ is – „alámerülő” zeneköltőnek mindezek segítettek megnyitni belső mélységeit, egyéni, kollektív és „kozmosz”⁴⁴ tudattalanját. Gondoljunk csak arra, hogy 1904-ben a Gömör megyei Gerlicpusztán a székely Dósa Lidi által énekelt néhány kibédi parasztdal milyen új – de valójában ősi – világot tárt fel Bartók számára.

A versszak harmadik sora többrétű, egymáshoz is fonódó utalásrendszert nyit meg az olvasó számára.

A „medvével” szó elsődlegesen Bartók 1908-ban született, opus szám nélküli *Tíz könnyű zongoradarab*jának utolsójára, a „magyar táncdalfajta, a kanásztánc ritmusára”⁴⁵ épülő *Medvetáncra* utal. Bartóknak volt még egy *Medvetánc* című kompozíciója, amely az 1915-ben komponált háromtétéles román hangszeres népzenei feldolgozó *Szonatina* középső darabja, de itt egyértelmű, hogy a *Tíz könnyű zongoradarab* zárótételéről van szó, amely egy vásári medvetáncoltatás emlékét őrzi.⁴⁶ Ezt koncertjein rendszeresen játszotta a sorozat ötödik művével, az *Este a székekyekenél* cíművel együtt. Mindkettő Bartók „védjegyének” számít az *Allegro barbaro* és a *Szvit* (Op. 14.) mellett. A *Medvetánc* „sűrített jelképességével”, „mitikus erejével” „a legtöbbet mondó Bartók-művek közé tartozik”⁴⁷ – vélekedik Demény János. Számunkra kiemelendő a ritmika (Bartók „merőben hangszerelmélet alapon megkísérelte, hogy a zongorát ütőhangszerré tegye” – írta Hamvas),⁴⁸ a Lendvai Ernő által leírt bartóki akkordok eredetisége, a harmóniavilág, a szerkezet, a hangközváltások, amelyek „jövőt kiáltva” koncentráltan mutatják Bartók muzsikájának újszerűségét, amely a komolyzenészeken kívül erős hatást gyakorolt a jazz,⁴⁹ a belőle kinövő improvizatív kortárszene⁵⁰ és a progresszív rockzene⁵¹ számos, ezen az úton járó alkotójára.

⁴³ HOPPÁL MIHÁLY – JANKOVICS MARCELL – NAGY ANDRÁS – SZEMADÁM GYÖRGY: Jelképtár. [Budapest], 2004. Helikon, 278. [Ezt a könyvet a továbbiakban így jelölöm: Jelképtár.]

⁴⁴ KODOLÁNYI JÁNOS: Bartók Béla – másfelől nézve. Látóhatár, 14. évf. 1964. febr., 9.

⁴⁵ MÖSER ZOLTÁN: Bartók és József Attila. Tiszatáj, 1981. 3. sz., 44.

⁴⁶ „A gazdája énekére táncoló, a dobkísérettel együtt morgó medve ábrázolása” – írta róla a zeneszerző egy angol nyelvű ismertetőben. In: Bartók Béla önmagáról, műveiről, az új magyar zenéről, műzene és népzene viszonyáról. Közread. Tallián Tibor. Budapest, 1989. Zeneműkiadó, 194. /Bartók Béla Írásai, 1./

⁴⁷ DEMÉNY JÁNOS: Bartók. Budapest, 1946. Egyetemi Nyomda, 10.

⁴⁸ HAMVAS BÉLA: Szarepta In: H. B.: Szarepta. – Esszék – (1951–1955); 64-es cikkek (1963–1964). [Szentendre], [1998.] Medio Kiadó, 259.

⁴⁹ Például McCoy Tyner, Chick Corea.

⁵⁰ Például Cecil Taylor, Szabados György.

⁵¹ Például Emerson, Lake & Palmer, Panta Rhei, Barbaro.

A *Medvetánc* már a Bartók művészetéért lelkesedő József Attilát is mélyen megérintette. Azonos című vidám-játékos versét, melyben az állat maszkját felöltve egy „medvetáncoltatási jelenetet mond”⁵² el, egyértelműen ez ihlette. Erről kapta a címét az 1934-ben megjelent válogatott kötete, valamint a csak vázlatpontjaiban elkészült, viszont így is érdekes „ötleteket”, gondolatokat és összefüggéseket felvető „Bartók Béla disszonanciájáról”⁵³ tervezett tanulmánya is.⁵⁴ Ratkó tehát József Attila Bartók-inspirációira és -értelmezésére, „igazára” is felhívja a figyelmet.

Az utolsó sor mintegy keretként zárja le a művet, hiszen nemcsak a kezdetként megdörmögő – „mennydörgő” – „patyolat homlok”, hanem a „villám”-ként kiegyensúlyozódó pálca (karmesteri) szimbóluma is égi, tehát megint isteni jellegűvé emeli Bartók mitizált alakját. A villám az „akaratot, a legfőbb istenség aktivitását, az égi energiát és az erőnek a földre ereszkedését jelképezi”.⁵⁵ *Az ének megmaradban* ez a kép így jelenik meg: „nagydob a tenger, ütögeti villám, /villog a karmesteri pálca.” Abban, hogy Bartók kezében egyszerűen csak „pálca” van, nem pedig „karmesteri pálca”, tágabb értelmezési lehetőséget láthatunk. A bot vagy a pálca a kiválasztottságot, a beavatottságot jelzi. A vitalitással, a teremtő elvvel áll kapcsolatban, s nemcsak a zenekart irányító eszköz, hanem átvitt értelemben a közösségnek is utat mutató pozitív hatalmi instrumentum. Követője Bartókkal „együtt lehet képes az univerzális rend megtartására, s így a szellemi haladásra”.⁵⁶

Ratkó egyébként szeret verseiben a közösség példaadó szellemi vezetőinek, tanítóinak kezébe pálcát vagy botot adni. Kodály Zoltán, Bartók „ikercsillaga” a róla szóló töredékekben a Toldi Miklós-, a Julianus barát- és Kőrösi Csoma Sándor-féle botért „nyúlt”,⁵⁷ „S fogást keresve rajta, /botolt – már nem az őshaza iránt – /de a lélek felé, / /kutatva s mutatta is egyben /a jó irányt.” A Nagy László halálának tizedik évfordulójára írt⁵⁸ *A költő halála* című versében Nagy László „halhatatlan” botját is megemlíti Ratkó. A *Féreg esikben* pedig az idősödő Isten „dörgő keze moccanatlan, /botja is henyel.” Ez utóbbi kép a *Segítsd a királyt!* című drámában a Bartók-vers szellemében fogalmazódik meg újra: „Túrd csak, az ég is tűri, láthatod!” – mondja az Óbéli Öreg a Főpapnak, majd így folytatja: „Dörgő keze az Úrnak moccanatlan, /henyel *villámló botja* is – nem üt rám. / Amit mondok, ínyére van neki!”⁵⁹

⁵² JÓZSEF ATTILA: *Medvetánc* – Nagyon fáj. Versek. Szerk., s. a. r., tan. írta: Tverdota György. Budapest, 1999. Raabe Klett Kiadó, 106.

⁵³ József Attila levele Bartók Bélához. Budapest. 1936. dec. 9. In: József Attila válogatott levelezése. S. a. r., jegyz. FEHÉR Erzsébet. Budapest, 1976. Akadémiai Kiadó, 347.

⁵⁴ Erről lásd DEMÉNY János: „Medvetánc”. „A nem-zenéből értjük a zenét.” (Megjegyzések József Attila tanulmánytervezetének pontjaihoz.) In: LÁSZLÓ Ferenc (szerk.): *Bartók dolgozatok*. Bukarest, 1974. Kriterion, 71–84.

⁵⁵ Szimbólumtár, 490.

⁵⁶ Jelképtár, 48.

⁵⁷ Ezt a képet és gondolatot meggyőződésem szerint Illyés Gyula *Fegyver és csoda. „a csodafegyverek korában”* című rövid verse inspirálta, amely először a Tiszatáj 1977-es márciusi számában jelent meg, majd az 1981-es könyvében, a *Közügyben*. „Se ország, se had, se pap, se király. /Csak az a kicsiny bot, mit szélcíbálta / ősz fürtjei fölél emelt Kodály” – írta Illyés. [A kiemelés tőlem – B. L.]

⁵⁸ Ratkó József levele Bíró Zoltánhoz. Debrecen, 1988. jan. 21. In: Ratkó-hagyaték.

⁵⁹ A kiemelés tőlem – B. L.

4.

A vers Bartókja, mint különleges képességekkel rendelkező mitológiai személyiség, egyfajta vertikális „mozgást”, átjárást végez a három létszférájú mítoszi versvilágban. Kezdi az égben, „megdörren a patyolat homlok”, utána „leszáll” a földre és művészi-társadalmi szintéren cselekszik, majd a föld mélyébe térdig, szemig merül, végül a kiegyenesített pálcá újra az ég felé húzza. Ezzel a fent-lent távolságot járja be, a képzeletbeli belső tér-idő teljes vertikumát.

Befejezésül érdemes megemlíteni, hogy Ratkó és Nagy László *Bartókja* között van néhány gondolati párhuzam: például a zeneszerzőhöz kötődő „tisztaság” képzetköre, ami az alkotóra és az életműre egyaránt utal; a jövőt tudó, „igéző” személyiség; a Kos személyiségjegyű aktív, energikus és kreatív alkotóember jellemzése. A népi kultúra egyes motívumait mindketten beépítik a verstérbe: Ratkó a sárkányos kaput, míg Nagy László egy mezősegi népdal sorát: „világgá ment egy fűszálon”, valamint a *Tündérszép Ilona és Argyélus* című népmese utalási rendszerét.

5.

„Bartók is, mint minden nagy művész, két örökséget hagyott ránk: műveit és az ellenállhatatlan kényszert, hogy róla beszéljünk”⁶⁰ – vélekedett Hamvas Béla a zeneszerzőről szóló kiváló esszéjében. Ratkó József ennek az ellenállhatatlan belső kényszernek engedelmességgel írt és beszélt Bartók Béláról.

⁶⁰ HAMVAS BÉLA: Bartók In: H. B.: A halhatatlanság híradása. Művészeti írások II. Szerk., szöv. gond. Palkovics Tibor. [Szentendre], 2014. Medio Kiadó, 45.

SZILÁGYI PÉTER

„A regionalitás világából az egyetemes értékek felé”¹Tíz éves a Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület²

*„A kultúrát nem lehet örökölni.
Az elődök kultúrája egy-kettőre elpárolog,
ha minden nemzedék újra meg újra meg nem szerzi azt magának.”*
(Kodály Zoltán)

Tíz év rövidebb, de mindenképp kerek és egész időszak egy ember életében, ezért is ösztönözhet számvetésre. Egy civil kulturális egyesület életében pedig olyan kerek évforduló lehet, amely megállásra és visszapillantásra készíthet.

Amikor 2004-ben, Móricz Zsigmond születésének 125. évfordulója alkalmából dr. Bihari Albertné kezdeményezésére néhány elkötelezett könyvtáros összehajolt, hogy létrehozza a Móricz Zsigmond Kulturális Egyesületet, még csak reménykedhettek abban, hogy az elkövetkezendő évtized áldozatvállalásai kellő gyümölcsöt hoznak. Vitathatatlan, hogy mára országos szinten a legmagasabb szakmai körökben (MTA Irodalomtörténeti Intézete, Petőfi Irodalmi Múzeum) is számon tartják civil egyesületünket, melyet 2005 májusában alapítottunk. Első elnökünk János István irodalomtörténész, főiskolai tanár lett, akinek kimagasló tudósi-pedagógusi kvalitásai, reneszánsz személyisége meghatározta az egyesület első hat évét.

Alapszabályunk szerint kiemelt feladatunknak tekintjük a szabolcs-szatmár-beregi térség irodalmi hagyományainak ápolását és e földrajzi-kulturális tájegység kortárs irodalmi, művészeti életének figyelemmel kísérését. Ez elsősorban a móriczi hagyomány újragondolását jelentette az elmúlt évtizedben, de olyan fontos életmű számbavételét is, mint például az anarcsi Czóbel Minka életútja vagy éppen a kuruc hagyomány szerepe a magyar művelődéstörténetben. Nem szándékozunk azonban bezárkózni. A regionalitásból kiindulva szeretnénk elkerülni a provincializmus csapdáját. Ezért is törekedtünk gyümölcsöző szakmai kapcsolatokra régió belül és kívül egyaránt. Megalakulásunkkor ebben a tekintetben is a Kazinczy Társaság példája lebegett szemünk előtt.

¹ JÁNOS ISTVÁN: Üdvözet az olvasónak. In: János István – Mercs István (szerk.): Társasági tükör III. Nyíregyháza, 2008, 7.

² Köszönettel tartozom dr. Bihari Albertnének, Mercs Istvánnak és Nagy Balázsnak tanulmányomhoz fűzött értékes megjegyzéséért, kiegészítéséért.

Fórumaink változatosak, sokrétűek. Időnként egy-egy kiemelkedő irodalomtörténeti konferencia szervezése, s az ezen elhangzó előadásoknak kötetbe szerkesztése olyan nemes feladat, mely maradandó értéket képviselhet. Ezen kívül folyamatosak az általunk vagy más intézményekkel közösen szervezett könyvbemutatók, író-olvasó találkozók, kiállítások vagy az éves kultúrtörténeti kirándulások. Éveken át szerveztünk versmondó versenyt általános és középiskolásoknak *Írást cselekedni* címmel Czóbel Minka, Rákos Sándor és a Nyugat költőinek műveiből. Ezeken a megyei szintű versenyeken egy-egy alkalommal 60-70 általános és középiskolás tanuló bizonyította, hogy vannak még értő versolvasó és versmondó fiatalok.

Az Alkotó tagtársak kezdeményezést 2009-ben indítottuk útjára azzal a céllal, hogy bemutatkozási lehetőséget biztosítsunk az egyesület azon tagjainak, akik írással, képzőművészettel vagy valamilyen más, érdekes hobbival (pl. minikönyv-gyűjtéssel) foglalkoznak. Azóta több mint 20 tagunk mutatkozott be ezeken az alkalmakon.

A Móricz Zsigmond Olvasókör 2014-ben alakult a Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület égisze alatt azzal a nemes szándékkal, hogy az egyesületi tagokat, valamint a könyvtárat látogató, olvasni szerető embereket, irodalombarátokat rendszeresen egybegyűjtse és leültesse, hogy együtt beszélgessenek közös olvasmányélményekről. Az ötletgazda és kezdeményező itt is dr. Bihari Albertné Jolika volt, aki Gerliczki András irodalomtörténész pedagógussal közösen vezeti a kör alkalmait. A klasszikus irodalomtól a kortársakig terjed az olvasókör érdeklődése, nem feledkezve meg egy-egy elfelejtett író, költő számbavételéről sem. Így Tolsztojtól Krúdyn és Móriczon át Borbély Szilárdig vagy Csabai Lászlóig vezetett a közös irodalmi világljárás az elmúlt egy évben.

Összegzésnél, számvetésnél azonban nincs lehetőség minden egyes esemény felmutatására. Mérlegel és válogat az ember. Így én most elsősorban a könyvkiadásunk szemüvegén keresztül szeretnék visszapillantani a mögöttünk hagyott évtizedre.

A szó elszáll, az írás megmarad. Ez a szólás a mi tevékenységünkre hatványozottan érvényes. Irodalomtörténeti profilú civil egyesületként megkerülhetetlen azoknak az értékeknek a számbavétele és maradandó formában való rögzítése, amelyek nemcsak a regionális, hanem a nemzeti irodalmi hagyomány részei is. Ezen szándékunkat tanulmányok formájában, valamint egyesületünk gyakorlati tevékenységét kezdetben négy évkönyvben rögzítettük. Az évkönyvek a *Társasági tükkör* címet viselték 2006 és 2009 között. Ezek tartalmi felépítésében és formátumában is egységességre törekedtünk. Mindegyiknek szerves része egy ún. *Szöveges dokumentáció*, mely az egyesület egész éves munkájáról, törekvései számbavételéről nyújt átfogó és részletes képet és a *Képtár*, mely hűen dokumentálja fotókkal is az egyesület kulturális tevékenységének sokszínűségét. Fontos része e köteteknek a *Tanulmányok*, 2008 óta a *Szépírói mesterség* és a *Szemle* rovat. A tanulmányok közlésénél kezdetben ragaszkodtunk a Móricz-témakörhöz. Formát kapott az a törekvésünk, hogy az általunk (is) szervezett konferenciák előadásainak írott változatát megjelentessük. Így a 2006. július 7-én Tiszacsécsén megtartott Móricz-emléknapon elhangzott előadásokat vagy a 2007. szeptember 7-én Nyíregyházán rendezett Móricz-konferencia előadásait. Már első két kötetünkben olyan fontos tanulmányokat közöltünk, melyek nemcsak a móriczi világlkép, hanem

kulturális tudatunk korrekciójára is sarkalltak. Mindez annak a mítosztalanításnak a jegyében zajlott, melynek kezdeményezője Hamar Péter irodalomtörténész tagtársunk volt.

Szépirodalmi rovatunkban olyan válogatásra törekedtünk, amely nem csupán a kulturális egyesület kötelékébe tartozó fiatal szerzőket mutatja be, hanem felvállalható esztétikai értékeket is közvetít. Mogyorósi László, Debreczeni Edit, Ács Zoltán, Nagy Zsuka, Csabai László és Fábry Szakál Sándor írásaiból közöltünk. Napjainkra e névsorból Csabai László tett szert leginkább országos ismertségre a Magvető Kiadó szerzőjeként, aki 2014-ben a PIM-ben vehette át a neki ítelt Békés Pál-díjat a hagyományos, történetmondásra épülő írói formanyelv alkotó megújításáért. Első kötetét, *A hiéna reggelije* című elbeszélés-gyűjteményt Karádi Zsolt mutatta be 2007 márciusában a megyei könyvtárban.

Nagy Zsuka költő, szerkesztő versei, írásai szintén országos szépirodalmi folyóiratokban jelennek meg (Kortárs, Bárka, Élet és Irodalom, A Vörös Postakocsi). A Vörös Postakocsi nyíregyházi alapítású irodalmi folyóirat elismerő díját kapta 2010-ben az online változatban megjelent írásaiért. *Mégismarionett* című verseskötetének bemutatójára 2008. június 10-én került sor a megyei könyvtárban.

A 2008-as esztendő az új szellemi utak és lehetőségek keresését is jelentette egyesületünk számára. János István elnök úr ezt így fogalmazta meg harmadik évkönyvünk beköszöntőjében: „[...] aligha lehet megelégednünk a köteles évfordulók megünneplésével és a Móricz-kultusz ápolásával – bár ez is elsőrendű feladat –, hanem ki kell bővíteni tevékenyei körünket a tudomány, a művészetek által felkínált lehetőségekkel és aktualitásokkal. Ki kell lépnünk a regionalitás világából az egyetemes értékek felé, és fordítva: a helyi hagyományt úgy kell megélni, ápolni és szakszerűen feldolgozni, hogy annak legyen üzenete a magyar irodalomtudomány egésze számára is.

A Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület a szellemi műhellyé válás útjára lépett.”³

E gondolat kapcsán nemcsak saját könyveket adtunk ki, hanem anyagilag támogattuk olyan fontos tanulmánykötet megjelenését is mint Baranyai Norbert: „...*valóságból táplálkozik s mégis költészet*” – *Móricz Zsigmond prózájának újraolvasási lehetőségei* című kötete volt a Móricz-újraolvasás jegyében 2010-ben.

Mercs István még a 2008-ban kiadott harmadik évkönyvünkben írt beharangozót a tervezett könyvsorozatunkról, részletesen annak első kötetéről is. Ekkor döntöttünk úgy, hogy a hagyományos évkönyvkiadás mellett, majd helyette olyan irodalomtörténeti könyvsorozatot indítunk útjára, amely nemcsak feltárja, hanem új szempontokkal is gazdagítja a régió hagyományos irodalmi értékeit; szándékunk szerint újraolvasásra ösztönözve.

Modus hodiernus. Könyvsorozatunk címéül ezt a latin kifejezést választottuk. Nem véletlenül! E szókapcsolat összerántásából született a *modern(us)* szavunk, mely így, eredeti értelmében azt jelenti, hogy mai módon, mai szemmel.

Sorozatunk egyik állandó fülszövege ezt így fogalmazza meg: „A *modern*t hajlamo-

³ Uo.

sak vagyunk úgy értelmezni, mint a réginek, avíttnak tartott ellentétét, de épp a szó etimológiája mutatja azt, hogy a hajdani és jelenvaló nem állnak szemben egymással, hanem elengedhetetlenül és kölcsönösen feltételezik egymást.²⁴

Mercs István irodalomtörténész a régi és a mai kölcsönösségét, egymásra épülését így határozta meg pontosabban: „A sorozat alkotói és szerkesztői vallják, hogy az irodalmi, kulturális és művészeti tradíciók ébren tartása a rosszul felfogott modern ellenében nem idejémúlt, hanem megkerülhetetlen követelmény a mindenkori jelen öndefiniálásához. A múlt és ma együttélésének ez a felfogása lehetőséget biztosít korábbi korok ránk hagyományozott értékeinek *mai módon* történő megfogalmazására csakúgy, mint a *modern* kutatási irányok útkeresésének megszólaltatására.”²⁵

A sorozat tartalmi és formai koherenciáját több szempont figyelembevételével biztosítjuk. Fontos, hogy olyan kutatási eredményeket tárjunk az irodalom- és művelődéstörténet iránt érdeklődő olvasók elé, amelyek mikrotörténeti szempontú vizsgálatokon alapulnak. A regionalitáson „elsősorban a tiszántúli régió irodalmi, kulturális és művészeti hagyományainak, illetve az ide kötődő kutatók eredményeinek megmutatását értjük, de tágabb értelemben minden olyan munkát vállalhatónak tartunk, amelynek célja, hogy valamilyen arra érdemesnek talált szűkebb területhez kötődő jelenség helyét igyekezzék megkeresni a kultúra keretein belül.”²⁶

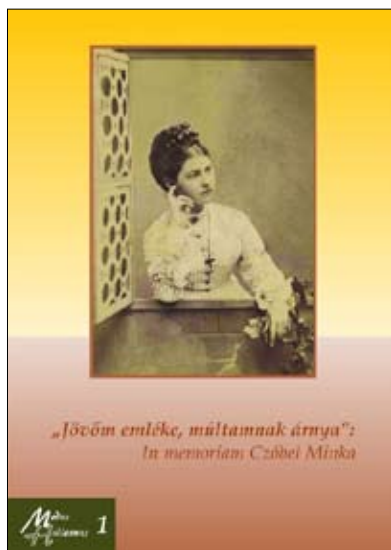
A sorozat formailag, tipológiailag is egységes elrendezésű, tetszetős kivitelű. Minden kötet végén képtár, névmutató és a szerzők munkásságának összegzése található. Mindenképpen kiemelendő, hogy a képtárak olyan irodalomtörténeti kuriózumokat is tartalmaznak, amelyek több esetben először kötetünkben publikált fényképek, mint például az a Mednyánszky-festmény, amelyet Czóbel Minka küldött Ibsennek vagy Móricz szociofotói.

Könyvkiadásunk szempontjából az elmúlt hét esztendő mindenképpen bőségesnek mondható, hiszen hat kötetet sikerült megjelentetnünk ebben a sorozatban. Ha figyelembe vesszük, hogy civil egyesületről van szó, amely tagdíjából, adományokból és pályázatokból tartja fenn magát, nem kis teljesítmény ez.

Köteteink cím szerint, megjelenésük időrendi sorrendjében a következők:

„Jövöm emléke, múltamnak árnya”: In memoriam Czóbel Minka, Nyíregyháza, 2008, 214 p.

„Nyugat csapatjának keleti zászlója”: Tanulmányok a Nyugat kelet-magyarországi kötődéséről, Nyíregyháza, 2010, 262 p.

⁴ MERCS ISTVÁN: Modus hodiernus – avagy egy induló könyvsorozat „szándéknyilatkozata”. In: János István – Mercs István (szerk.): Társasági tükrök III. Nyíregyháza, 2008, 19.

⁵ Uo.

⁶ Uo.

HAMAR PÉTER: Móricz Zsigmond művei a filmvásznon, Nyíregyháza, 2012, 237 p.

CSORBA DÁVID: Mohács – egy „mesemondó” szemével: Emlékezeti rétegek Szerémi György Epistolájában, Nyíregyháza, 2012, 180 p.

Egyén és világegész: János István válogatott tanulmányai, Nyíregyháza, 2012, 263 p.

Kuruc(kodó) irodalom: Tanulmányok a kuruc kor irodalmáról és az irodalmi kurucokról, Nyíregyháza, 2013, 364 p.

Első kötetünk jórészt a Czóbel Minka Baráti Körrel közösen szervezett 2007. április 14-ei anarcsi irodalomtörténeti konferencia előadásainak szerkesztett változata. Szándékunk szerint e tanulmánykötet a kortárs újraolvasás igényével kíván hozzájárulni Czóbel Minka életművének értékeléséhez.

A Czóbel Minka költői és prózáírói munkásságát értékelő tanulmányokon kívül olyan, a Czóbel-kutatás szempontjából megkerülhetetlen tanulmányt is újraközlünk mint Margócsy József írása *Az anarcsi Czóbel család iratairól*. Külön értéke e tanulmánykötetnek a Babosi László által szerkesztett ajánló bibliográfia, amely a további kutatásokat segítheti.

„Összegzésként elmondhatom, hogy hiánypótló kötetet vehet a kezébe a mindenkor olvasó. S ez a megállapítás nemcsak a tanulmányok színes palettájának szól. A kötet összegez, amennyiben alapos áttekintést nyújt a Czóbel bibliográfiáról, feltár, amennyiben az életmű eddig kevésbé ismert terepére vezeti az olvasót, valamint új kérdések, irányok felvetésével próbál megszólítani egy sokáig feledésre kárhoytatott életművet.”⁷

Mit mondhat ez új évezred olvasójának Czóbel Minka költészete? Ács Zoltán soraival válaszolva: „Czóbel Minka a tradicionális életérzéseket képes volt modern költészetté kovácsolni, aminek még ma is értéke van. A magány, a szülőföld, a küzdő egyénnek esztétikumná formált üzenete a mindenkor embernek, nekünk szól.”⁸

Sorozatnyitó kötetünk után két évvel jelent meg a *Nyugat* folyóirat alapításának századik évfordulója alkalmából, 2008. október 17-én rendezett tudományos konferencia előadásait összegyűjtő második tanulmánykötetünk. E kötet a folyóirat költőinek, íróinak a kelet-magyarországi kapcsolatairól, kötődéseiről szól, s így e korszakos jelentőségű periodika kelet-magyarországi, erdélyi, kárpátaljai kapcsolatainak feltáráshoz kíván hozzájárulni.

„Tematikai és módszertani szempontból egyaránt gazdag és változatos ez a kötet. Közös jellemzőjük az írásoknak az, hogy eddig háttérben maradt témák és értékek megmutatására törekszenek, így gazdagítják ismereteinket”⁹ – ajánlja kötetünket az olvasók figyelmébe Görömbei András. Az ismert költők, írók (Ady, Babits, Móricz, Szabó Lőrinc) életműve egy-egy fejezetének új szempontú értelmezése mellett olyan kevésbé ismert, elfeledett alkotók munkásságának értékeire is felhívja a figyelmet

⁷ SZILÁGYI PÉTER: „Jövőm emléke, múltamnak árnya”: In memoriam Czóbel Minka. Pedagógiai Műhely, 2008. 4. sz. 91.

⁸ ÁCS ZOLTÁN: Czóbel Minka, Az erdő hangja. In: János István – Mercs István (szerk.): „Jövőm emléke, múltamnak árnya”: In memoriam Czóbel Minka. Nyíregyháza, 2008, 269.

⁹ GÖRÖMBEI ANDRÁS: Előszó. In: Mercs István (szerk.): „Nyugat csapatjának keleti zászlója”: Tanulmányok a Nyugat kelet-magyarországi kötődéseiről. Nyíregyháza, 2010, 7.

mint a debreceni Nagy Zoltán vagy a magyar irodalom nyugat-európai megismertetésében oly kiemelkedő szerepet játszó Gara László.

A könyv irodalomtörténész recenzense, Takács Miklós szerint a kötet szerzői el-sősorban arra kíváncsiak, „hogyan a Nyugat és a Kelet sok-sok jelentéssel terhelt imaginárius terei hogyan játszhatók ki egymás ellen, a hozzájuk tapadó képzetek pedig milyen oppozíciókat teremtenek a nyugatos írók szövegeiben”.¹⁰

Jellegében az első két kötethez kapcsolódik a legutóbbi, 2013-ban megjelent könyvünk, mely szintén konferenciaanyagot tartalmaz. 2011-ben, a Rákóczi-szabadságharc 300. évfordulóján Vaján több országos jelentőségű megemlékezés zajlott. Ezek egyike volt április 8–9-én a *Kuruc(kodó) irodalom* című. A konferencia és a kötet a művelődés-, valamint az irodalomtörténet szemüvegén keresztül próbál hozzájárulni a kuruc kori küzdelmek korszakáról alkotott teljesebb képhez.

R. Várkonyi Ágnes kötetünkhöz írt előszavában így ír: „Nagy általánosságban ez a kötet tanulmányainak közös tárgya: a névtelen szerzők versei, ismert költőkkel együtt, írók kísérletei, hogy érzékeltessék II. Rákóczi Ferenc fejedelem és korának teljes világát. Sőt lebontva az egymást váltó generációk emlékezetére rakódott vágyak, tévedések, rágalomok, álságos hamis pátoszok és a kisajátítások árnyképeit, eljussanak a valóság történetileg hiteles rétegeihez.”¹¹ A kötet egészének alapvető kérdése az, hogy hogyan ragadható meg hitelesebben a korszak mentalitása: mi a viszonya egymáshoz a tudományos és a művészi történelemábrázolásnak.¹²

A Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület komoly fegyverténye, hogy 2012-ben három kötettel is jelentkezett. A *Modus Hodiernus* sorozat 3., 4. és 5. kötete ugyanabban az évben jelent meg. Ezek nem konferenciakötetek. Mindhárom könyv egy-egy szerző munkásságát dicséri. A harmadik kötet igazi csemege: két művészeti ág, az irodalom és a film találkozásáról szól. Hamar Péter irodalomtörténész, filmesztéta *Móricz Zsigmond művei a filmvészháza* című tanulmánykötete Móricz és a film kapcsolatát elemzi részletesen és mélyrehatóan. Bemutatja, hogy hogyan is került Móricz a mozi, a mozgókép vonzaskörébe, és hogyan vélekedett az ismert regényíró a film művészi lehetőségeiről. A szerző nemcsak Móricz helyét és szerepét tárja fel hitelesen a XX. század első felének ellentmondásokkal terhes magyar filmvilágában, hanem bemutatja és elemzi megszületésük sorrendjében az író műveiből készült valamennyi mozifilmet is. Minden bemutatott filmhez részletes filmográfiát is készített a szerző, a kötet végén pedig táblázatban sorolja föl a televíziós Móricz-adaptációkat.

Csorba Dávid irodalomtörténész harmadik önálló kötete egyesületünk kiadásában, OTKA-pályázati program támogatásával valósult meg. „Ez a kismonográfia a Mohácsról mint a nemzeti emlékezet helyéről szóló alternatívát mutatja fel a szerem-ségi író történeteinek keresztül. [...] Ebben a kis kötetben található esettanulmányok azt vizsgálják, hogyan épült fel s milyen építőelemekből áll(hat) egy olyan rendszer,

¹⁰ TAKÁCS MIKLÓS: „Nyugat csapatjának keleti zászlója”. Tanulmányok a Nyugat kelet-magyarországi kötődéseiről, szerk. Mercs István. Irodalomtörténet, 2011. 4. sz. 602.

¹¹ R. VÁRKONYI ÁGNES: Hagyomány és hitelesség – Előszó a Kuruc(kodó) irodalom: Tanulmányok a kuruc kor irodalmáról és az irodalmi kurucokról című kötethez. In: Mercs István (szerk.): Kuruc(kodó) irodalom: Tanulmányok a kuruc kor irodalmáról és az irodalmi kurucokról. Nyíregyháza, 2013, 8.

¹² Uo.

mint a Szerémié; azaz hogyan épül fel egy új, fikcionalizált kép a történelemről¹³ – írja a szerző tanulmánykötete megírásának szándékáról.

Csorba Dávid fiatal irodalomtörténész e könyvét megelőlegező Szerémi-tanulmánya egyébként a *Társasági tükkör* negyedik kötetében jelent meg, 2008. június 23-án pedig „*A sovány lelket meg-szépíteni*”: *Debreceni prédikátorok (1657–1711)* című kötetének bemutatását János István tartotta kulturális egyesületünk szervezésében.

Szomorú aktualitása volt 5. kötetünknek, mely a 2011. február 4-én elhunyt elnökünk, János István főiskolai tanár – aki többek között a bemutatott könyvsorozatot is megálmodta – válogatott tanulmányait gyűjtötte egy csokorba. János István szerzteágazó, sokoldalú életművét hűen tükrözi eme válogatás, mely egyként megőrzi a latin magaskultúra értő kutatójának és a populáris kultúra iránt érdeklődő irodalomtörténésznek a gondolatait. „Tükre egy elhivatott irodalomtörténész életművének, hagyományszemléletének, gondolkodásmódjának, nemzeti kultúránk iránti tiszteletének. Mert hiszünk abban, hogy a test esendősége és mulandósága ellenére a szellem erőfeszítései nem enyészhetnek el, a tiszta szándékkal felépített eszme-futtatások, leletmentő törekvések nem téveszthetnek célt. Mi, akik jól ismertük őt, tudjuk és tapasztaljuk, hogy gondolatai bennünk gyűrűznek tovább és tanítványainkban találnak majd éltető talajra a jövőben is”¹⁴ – így ajánljuk Bitskey István kötetéhez írt előjáró beszédének gondolatával mi is egykori tanárunk, barátunk írásait. A kötethez Bihari Albertné állította össze János István személyi bibliográfiáját, Gerliczki András, Mercs István és Szilágyi Péter készítette el a szerző portrévázlatát. E könyv megjelenése igazi közösségi összefogás eredménye volt.

Hatvan magánszemély, valamint a Kazinczy Ferenc Társaság és a Móricz Zsigmond Alapítvány jóvoltából kerülhetett az olvasók kezébe.

Nagy Balázs a kötetéről írt recenziójában nagyon pontosan ragadja meg azt, hogy az időben és térben tematikailag szerzteágazó írásokat, melyek több ezer év kultusz-történetén ívelnek át, hogyan fogja össze János István reneszánsz személyisége. „Mindemmellett a szerző kutatói pályájának ívét követő, annak főbb határpontjait kiemelő, alapvetően kronologikus szövegrendezés” három fejezetre tagolja a kötet tanulmányait, s ezek hűen tükrözik „a szerző által megkonstruált világegész építőelemeit”.¹⁵

„A részlegesség tudatában a teljességre törni, a világot érezni és érteni, s mindeközben másokat is hozzásegíteni a világegész megteremtéséhez”¹⁶ – így jellemzi Nagy Balázs annak a jeles irodalomtörténésznek, pedagógusnak a munkásságát, aki „az idő árján keresztül most már csak írásai révén szól hozzánk”.¹⁷

A röviden bemutatott kötetek egységes és igényes tipográfiájúak, melyek elsősorban Mercs István egyesületi elnök munkáját dicsérik, aki János István haláláig társ-,

¹³ CSORBA DÁVID: Mohács – egy „mesemondó” szemével: Emlékezeti rétegek Szerémi György Epistolájában. Nyíregyháza, 2012, 6–7.

¹⁴ BITSKEY ISTVÁN: Emlékezés János Istvánra: Előszó. In: MERCS ISTVÁN (szerk.): Egyén és világegész: János István válogatott tanulmányai. Nyíregyháza, 2012, 9.

¹⁵ NAGY BALÁZS: Régi(j)ók vonzásában. Egyén és világegész: János István válogatott tanulmányai. Szabolcs-szatmárberegi Szemle, 2014. 4. sz. 119.

¹⁶ Uo. 121.

¹⁷ Uo.

majd egyedüli sorozatszerkesztője köteteinknek. A szép nyomdai kivitelezés pedig Kiss János nyíregyházi-orosi nyomdaipari vállalkozó szakmai munkája.

Köteteinkhez a kortárs magyar irodalomtörténet-írás olyan mesterei írtak előszót mint Sipos Lajos, Görömbei András, Bitskey István vagy a történész R. Várkonyi Ágnes. A köteteket árnyaltan és részletesen bemutató recenziók az Irodalomtörténeti Közlemények és az Irodalomtörténet rangos szakmai periodikákban, valamint az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének tartalomszolgáltató portálján és az OSZK honlapján is olvashatók Takács Miklós, Imre Mihály, Petróczi Éva és Szilágyi Emőke Rita irodalomtörténészek tollából.

Az elmúlt évtized konferenciái és tanulmánykötetei önmagukért beszélnek. Nyíregyházán (legutóbb, 2015 tavaszán *Állatok az irodalomban* témájú konferencia), Vaján vagy Nyírbátorban (nemzetközi szintű Báthory-konferencia) nemcsak a régió, hanem Magyarország jeles irodalomtörténészeit is sikerült egy-egy érdekes téma kapcsán egy asztalhoz ültetni. E témák irodalmi emlékezetének mai szemmel történő olvasása és értelmezése a jelen írásunk mottójaként választott Kodály-gondolatot tükrözi. A kultúra átélhető és átadható. Ez viszont csak az egymást követő nemzedékek folyamatos párbeszédére épülve történhet meg. Gyümölcsöző példája ennek kulturális egyesületünk tevékenysége. Idősebb és fiatalabb generációk párbeszédére épül az elmúlt évtized civil egyesületünk által kiadott tíz könyve is.

2009-ben olyan elismerésként hoztuk létre a Móricz-émlékplakettet, melyet azóta évenként ítél oda az egyesület vezetősége annak a kutatónak, aki tudományos munkásságával a Móricz-kutatást hitelesen és szakmailag magas színvonalon szolgálta. Így kapta meg elsőként a Nagy Lajos szobrászművész által tervezett és készített plakettet Kováts Dániel nyugalmazott főiskolai tanár, majd dr. Móricz Imre, az író nevelt fia, Hamar Péter irodalomtörténész, filmesztéta, Cséve Anna, a PIM Móricz-kutatója, Szilágyi Zsófia irodalomtörténész, Hegyi Katalin, a PIM Kézirattárának munkatársa, és legutóbb Fehér József ny. múzeumigazgató.

A párbeszéd nemcsak a fiatalabb és idősebb generációk között fontos, hanem a szaktudományt művelő irodalomtörténészek és a laikus, ám az irodalomtörténet iránt érdeklődő olvasók között is. Kulturális egyesületünk megpróbálta harmonikus egyensúlyban tartani a szakmaiságot és a legnemesebb értelemben vett amatőrizmust. Az évek során 33 főről közel 170 főre növekedett taglétszámunk. Rendezvényeinken alkalmanként átlagosan 60-70 fő is részt vesz. Ez (tegyük hozzá, irodalmi rendezvényről lévén szó) nagyon szép szám. A regionalitás, az egyetemes értékek és a hazai irodalomtudomány összekapcsolása a helyszínt és infrastruktúrát biztosító Móricz Zsigmond Városi és Megyei Könyvtár, illetve a szakmaiságot garantáló Nyíregyházi Főiskola, a Petőfi Irodalmi Múzeum, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete és az ország különböző egyetemeinek irodalomtörténész oktatói közötti folyamatos együttműködésről szól. Petróczi Éva költő, irodalomtörténész szívhez szóló szavaival „országosan ismert kutatóink további megbecsülése mellett megkérdőjelezhetetlenné teszi a nem-budapesti szellemi műhelyek, az ott dolgozó

tudósok életművének értékét, fontosságát, beépülését a hazai intellektuális köztudatba, sőt – ahogyan azt R. Várkonyi Ágnes is reméli – az egyetemi oktatás mellett a közoktatásba is”.¹⁸

Az elmúlt évtizedben hatékony együttműködésben dolgoztunk olyan, szintén az északkelet-magyarországi régiót képviselő civil szervezetekkel, mint a kortárs magyar irodalom e régióban élő íróit, költőit tömörítő, újjáalakult SZIRT (Szabolcsi Írók Társasága), a szentendrei Móricz Zsigmond Társaság vagy a Kazinczy Társaság.

Az egyesületben tevékenykedő könyvtárosok, pedagógusok, főiskolai oktatók munkaidejükön túl végzik ezt a nemes feladatot. Egyszerre kell menedzsernek, szervezőnek és kutatónak lenniük és hatékony munkamegosztásban dolgozniuk. Kezdetről fogva kiemelkedő tevékenységet folytatott egyesületünk titkáráként dr. Bihar Albertné, valamint Ignác Lászlóné, mindketten a megyei könyvtár munkatársai, Gerliczki András a Nyíregyházi Főiskoláról, valamint egyesületünk elnöke, Mercs István irodalomtörténész tanár, aki János István halála után tovább tudta vinni, sőt bizonyos tekintetben (kapcsolatépítés, konferenciaszervezés) meg is tudta újítani azt a szakmai munkát, amely a korábbi éveket jellemezte.

Az idén újjáalakult vezetőség az eredeti célokat kívánja megvalósítani a jövőben is. A korábban kialakított helyi és országos szakmai kapcsolatok ápolását és a könyvkiadást tartjuk továbbra is a leghangsúlyosabb tevékenységnek, amely mögé felsorakoztathatók azok a kulturális programok is, amelyek inkább a regionális gyökereket szóltatják meg és erősítik.

Végül hadd álljon itt R. Várkonyi Ágnesnek az a gondolata, amely reflektál a motóként idézett kodályi gondolatra is, s a Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület eszméiségét is közvetíti. Így ajánlotta egyik kötetünket a történész: „Ajánlom a kötetet kutatóknak, tanároknak, könyvtárosoknak, múzeumoknak. Főleg pedig az iskolák küszöbét átlépő felnövekvő ifjúságnak. Minden rendű olvasónak, akiket hajt a vágy, hogy a maga valóságában ismerjék meg a magyar történelmet. Azt az európai és nemzeti értéket, amelynek átfogó megértése érdekében írók és tudósok generációi dolgoztak évszázadokon át, megőrzése, továbbörökítése pedig ismert és ismeretlen énekszerzők, s a társadalom névtelenjeit dicséri.”¹⁹

E gondolattal ajánlom én is jó szívvvel a Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület tevékenységét: programjait és köteteit, különösen is a Modus Hodiernus sorozat darabjait a kedves olvasóknak. Nyíregyháza, Nyírbátor, Tiszacséce és Vaja könyvlapokba zárt üzenetei olyan nemzeti és európai értékeket közvetítenek, amelyek „a regionalitás világából az egyetemes értékek felé”²⁰ mutatnak, összekapcsolva a teret és az időt a nemzedékek egymásutánjában.

¹⁸ PETRÓCZI ÉVA: Kuruc(kodó) irodalom: Tanulmányok a kuruc kor irodalmáról és az irodalmi kurucokról. Szerk. Mercs István, Nyíregyháza, Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, 2013 (Modus Hodiernus, 6), 363 l. Irodalomtörténeti Közlemények, 2014. 3. sz. 429.

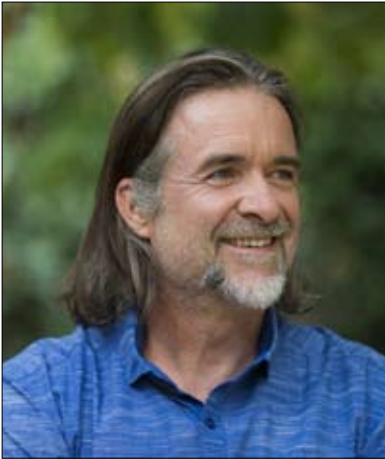
¹⁹ R. VÁRKONYI ÁGNES i. m., 13.

²⁰ JÁNOS ISTVÁN i. m., 7.

MARIK SÁNDOR

A véletlen pályaválasztástól a nagydíjig

Beszélgetés Balázs Attilával a munka iránti alázatról, a fotózásról és díjakat nyert fényképeiről

Fotó: Olajos Tamás

Balázs Attila fotóriporter számára különösen jól kezdődött a 2015-ös esztendő. Január 19-én hirdették ki a 33. Magyar Sajtófotó Pályázat eredményét, amelyre 243 fotográfus összesen 7164 képpel nevezett, s ezen a legjobb emberközpontú dokumentarista fotográfiáért odaítélt André Kertész Nagydíjat¹ kapta. Néhány nappal később, a Magyar Kultúra Napján Nyíregyháza Megyei Jogú Város Barzó Endre-díját² vehette át, amelyet évente egy, a megyeszékhelyen hosszabb ideje eredményesen tevékenykedő alkotóművésznak adományoznak. Balázs Attila negyvenöt éves, fotózással huszonnyolc éve foglalkozik. Azóta ismerjük egymást, kissé nehezünkre is esett magázódnia az interjú során.

– *Valóban teljesen véletlenül lett fényképész?*

– Egy szóval válaszolva: igen, de a történet megértéséhez messzebből kell indulni. Érettségi táján egyszerűnek látszott a pályaválasztás. Ugyanis a nyíregyházi Kossuth Lajos Gimnáziumban egy nagyszerű tanárnő, Szentpéteri Zoltánné tanította a földrajzot, aki olyan jól felkészített, hogy az Országos Középszintű Tanulmányi Versenyen tizedik helyezést értem el. Számomra a földrajz jelentette a jövőt. Megjegyzem, a Kossuthban akkoriban remek fotósakkör működött, ahová fiú osztálytársaim többsége járt is – én azonban a lógyakorlatokat és a menetdal-versenyeket választottam. Maradék szabadidőmben a földrajzot és a biológiát tanultam az egyetemi felvételire.

¹ André KERTÉSZ, eredeti nevén Kertész Andor (Budapest, 1894. július 2. – New York, 1985. szeptember 28.) magyar származású híres fotóművész. 1925-től Párizsban, 1936-tól New Yorkban élt és alkotott.

² BARZÓ Endre festőművész (Nyíregyháza, 1898. május 5. – Nagykálló, 1953. augusztus 25. Barzó Mihály neves nyíregyházi építész fia. A Képzőművészeti Főiskolán diplomázott, javarészt Budapesten alkotott. Nyíregyházán több sikeres kiállítása volt életében, halálának kerek évfordulóin emlékkiállításokat rendeztek.

A földrajz, köszönhetően középiskolai tanáromnak, és Hanusz Árpád főiskolai tanárnak, aki az egyetemi felvételre felkészített, jól sikerült. A biológia azonban nem, mert nem vettek fel a Kossuth Lajos Tudományegyetemre, Debrecenbe. Apukám – aki magyar-történelem szakos tanár – javaslata volt, hogy ha már így alakult a helyzet, a következő évi felvételre jobban fel kell készülni, és járjak Debrecenbe egyetemi előkészítőre. Ez azonban nem töltött ki elég időt, s ekkor jött a következő ötlet: ha már Debrecenbe járok, meg kellene tanulni egy szakmát, az a biztos, ha az embernek van egy szakmája. Érettségivel ez összeegyeztethetőnek is látszott. Mivel apukámnak ismerőse volt a 117. számú Ipari Szakmunkásképző Iskola igazgatója, elmentünk hozzá tanácsot kérni. Azt mondta, két lehetőség van, ötvös vagy fényképész lehetek. Én feltettem az akkori 18 évesek legjellemzőbb kérdését, hogy melyiknek kell kevesebbet dolgozni. Kapásból mindkettőn rávágta nevetve: a fényképésznek, mert csak megnyomja a gombot, és kész. Nem biztos, hogy teljesen komolyan mondták. A terv valóra váláshoz azonban kellett még egy szakmukástanulói gyakorlati hely is, ami Czékmann István fényképész műterme lett Nyíregyházán. Így összeállt a kép: Debrecenben jártam a szakmunkásképzőbe és az egyetemi biológia előkészítőre, Nyíregyházán pedig a szakma gyakorlati alapjait tanultam és tovább gyarapítottam a földrajztudásom Hanusz Árpád tanár úrnál, aki későbbi életemre is nagy hatással volt. Eljött a következő egyetemi felvételi ideje, de akkorra annyira megszerettem a fényképezést, hogy eldöntöttem, fotós leszek. Köszönhetően Czékmann „Patyi” bácsinak, gyakorlati mesteremnek és Vencsellei István fotóművésznek, aki a szakmunkásképzőben volt szaktanárom. Ismét a szülői befolyás módosított kicsit a hevéleten: nem úgy van az, hogy egyszerűen veszni hagyjuk a diploma lehetőségét, ami már majdnem megvan. Kapóra jött egy mentőötlet: a Nyíregyházi Főiskolán akkor indítottak egyszakos földrajztanári képzést levelező tagozaton, s mivel a földrajz volt az erősebb tárgyam, így ez a lehetőség nagyon megfelelt nekem. Aztán már csak egy minisztériumi jóváhagyást kellett beszerezni, mert két képzésben egyszerre általában nem lehetett részt venni, de ez is sikerült. És beleméremültem a fotózás rejtelmeibe, vagy inkább elkezdődött egy máig tartó szerelem.

– *A fényképész és a fotoripporter munkája jelentősen eltér. Nem okozott ez gondot?*

– A műtermi fényképész – a „mosoly albuma” – és a „száguldó riporter” csak a külső szemlélő számára két véglet. Az egyik jól kiegészíti a másikat. Számomra jó iskola volt a Czékmann műhely – szándékosan mondom műhelyt, mert a műterem csak az egyik rész, a műhely legalább ilyen fontos. Patyi bácsitól azt lehetett megtanulni – amit otthon a szüleimtől is mindig láttam –, hogy sokat, és tisztességesen kell dolgozni. Legendák keringenek a városban a munkabíráásáról. Az én kedvenc történetem az, hogyan ért véget a munkanapom, amikor egy hétvégén fényképeztem tizenkét esküvőn, és elvégeztem a rám osztott labormunkát. Ehhez azt kell tudni, hogy akkoriban kezdte térhódítását a színes technika, és átfolyó rendszerben áztattuk ki a színes képekből a fixirt. Az esküvők is stresszt és komoly fizikai munkát jelentettek, utána pedig a fotók előhívása sokáig tartott. Amikor már órák óta folyt a csapból a víz, nyáron is 15 fokos jött, már szinte jéggé dermedt a kezem. A végén mondtam, készen

vagyok, megköszöntem, hogy itt dolgozhattam – minden munkanapot így fejeztünk be –, most már elmennék. Jócskán benne voltunk már a vasárnap estében. Patyi bácsi fölhúzta a szemöldökét, s azt mondta: jól van, Attilám, de ki fog kitakarítani? Elszégyelltem magam, hiszen munka után sohasem maradt rendetlenül a Czékmann-labor. Kitakarítottam, aztán megismételtem a kérést, mire az „Öreg” bólintott: így mindjárt más. Engem ez akkor sem zavart, utólag pedig kifejezetten hálás vagyok érte.

– *Hogyan lett a Kelet-Magyarország munkatársa viszonylag hamar, mindössze húszévesen?*

– Ez is egy fatális véletlen. Egy-két emberen kívül, akik döntöttek – gondolom –, mind a mai napig senki nem tudja, hogyan kerültem oda. A Keletről a Czékmann-műteremből tudtam, mert a lap fotósai oda jártak kávézni, beszélgetni, és oda hozták kidolgozásra a maszek munkáikat. Az a kép maradt meg bennem, hogy a Kelet riportereinek milyen jó dolguk van, mennyire változatos a munkájuk. Azt sem volt nehéz megsaccolni, hogy mennyit keresnek – pluszban. Röviden: tetszett, ahogy élnek. 1989 nyara sajátos időszak volt. Akkor alapította meg Burget Lajos újságíró az új, független hetilapot, a Határ-Szél, ahová átment a Kelet egyik fotósa is, Jávor Laci. Egy másik fotós zűrös közlekedési balesetbe keveredett, és elhagyni kényszerült a lapot. Nyári szabadságra azonban ilyenkor is elmentek a riporterek, és külsősök segítettek. Megtiszteltetés volt, hogy Elek Emil, az akkori fotórovat-vezető nyár elején megkérdezte, tudnék-e időnként feladatot vállalni, míg távol lesz. Nekem minden vágyam az volt, hogy bekerüljek a Kelethez, mégis nemet kellett mondanom. Ugyanis egy barátommal megszerveztünk egy másfél hónapos autó-stopos nyugat-európai utat, s már csak két-három nap volt hátra az indulásig. Nem hagyhattam cserben a társamat, hiszen ha lemondom, ő sem tudott volna menni. Emil akkor neheztelt is rám, de valahogy megoldotta. Mi augusztus közepén tértünk haza. Nagy szó volt akkoriban, hogy két fiatal elmegy autóstoppal Nyugatra. Például Párizsba, ahol láttuk a párizsi forradalom bicentenáriumának ünnepségét. Megmaradt bennem a kép az indiai delegáció elefántjairól, amint konfettit szórnak, vagy a szovjet tankok személyzetének hasonló attrakciójáról. Jártunk Spanyolországban, Mallorcán, és sok más, addig jószerével elérhetetlen helyen. Pontosan emlékszem, 1989. augusztus 18.-a délutánján találkoztunk a Kossuth tér sarkán Suri Attilával, a Kelet fotósával. S miközben én tettere kész voltam, tele élményekkel, ő arról panaszkodott, hogy mindenki szabadságon van, rengeteget kell dolgozni, és jön az ünnep is. Erre én félig viccesen azt mondtam, hogy szerintem lenne jó megoldás. Itt vagyok én, tehetséges fotóriporter – megjegyzem, ez részemről blöff volt, addig még nem is próbáltam újságfotót készíteni –, miért nem intézed el, hogy segíthessek neked? Inkább élcelődés volt ez, mint komoly ötlet. Suri Attila viszont a homlokára csapott, s azt mondta, gyere csak velem. Meg sem álltunk Angyal Sándor főszerkesztő-helyettesig. Elsorolta a gondjait, bemutatott engem, mint tehetséges fényképészt, aki tudna segíteni neki. Együtt bementünk Kopka János főszerkesztőhöz, aki azzal reagált, hogy előbb-utóbb úgyis kell egy gyakornok, kipróbálhatnak engem is, s ha beválok, beszélhetünk a továbbiakról. Hozzátette: már másnap segítsék Attilának. Amikor kijöttünk a főnökségtől, akkor kezdtem gondolkodni, mi is lesz most, hiszen nekem nincs is fényképezőgépem...

– Nyilván került valahonnan, hiszen emlékezetem szerint jó képekkel mutatkozt be...

– Természetesen a mesteremnél kötöttem ki, akinek beszámoltam a történetekről. Adott egy, a célnak megfelelő Chinon kamerát, és az esélytelenek nyugalmával elkezdtem dolgozni. Kísérleteztem, más látószögökből igyekeztem fényképezni, mint szokásban volt. A képek elnyerték a szerkesztők tetszését, még az első oldalra is került tőlem nagyméretű fotó. Lényegében napok alatt bedolgoztam magam és felvettek három hónap próbaidőre. Nem sokkal később hazaérkezett Elek Emil, és reggel ott talált a fotórovat rezidenciáján. Tőlem tudta meg, hogy ott dolgozom. Jóval később mondtam el neki, amikor már barátságban voltunk, ahogy akkor rám nézett, az minden volt, de megnyugtató semmiképpen. Aztán az idő, az alázat, a kitartás meghozta az eredményt: látta, hogy megbízhat bennem, nem csinálom rosszul, végül összecsiszolódtunk. Jó kapcsolatba kerültünk, s mindmáig kifejezetten kellemesen emlékszem az együtt töltött munkaévekre, a majdnem húsz évre.

– *A fényképész és a fotóriporter munkája – mondhatjuk – egy tőről fakad, mégis lényegesen különbözők. Könnyű vagy nehéz a váltás?*

– A fényképész munka után a fotóriporteri nagyon nehéz. A műtermi fényképésznek ugyanis megvan az az előnye, hogy egy számára ismert, adott térben dolgozik. Bemennek az ügyfelek, leülteti őket, és megnyerő kommunikációval el lehet érni, hogy abban a műteremben az idő alatt, amíg a fényképek elkészülnek, mindenki biztonságban, jól érezze magát, felszabadult tudjon lenni. Bizonyos korlátok persze vannak, mert amilyen jól ismeri a terepet a fényképész, annyira új és ismeretlen az ügyfélnek: vakító reflektorok, cserélődő hátterek, forgószékek. Kellő gyakorlattal azonban mindezt fel lehet oldani. A fotóriporternek viszont ugyanilyen jól kell ismernie a szakmát, kommunikációs készséggel is kell rendelkeznie. Viszont változó térben mindig új alanyokat kell megtalálnia, akiket általában a saját környezetükben fényképez. Tehát a fotósnak kell többet és jobban alkalmazkodni, neki kell rugalmasabbnak lennie, hiszen nemcsak az illető személyre, hanem a környezetre is figyelni kell. És akkor még nem beszéltünk a fizikai megterhelésről, mert vinni kell az összes felszerelést, sok olyat is, amire nem lesz szükség, de szükség lehet. Az én hátizsákomban most mindig van egy gépváz, több objektív, általában három-négy vaku, laptop, különféle töltők, a praktikus apróságokról nem beszélve. Az egész körülbelül tíz kilogramm. Ha egyszerűbb munkára ismert helyen kerül sor, nem kell minden, de akkor is cipelek hat-nyolc kilót. Összegezve a különbséget: ha a fotóriporterek rendszeresen új helyszíneken nagyon jó technikai színvonalon, szépen bevilágított, szépen komponált képeket készítenek, akkor egy idő után szükségszerűen sokkal gazdagabb ismeretanyagra tesznek szert, mint a műtermi fényképészek.

– *Mi a nehezebb, a témaválasztás vagy a kivitelezés? Szerintem egy jó téma lényegében meg is határozza a végeredményt...*

– Egy „átlagos témánál” fontos a kivitelezés, hogy a kép technikailag jó legyen és szépen komponált. A szép kompozíció a „nagyon jó témánál” is lényeges, de az ilyenek esetében a kisebb-nagyobb technikai hiányosságok fölött gyakran szemet hunynak a

befogadók, a nézők, sőt a szakma is. Mondok példát. A kijevei Függetlenség terén – a Majdanon – tartott tömeggyűlésekről a legnagyobb hírügynökségek legjobb fotoriporterei is küldtek bemozdult, életlen felvételeket. Tudni kell, hogy amikor egy eseményről közlendő képriport összeáll, akkor az ilyen technikai hiányosságoknak a riporton belül funkciója lehet, akár pluszt is adhat az atmoszférához. Meglehet például, hogy futás közben készült az a felvétel, vagy éppen vetődve, mert lőttek. Számos olyan dolog történhet, ami nem teszi lehetővé a tökéletes technikai kivitelezést. Erre nagyon jó példa Lakatos Péter képe, amellyel első díjat nyert a World Press Photo, a világ legrangosabb fotópályázatának hírkép kategóriájában. Tragédiát örökített meg 2010 májusában: egy férfi felmászott a budapesti Szabadság híd pillérjének tetején lévő Turulmadárhoz. Az MTI rendőrségi tudósítójaként, természetesen a szakemberekkel egy időben a helyszínre érkezett és figyelte az eseményeket: lejön, nem jön, mi történik – mint már annyi más alkalommal. Most azonban váratlan fejlemény következett be: egy távcsövön figyelő tűzoltó odaszólt, hogy „most figyelj, felgyújtotta magát...”. A riporter felemelte a kameráját, de pontos célzásra már nem volt idő, az égve zuhanó öngyilkos embert csak „kapásból” tudta megörökíteni. A kiváló technikával dolgozó gyakorlott fotós képe sem lett kifogástalanul éles, a hírképek között mégis a legjobbnak minősítették. Ráadásul a zsűri pozitívként emelte ki az apró technikai hiányosságot, a bemozdulást, amely még hitelesebbé is tette a felvételt. Összességében az a véleményem, hogy a témaválasztást és a kivitelezést nem lehet elválasztani egymástól, együtt alkotnak egészet.

– *Ha már díjnyertes képnél tartunk, vegyük sorra Balázs Attila néhány díjazott fotóját, szép számmal vannak. 1993-ban a Magyar Sajtófotó Pályázat sportkategóriájának első díja nyitotta a sort, a második pedig egy életéért küzdő őz volt, amehéért 1995-ben a legjobb egyedi hírképért járó Escher Károly-díjat érdemelte ki. Hogyan emlékszik vissza ezek készítésére?*

– A konkrét kép története előtt szeretném elmondani azt a véleményemet – amit környezetemben régóta ismernek –, hogy bármiről lehet „szép képet”, illetve „jó képet” készíteni, csak bizonyos esetekben ehhez több idő kell. Nem akarok itt extrém példákat előhozni, de vannak dolgok, amelyek a közvélekedés szerint csúnyák, visszataszítóak. Kellő tanulmányozás, körültekintő munka után azonban ezekről is lehet barátságos, kellemes hatást keltő fényképet készíteni – de semmiképpen sem úgy, hogy „odamegyek, megnyomom a gombot” és kész. Az, hogy egy kép szép meg jó, az önmagában csak arra elég, hogy azt mondják a készítőjéről, stabil, jó színvonalon dolgozik, és bármikor lehet rá számítani. Ez is lényeges egyébként a mai világban, de ahhoz, hogy a fotós olyan képeket adjon ki a kezéből, ami meg is marad az emberek emlékezetében, többre van szükség. Az kell, hogy olyan témákat, vagy az adott téma bemutatásához olyan eszközöket válasszon, ami azonnal fölkelte az emberek figyelmét, és egy pillanat alatt beégetődik az emlékezetükbe. Azt előre megmondani, hogy egy kép esetében mi lesz a végkifejlet, nagyon nagy tudás lenne, és én még nem tartok ott. Szeretnék is egyszer eljutni odáig, hogy előre meg tudjam mondani: erről a témáról ilyen vagy olyan felvételeket fogok készíteni, és az olyan érdekesen és újszerűen lesz megjelenítve, hogy valamilyen szakmai elismerést fog kivívni magának. Esetleg sok,

a fényképezés iránt érdeklődő olvasó évekkel később is emlékezni fog rá. Nem tudok ilyet mondani. Az viszont talán már jó eredmény, hogy ha elkészíték egy sorozatot, fölismerem a lehetőséget és elküldöm szakmai pályázatra. Ez az első lépcsőfok; az ember ne menjen el a szerencséje mellett.

– *Nézzük a konkrét példákat, először az elsődíjas sportfotót!*

– Görkorsolyásokat fényképeztem Nyíregyházán, erről szóló sorozatomat értékelték a sportkategória legjobbjának. A zsűri szerint a témaválasztás volt a döntő, de a kivitelezésről is elismerően szóltak. Ugyanis mi volt a kilencvenes évekig a sajtófotó pályázaton: foci, vízilabda, atlétika – a sportképek között nagyjából ez volt a felhozatal. Talán még pimaszságnak is számított, hogy egy fiatal „titán” vidékről a megszokottól teljesen eltérő képeket adott be, sőt arról vita is volt, hogy egyáltalán helye van-e a görkorsolyás képeknek az adott pályázaton.

Görkorsók. Országos Sajtófotó Pályázat 1993 – Sport kategória I. díj. Az öt képből álló sorozat egyik felvétele.

Riportalanyaim az utcán szerveződtek egy új lakónegyedben, keresték a helyüket, az önmegvalósítás lehetőségeit. Megtetszett, hogy a srácok nem céltalanul lődörögnek, hanem akarnak valamit, még ha a maguk sajátos módján is. Két vagy három estét töltöttem velük, ismerkedtünk, fotósszemmel azt kerestem, hogy mit, milyen pillanatokat lehetne, kellene elkapni. Látványos, lendületes felvételekről volt szó, amelyek nem véletlenül elkapott mozdulatokról készültek. Nem túl sokszor exponáltam, három filmtekerceset „lőttem el”, maximum 120 kockát, ezekből választottam később a pályázati sorozatot, öt képet. Összehasonlításképpen: ma a digitális technika korában 120 felvételt egy unalmas sajtótájékoztatón is készítenek.

– *Hogyan sikerült lencsevégre kapnia az életéért jéges vízben küzdő özet? Az a kép egy pillanat alatt emlékeztetéssé válik..., senkinek sem lehet közömbös.*

– Nekem is emlékezetes. Mint ahogy az is, hogy sok szakmabeli azt mondta arra a felvételre, csak szerencsém volt. Ilyenkor én mindig apukámra gondoltam, akitől azt hallottam még kisgyerekként, hogy szerencséje csak annak van, aki tesz is érte. A kép története a következő: árvízi tudósításért mentünk Balogh Géza kollegámmal 1994-ben. Ő riportot írt a levonuló árról én pedig képeket készítettem. Kisvarsánynál leereszkedtünk a Tisza töltésén, ahol láttuk, hogy többen tanakodnak, mutogatnak az ártér irányába. Kérdésünkre elmondták, hogy percekkel a mi érkezésünk előtt egy óz megriadt és bemenekült az ártérbe. Mondták azt is, hogy az őznek vissza kell

jönnie, vagy ott fog elpusztulni, mert arrafelé nincsen szárazföld. Ugyanis egy nagy kanyarulatot ír le a folyó, az őz számára a legközelebbi szárazföld – akármerre ment, vagy sodródott is –, az a pont, ahonnan elindult. A történethez tartozik, hogy a közelben disznóölés volt, az emberek többsége visszament oda – a kollégám is velük tartott –, mondván, hogy az őznek már úgyis mindegy. Én azonban maradtam. Kétórányit guggolhattam a hó-

Tiszaí ár, Kisvarsány. Országos Sajtófotó Pályázat 1995 – Escher Károly díj. A legjobb Magyarországon készült egyedi hírkép. (Beválogatták a XX. század legjobb magyar képei közé.)

ban, amikor megjelent velem szemben az őz. Még most sem tudom elérékenyülés nélkül elmondani, mit lehetett látni az őz szemében. Azt, hogy minden ösztönét elnyomva – amelyek eredendően az ellen szóltak, hogy egy ember irányába törje maga előtt a jeget –, azért harcolt, mert az embertől remélt segítséget. Azt éreztem, hogy tudja: ha nem ér közelebb hozzám, el fog pusztulni. Húszméternyre tőlem adta föl. Ami döbbenetes, végig szemkontaktusban voltunk. Az a segélykérő tekintet örökre emlékezetes marad. Biológiával foglalkozóként az is kavargott a gondolataimban, hogy a természet itt felülíródott. Az életéért küzdő őz olyat tett, amit a természetes életben az ösztönei soha nem engedtek volna meg: oda akart érni egy emberhez. Amikor elmerült, sokáig nem tudtam eljönni a helyszínről. Rengeteg képet készítettem, de csak egyet hagytam meg. Azt, amelyiket beadtam a pályázatra. A képet azt követően több kiállításon is bemutatták, és beválogatták a XX. század legjobb magyar fotói közé.

– *Van még néhány kép, amelyről kérdezni szeretném, bár nem díjazott sajtófotó. Ambrus Attila börtönnapjairól és szabadulásáról sok olyan újság is Balázs Attila képeit közölte, amelyek saját stábot küldtek a sátorlajújhelyi büntetés-végrehajtási intézetbe az alkalomra. Vajon miért?*

– Ez egy hosszabb történet. Amikor Ambrus Attila, a Viszkis³ megkezdte börtönbüntetését, óriási sztár volt. Szinte zarándokolt hozzá a média, mindenki riportot akart készíteni vele, mindenki le akarta fényképezni. A felfokozott médiaigényt hosszú ideig ki is elégítette, imponált neki. Ám ahogy kezdett megváltozni, ahogy lekötötte a tanulás, valamint a kerámiakészítés, már nem akarta a nagy nyilvánosságot. Amikor közeledett a szabadulás ideje, az MTI-nél úgy látták jónak a szerkesztők, hogy még utoljára készüljenek képek a kerámiázó Viszkisről, s erre engem jelöltek ki. A bün-

³ Ambrus Attila a kilencvenes évek legismertebb sorozatrablója volt Magyarországon. Harminc pénztüntetést fosztott ki hat év alatt, amiért a bíróság tizenhét év börtönbüntetésre ítélte. A büntetés-végrehajtási intézetben leérett-ségzett, megtanult angolul, kitanulta a kerámiázást valamint az egyik főiskolán elvégezte a kommunikáció szakot. Jó magaviselete eredményeképpen 2012. január 30-án, tizenkét év letöltése után szabadult.

tetés-végrehajtási intézettől hamar választ kaptam a felkérésre: Ambrus Attila semmilyen médiaszereplést nem vállal. Fordítottam egyet a dolgon, hogy akkor a fényképezés mindennapjairól készítenék képriportot. Kaptam időpontot, kísérőt, jártam festőknél, testépítőknél, börtönkórházban és sok más helyen, ahol éltéltek tartózkodtak. Rákérdeztem konkrétan a kerámiaműhelyre is. Mondták, ott is fényképez-

Ambrus Attila kedvenc kerámiáival, még a börtönben. 2012. január. (A szabadulás képei: http://index.hu/galeria/index/bulvar/2012/01/31/szabadlabon_a_vizskis/)

hetek, de Ambrus Attila írásba adta, hogy semmiféle médiaszereplést nem vállal, tehát előbb ki kell őt hívni onnan, én csak aztán fényképezhetek. Így is történt, míg átrendezték a műhelyt, addig ketten maradtunk az előtérben. Én pedig bemutatkoztam és megkérdeztem, mi lenne, ha hosszú idő után most kivételt tenne, úgys hamarosan szabadul és nem lesz rá több alkalom. Jót nevetett, s azt mondta: rendben, valóban régen voltam újságban, készítsen rólam is pár képet. Ezek a fotók később bejárták a sajtót. Ráadásul a kerámiák szépek. Érvényesült a mondás: jó munkához idő kell, s abból a Vizskisnek volt sok. Ő pedig meg is akarta tanulni a szakmát, szabadulása óta kerámia készítésből él. Huszonötezer internező „lájkolta” már munkáit a Facebookon. A sátoraljaújhelyi képekre is többen mondták: szerencsém volt. A hátteret, persze kevesen ismerték. Ha én belenyugszom az elutasításba, soha nem születtek volna meg.

– És hogyan készültek a szabadulás képei? Azokkal is szerencséje volt?

– Ekkor valóban szerencsém volt. Amikor a Vizskis szabadult, az MTI két fotóst küldött a helyszínre – Miskolcra és Nyíregyházára –, mert nem mondták meg, hogy pontosan mikor fog szabadulni, csak annyit tudtunk, hogy 0 óra és déli 12 óra között hagyhatja el a börtönt. Azt sem tudtuk, hogy a két kapu közül melyiken lép majd ki, ezért felosztottuk magunk között a kijáratokat. Én mentem a hátsó kapuhoz, amely a kevésbé reális volt. Ugyanis akkor megint nagy volt a médiaérdeklődés, rengeteg újságíró, fotós, operatőr várt Ambrus Attilára, ezért a főbejáratra tippeltünk. Nos, hajnali 3 óra előtt néhány perccel a hátsó kapun lépett ki. Nekem „beugrott”, hogy már szabad ember, ezért hozzá kell járulnia, hogy a fénykép – amelyen felismerhető –, a médiában megjelenjen. Ismerősként léptem oda hozzá, amikor beült az autóba, és megkérdeztem: Attila, hozzájárulsz, hogy a fotód az MTI-ben megjelenjen? (Druzsák vagyunk, első találkozásunk idején összetegeződöttünk.) Egyedül én tettem fel az egyébként kötelező kérdést, az Origó videó felvételén látható, hallható is a válasz, hogy „Attila, igen!” Többen felsóhajtottak: mégiscsak volt egy ember, aki feltette a

jogilag fontos kérdést, így nem kellett „kikockázni” a megjelenő képeket. Nem vicc ez, mert ha nincs meg dokumentálhatóan a kérdés és a válasz, egy dörzsölt ügyvéd javaslatára sorra beperelhetette volna a lapokat a személyiségi jogai megsértése miatt, és komoly kártérítési összegeket söpörhetett volna be. Persze, kisebb dolga is nagyobb volt ennél, de az elméleti lehetőség fennállt.

– *A hajléktalan történetéről azt olvastam a Sajtófóto Pályázat hivatalos honlapján, hogy a 62 éves Antal Barnabás József másfél éve él az utcán, Nyíregyházán. Karácsony éjjelén felvette a Katolikus Karitásztól kapott legjobb ruháját, hogy részt vegyen az éjjeli misén – ez a témája a sorozatának. Hogyan ismerte meg éppen ezt a szimpatikus hajléktalan embert?*

– Ez a történet a fiamat dicséri. Egy alkalommal hazajött és elmondta, hogy a társaival beszélgettek egy Kossuth téri padon, amikor odament hozzájuk egy idősebb ember, és megkérdezte, nem zavarná-e őket, ha közéjük ülne. Nem volt lepusztult, bár jólöltözött se, amolyan az idősek közötti átlagos. Agresszív sem volt, csak elmondta az élettörténetét, majd beszélgettek kicsit, aztán elment, nem kért semmit. Gondoltam, csak egy

Hajléktalan férfi az éjjeli misén, 2014 karácsonján. Országos Sajtófóto Pályázat 2014 – André Kertész Nagydíj. (A teljes sorozat: http://www.sajto-foto.hu/hu/2014/kepek/balazs-attila-fotoi/sorozat_20)

hajléktalan lehetett, és elkezdett érdekelni a történet, olyan szemmel néztem a várost, hogy felismerem-e azt az embert. Korábban már próbálkoztam a hajléktalan-témával, készítettem is képeket, de nem tetszettek, nem jutottak túl azokon a fotókon, amelyekből már elég sok jelent meg az újságokban. Később kiderült, hogy jártamban-keltemben láttam már azt az embert, akiről a fiam beszélt, de éppen az előbb említettek miatt nem ragadta meg a képzeletemet. Míg nem tavaly a római katolikus templom karácsonyi koncertjére mentem fényképezni, és a sekrestyés megállított, hogy neki van egy története egy emberről. Meghallgattam, ő pedig kinyitotta az oldalajtót, és mutatta, hogy akiről beszélt, ott ül a bal oldali második sorban. És akkor rájöttem, hogy arról az emberről van szó, akit én többször is láttam a városban, le is akartam fényképezni, de végül nem jött össze. Ráadásul ő az, aki a fiamékkal beszélgetett a téren. A koncert után bemutatkoztam, kértem, mondja el nekem is a történetét, ami megtetszett. Mégpedig azért, mert Barna bácsinak – akiről beszélünk –, van tartása, és szomorú helyzete ellenére is reményteli módon beszélt az életéről. Megállapodtunk, hogy majd készíték róla néhány képet, kérdés, hogy mikor lenne alkalmas. Elmondta, hogy eljön majd az éjjeli misére, akkor lehetne. Kérdeztem, mégis hogyan? A Katolikus Karitász udvarán raklapokból összeállított kuckójában átöltözik sötét

öltönybe, fehér ingbe, nyakkendőöt köt, aztán a mise után vissza ismét hajléktalannak, s lefekszik a kuckójában? Így, pontosan így, válaszolta. Akkor is nagyon hideg volt, éjszaka mínusz 13 fok. Ő már készülődött, együtt mentünk át templomba, ahol a sekrestyés, Kovács Zsolt lehozott nekünk egy kávé, azzal felfrissültünk. Az a sorozat – kilenc kép –, amely André Kertész Nagydíjat kapott, négy óra története, este tíztől, hajnali kettőig. Átöltözés a hajléktalan kuckójában, részvétel az éjféltől misén, azzal a plusszal, hogy a végén ő kitette a kalapját és koldult, majd szerény menedékébe húzódott vissza. Ez számomra olyan kerek történet lett, hogy meggyőződésemmé vált, nemcsak közzétételre kell leadnom a képeket, hanem egy sorozatot be kell adnom a Sajtófotó Pályázatra is.

– *Egyértelmű volt a fogadtatás? Én például még csak a sorozat címét láttam a híradásban, de csettintettem, hogy jól kitalálta...*

– Nem volt egyértelmű, és ez mutatja a képek értékelésének szubjektivitását. Sok kollégának megmutattam azt a kilenc képet, amelyet kiválasztottam. Általában azt válaszolták, hogy nem ér meg annyit, hogy lassú, sok benne az ismétlődés, ez tipikusan csupán egyetlen képet megérintő téma. Én pedig azt mondtam, hogy éppen a történet íve a lényeg: a kuckótól a kuckóig, s ami közte történik. Később örömmel hallgattam Adrian Evans,⁴ a nemzetközi zsűri brit elnöke – aki háromszor volt már tagja a World Press Photo zsűrijének is – értékelését, amelyben három díjazott munkát emelt ki, köztük az enyémet. Éppen azt hozta fel éreynként, hogy nagyon emberi, és pont azzal tűnt ki a teljes mezőnyből, hogy ilyen lassú elbeszélő módon volt az egész feldolgozva. Miközben a sorozatoknál mindenki arra törekszik, hogy minél gyorsabb, feszesebb legyen a történet, még csak motívumismétlés se történjék. Én szembe mentem ezzel. Volt még egy, számomra emlékezetes esemény a sajtófotókiállítás megnyitóján. Odajött hozzám Magyarország egyetlen Kossuth-díjas fotóriportere, Korniss Péter, és hosszasan elbeszélgetett velem. Mondandójának az volt a lényege, hogy ma sok fotóriporter – megjegyzem: időnként én is... – arra törekszik, hogy riportalanyából minél többet „kifacsarjon”, és a képriport üzenete még inkább egyértelmű legyen, még jobban hasson. Hogy például ha valaki sír, addig fokozza a riporter, míg végül megállíthatatlanul zokog, még nagyobb lesz a dráma. És van a másik fotóriporteri attitűd, amellyel „felemeli” az alanyát. Barna bácsival éppen ez történt az én sorozatomban. Nagyon jó volt hallani.

– *Személyes honlapján felsorolja, hogy milyen díjakat, kitüntetésekét kapott 1995-től 2015-ig. Elismerések között nem illik különbséget tenni, de ez esetben húzódik egy erőteljes határvonal kifejezetten szakmai és a nagyobb közösségtől kapott társadalmi elismerések között. Melyik áll közelebb a szívéhez?*

– Mindegyik megérintett, amikor kihirdették. A szívemhez azonban egyértelműen az áll közelebb, amit a város, illetve a megye adományozott.

– *Megindokolná? Az első pillanatban én éppen fordítva gondoltam...*

⁴ Adrian EVANS (London) grafikus, fotográfus, 1997-től a Panos Pictures igazgatója. Az 1986-ban alakult független sajtóügynökség a szociális témákat különösen érzékenyen feldolgozó tevékenységéért vált elismertté a szakmában.

– Én is, de később átértékeltem a véleményem. Felidézem, mit mondtam 2012-ben a Megyei Prima-díj átvétele után, talán még könnybe lábadt szemmel. Amikor az ember szakmai díjat vesz át, akkor büszkeséget érez, azzal egy konkrét, elvégzett munkát értékelnek; amikor Prima-díjat kap, akkor pedig meghatottságot, hiszen azzal folyamatos szakmai teljesítményt ismernek el. Ugyanígy éreztem a Barzó Endre-díj átvételkor is. Nincs annál nagyobb megdöbbenés, ha az embert a saját környezete, a saját városa gondol egy adott szakterületen a díjra legérdemesebbnek, sokévi munka után. Egyébként magam is zsűriztem már, tudom, hogy a megmérettetések során ritka az egyhangú döntés.

Sok mindentől függ, hogy ki, milyen magasra értékelt egy képet vagy sorozatot. Mondok egy példát. Mindig is érdekelt a kétkézi fizikai munkából élők sorsa, ezért megörültem, amikor az MTI olyan emberekről kért riportot, akiket alkalomszerűen lakóhelyüktől távolabbra szállítanak dolgozni. A kérés kapóra jött: régóta szerettem volna képriportot készíteni mezőgazdasági napszámokról, volt is tippem, hol. Megszerveztem, hajnalban ott voltam az autóbusz indu-

Napszámások. (Több kép, ahogy a brit *The Guardian* A hét fotóriportere című sorozatában megjelent: <http://www.theguardian.com/artanddesign/gallery/2011/sep/19/photojournalist-attila-balazs-hungary>)

lásnál Tiszavasváriban, s a szüretelő munkásokkal töltöttem az egész napot egy tiszadobi gyümölcsösben, időnként beálltam én is barackot szedni. Megértettük egymást, méltányolták őszinte érdeklődésemet, úgy éreztem, jól sikerültek a képek. Négyszáz készült, harminc jelent meg az MTI fotókiadásában. Kétféle reagálást emelnék ki. Először: a sorozat váratlan sikert hozott. A teljes anyagot átvette az Európai Sajtófotó Ügynökség (EPA), sok külföldi újság közölte belőle felvételeket. A brit *The Guardian*⁵ pedig *Featured fotojournalist: Attila Balázs* címmel 2011 szeptemberében ennek szentelte kiemelt heti válogatását: tizennégy képet közölt. Először szerepelt ebben a rovatban magyar fotós, és az is ritkaság, hogy ilyen terjedelemben vesznek át egy riportot. És amiért mindezt elmondom, egy másik minősítés. A *Guardian* által közölt sorozatot beadtam a következő évi Sajtófotó Pályázatra. Itt az ötödik „körben” születik meg a végső döntés, és az én munkámat már az előzsűri kiszavazta, rajthoz sem engedték. Tehát ha egy konkrét munka értékeléséről van szó, az nagyon

⁵ A *The Guardian* Nagy-Britannia csaknem száz éve megjelenő napilapja, nemzetközi multimédiás és világhálós jelenléttel, amerikai és ausztráliai kiadással. A hetenként megjelenő *Featured Fotojournalist* rovat (*A hét fotóriportere*) rangos válogatás a nagyvilág képeiből, öt földrész hír- és fotóügynökségeinek anyagából kiemelve egy-egy jellemző témát egy szerzőtől.

szubjektív is lehet. Ha évek folyamatos munkáját ismerik el, az sokkal kiegyensúlyozottabb, értékesebb.

– *Elég időrabló bívatás a fotóriporteré, akár a napszámosokra, vagy például az őzre gondolok. Gyakran belefeledkezik a munkába?*

– Amikor dolgozom, igyekszem nem gondolni másra. De nemcsak időrabló, alkalmasint áldozatot is kell hozni, meg odafigyelni a veszélyekre. Nem eget rengető dolgokra gondolok, de vigyázni kell például, nehogy belecsússzak a jeges vízbe, amikor az árvíznél a legjobb beállításra koncentrálok. Vagy például a Viszki szabadulása idején éjszaka farkasordító hideg volt, mínusz 15 fok körül, három nadrág volt rajtam és még teázni sem mertem, nehogy véletlenül akkor jöjjön rám a szükség, amikor megtörténik az esemény. És a harmadik óra végén ez már reális... De említhetném a hajléktalan karácsonyát is: aznap a családuknál a szokottnál korábban jött a Jézuska, mert este 10-re mentem Barna bácsihoz, a hajléktalanhoz, és hajnali három tájban értem haza. Előre azonban nem spekulálok ilyesmin, mert akkor már régen rossz lenne...

– *A legutóbbi választások idején olvastam, hogy az MTI visszavonta az egyik fotóját. Mi történt, akkorát hibáztott?*

– Túl nagyot nem, de egy sorozatom egyik képét valóban visszavonták. Az történt ugyanis, hogy kitaláltam, én nem az unalomig ismert valamelyik városi szavazókörbe megyek, hanem elkísérem egy bokortanyára a mozgóurnás szavazatszedőket.

A visszavont kép történetéhez. Mozcóurnás szavazás Felsősimán, európai parlamenti választás 2014. május 25. A sorozat hét (+ egy kinagyított) képe:<http://444.hu/2014/05/25/igy-szavazott-egy-neni-a-fideszre/>

A képriport annak rendje, módja szerint el is készült. Néhány órával azt követően, hogy az MTI közreadta, az egyik internetes portálon némi éllel az jelent meg, hogy a fotós tudta, hova kell menni... Lényegében megsértettem a szavazás titkosságát. A bizonyíték egyik képem picí részlete volt, amit egy félméteres fotóból nagyítottak ki. A szerkesztők a kiemelélen látni vélték, hogy a szavazó majd hová ikszel. Igaz, látható volt a tollat tartó kéz és az is, hogy a toll majdnem érinti a szavazólapot. Nem érintette ugyan, és egyáltalán nem biztos, hogy az idős néni oda szavazott, ahová a szerkesztők gondolták, az MTI mégis visszavonta a képet. Persze addigra már sokan közzétették, de mások – akik nem nagyították huszonötszörösre a kép egy részletét – semmit nem kifogásoltak. Én, természetesen, újabb szemponttal gyarapítottam a tapasztalataimat.

– *Beszéljünk a technikáról is! Milyennek gondolja a fekete-fehér és a színes kép viszonyát? Vannak, akik most is azt mondják, hogy bizonyos témákat jobb fekete-fehérben fényképezni.*

– Jó a megfogalmazás, hogy bizonyos témákat. Mégpedig azért, mert a fekete-fehér ápol és eltakar. olyan, mint a diszkóban a széplány. Addig szép, amíg UV-fény alatt táncol..., a napfényen már nem annyira. Én ismerem mindkét technikát, bár mint a beszélgetés elején kiderült, már a tanulóéveimben is sokat dolgoztam színes filmre. Most már több mint tíz esztendeje nem fényképeztem fekete-fehér filmre. Kétségtelen, mindkét technikának vannak hívei. Az egyik tábor képviselői azt mondják, a világ alapvetően színes, és ha megvan ehhez a színes technika, miért kellene fekete-fehérben fényképezni. A másik csoport érvei úgy szólnak: a világ színes, de a fénykép eredendően fekete-fehér. Mennyivel nagyobb tudás kell ahhoz, hogy azt a harmóniát, amit a színek biztosítanak, a szürke árnyalataival tudjuk visszaadni! Sokkal erőteljesebb képeket tudunk készíteni, ha a szürke árnyalataival ábrázolunk egy témát. Nos, én azt a tábort erősítem, amely azt vallja, hogy ha a világ alapvetően színes, akkor én színes technikával fényképezek. Egyébként is kissé akadémikusnak tűnik a vita, ugyanis a mai digitális gépek lehetőséget teremtenek arra, hogy lényegében egy mozdulattal átállíthassunk egy színes képet fekete-fehérnek. Sőt még egyéb trükk is van bőségesen.

– *Úgy tudom, Attila országosan is az elsők között használt digitális fényképezőgépet a Keletnél, az Inform Média tulajdonosának jóvoltából. Milyen gyorsan fejlődik a digitális technika?*

– Viharos gyorsasággal. Ha belegondolok, hogy ma közkeletűek a cigarettásdoboznál kisebb digitális fényképezőgépek, s némelyik felfelé profi felbontású kamerája van. Én pedig, amikor a '90-es évek elején megkaptam használatra a Kelet első digitális gépét, két részből állt: a kamerából, amely nagyjából háromszor akkora volt, mint a most használatosak, és kábellel össze volt kötve a vállon hordott aktatáska méretű táp- és feldolgozóegységgel, amely önmagában volt majdnem tíz kiló. Utóbbi képernyőjén lehetett megnézni fekete-fehérben az elkészült képet, egy-két perccel az expozíció után. Nagyon körülményes volt, és elvette annak varázsát, ahogy a laborban vártuk, milyen képet is készítettünk. Ez már régen a múlté. A mai könnyű gépek sorozatokat készítenek a másodperc töredéke alatt, azonnal megnézhető a kép, s egyre nagyobb képernyőn, azonnal lehet korrigálni. Furcsa dolog, bár nem szeretem, mégis egyre többször veszem észre magam, hogy exponálás után azonnal nézem a képet, dobom ki, ha nem megfelelő és készítek másikat. Sok időt elvesz a – patetikus kifejezést használok – az alkotás folyamatából. Ráadásul el is kényelmesít, mert nem egy jó képre koncentrálok, hanem „lövök” egy sorozatot, amiben biztosan lesz több jó. Használok az egyre fejlődő technikát, de csak a legszükségesebb mértékben, egyben idegenkedem attól, hogy a fejünkre nő. Igyekszem távol tartani magam, amennyire csak lehetséges, az egyre újabb kütyüktől, s nemcsak a fényképezés területén. Most lett csak okostelefonom, de az is csak azért, mert a cégnél adták, így is nekem lett utoljára. Nincs GPS-em, bár a telefonban benne van, de azt sem használom. És sorolhatnám, hogy még mennyi mindent nem használok. Tulajdonképpen a digitális fényképezést sem szeretem, mert bármilyen furcsa, számomra több a hátránya, mint

az előnye. Sokkal több munka van vele. Régen elmentem egy tekercs filmmel az eseményre, lefényképeztem, a kész tekercset odaadtam Lipcsei Marikának, a laboránsnak, aki előhívta, kiválasztottuk a megfelelő képet, amihez írtam képaláírást, leadtam a szerkesztőnek. A digitális változat: fényképezek egy órát, körülbelül húsz perc alatt átnézem a termést és kiválasztom azt, ami kell. Utána azt a 10–12 képet – most az MTI-munkáról beszélek – adjusztálom az asztali gépen vagy a laptopon negyven percig, ez már maga több mint amennyi időt a fényképezéssel töltöttem. Majd megszövegezem, archiválom, az másik fél óra. Tehát az utómunkálatok nagyjából kétszer annyi időt vesznek igénybe, mint amennyit a fényképezéssel töltöttem, tehát az érdemi munkától veszi el az időt. Ez persze csak egy ember véleménye, olyané, aki még használt filmes technikát, és jobban szeret a felvétellel foglalkozni, mint az utómunkálatokkal. Azok a fiatalok, akik beleszülettek a digitális korbba, nyilván másként látják. Például egy alkalommal ökölvívó mérkőzésen egymás mellett dolgoztunk a Nemzeti Sport fiatal fotósával. Én próbáltam felvenni a sportolók ritmusát, figyeltem a lehetőségeket, hogyan mutatna a kép legjobban. Ő pedig mellettem nyomta a gombot, készített egy menetről vagy háromszáz képet. Három perc alatt. Meg is kérdeztem viccesen, hogy filmet készít? Azt mondta, ő fényképezés közben nem bíbelődik az-zal, hogy mit lát, lefényképez mindent, aztán a szünetben kiválasztja a legjobb 10–12 felvételt, annyi biztosan van, a többit pedig kidobja és kezdi előlről. Tehát ez is egy megoldási lehetőség, én fordítva szeretem.

– *Három évtized profi fényképezés után mit gondol, milyen tulajdonságok szükségesek ahhoz, hogy valaki jó fotóriporter legyen?*

– Elég sok van. Mindenekelőtt rugalmas gondolkodás, kapcsolatteremtő készség, munkabírási, új iránti fogékonyság. Fontos a nagyon jó problémamegoldó készség és az őszinte érdeklődés a világ dolgai iránt. Nem mondom, hogy én már mindegyikkel rendelkezem, de valami ilyesmi lenne az ideális kombináció.

– *Régen foglalkoztat a kérdés: van, akiről az első napos amatőr is jó képet tud készíteni, míg másokról egy gyakorlott fotós sem. Azt szokták mondani, hogy az egyik riportalany fotogén, a másik pedig nem. Ön szerint mi az igazság?*

– Ez reális probléma. Van olyan ember, akinek arcelrendezése szimmetrikus, másoknak nem. Akinek szimmetrikus, nagyon könnyű fényképezni. Akinek nem, arról is lehet szép és jó fényképet készíteni, csak sokkal több időbe kerül. Az idő azonban a mai világban pénz, és ezért van az, hogy az élvonalbeli modellek honoráriumuma csillagászati, mert róluk még gyengébb fotós is azonnal jó képet tud készíteni, míg másokról ugyanez sok időbe telik.

– *Beszélgetésünk elején azt mondta, minden vágya az volt, hogy bekerüljön a Kelet-Magyarországhoz és ott fotóriporter legyen. Húsz év után – ami nézőpont kérdése, hogy sok vagy kevés – mégis máshová szerződött miért?*

– Közös döntés volt. Megváltoztak a munkakörülmények, a valódi fotózás a munkaidő legfeljebb egyharmadát tette ki, a többit számítógép előtt kellett tölteni feldolgozással, archiválással, adminisztrációval. Én pedig nagyon szeretek fényképezni,

és nagyon nem szeretek papírmunkát végezni. Mindezek miatt volt bennem egy kis „dolgozói ellenállás”. Szóval több ok miatt elkíváncoltam, de magamtól soha nem lett volna lelkierőm azt mondani, hogy felmondok. Valószínű, hogy az Inform Média vezetése is nehezen szánta volna rá magát, hogy elküldjön, mert a fotóriporteri munkám nem indokolta azt. De összeértek a szálak és mindkét félnek megkönnyebbülés volt, hogy vége. Akkor már hosszabb ideje az MTI külső tudósítója voltam, nem volt gond módosítani a megállapodást, így lettem 2008-tól az MTI szerződéses fotóriportere, ami kedvemre való megoldás.

– *Feltételezem, ettől függetlenül élete fontos helyszínének tartja a Keletet. Melyek az eddigi meghatározó munkahelyek, amelyek alakították munkáját?*

– A Top 1 mindenképpen a Kelet-Magyarország. Fiatalon olyan lehetőségeket kaptam, amilyenekről legfeljebb álmodtam. Ott szereztem meg az alapokat mindenhez. És úgy tanulhattam meg a szakmát, hogy nem rajtam statuáltak példát, ha hibáztam, mindig lehetőséget kaptam, hogy javítsak. A napilapos évek mindenképpen a leghasznosabb éveim. A második az MTI, amellyel külső vagy belső munkatársként régen kapcsolatban állok. MTI-s munkáimmal szereztem országos ismertséget, és ugyancsak a Távirati Iroda révén kerültem ki a nemzetközi porondra. Bizsergető érzés, hogy időnként Ausztráliából, Amerikából, Nagy Britanniából kapok hírt ismerőseimtől, hogy az ottani lapokban látták a képeimet, vagy éppen beválogatták valamelyik riportomat a hét figyelemre méltó munkái közé. És van itt még egy rejtett tartalék, a Sóstó Zoo. Gajdos Lászlóval még akkor kezdtünk együtt dolgozni, amikor nem volt a csúcson az állatpark. Velük olyan egzotikus helyeken járhattam, ahová egyébként soha nem jutottam volna el, mint például 2003-ban Galapagosra, Ecuadorba és Chilébe, illetve 2006-ban Indonéziába és Malajziába.

– *Beszélgetésünk vége felé a családjáról szeretném kérdezni. Megbeszéltük a rapszodikus munkabeosztást, ismertek a „munkaköri” veszélyek, a reprezentáció, hogy finoman fejezzem ki magam, a környezetében folyamatosan jelen lévő szép lányok, modellek. Hogyan egyeztette össze mindezt a magánéletével?*

– Nagy szerencsém, hogy mindezekről felhőtlenül tudok beszélni, annak ellenére, hogy a szakmában valóban van példa az italozásra éppúgy, mint a tönkrement családokra. Én azonban a szülői háznál soha nem láttam ilyet, és a Keletnél is vannak példaértékű életek. Feleségem, Bernadett, részben szakmabeli. Nyomdászcsaládból származik, már házasságkötésünk előtt tudta, hogy a fotóriporteri munka nem tipikus, nem reggel nyolctól fél ötig tart. Húsz éve, amióta házasok vagyunk, azt is tapasztalhatta, hogy a rendszertelen munkabeosztásom ellenére igyekszem minél többet együtt lenni a családommal, s közösen építgetni a jövőnket. Mindig örömmel megyek haza. Nagyra értékelem, hogy feleségem gyógytornász munkája mellett otthon „tartja a frontot”. A türelem és a megértés, ami az én munkám elviseléséhez szükséges, nála megvan. Tudja csillapítani azt a feszültséget, ami bennem mindig vibrál, és megpróbál rávenni a mértéktartásra. Neki köszönhető, hogy igyekszem a minőségi munkára koncentrálni, nem pedig a mennyiséget hajszolni. Úgy látom, hasonló szellemben

nőnek fel gyermekeink is, mint ahogy mi élünk. Gergő már tizennyolc éves, a Kölcseyben tanul. Negyedikes, a nyelvek iránt érdeklődik, felsőfokú német, középfokú angol nyelvvizsgája van, most a spanyolt favorizálja. A kisebb fiúnk, Bálint tizennégy éves, a két tannyelvű Zelk Zoltán Általános Iskola német tagozatának nyolcadik osztályos diákja. A nyelvek mellett – meglepetésünkre – a hadviselés tudománya iránt érdeklődik, még nem tudjuk, mi lesz a folytatás.

– Ez is kerek történet, szép család, sikerek a munkában. Befejezésül egy kérdéscsoport: mit szeretne elérni a közelgő 50. születésnapjáig, milyen tervek foglalkoztatják, megszületett-e már az az egyetlen kép vagy sorozat, amit méltónak tart a következő, immár 34. Sajtófotó Pályázatra?

– A Magyar Távirati Iroda fotóriportereként a mindenkori eseményekhez vagyok kötve, és mivel eseménydús időket élünk, ez napjaim jelentős részét kitölti. Mivel javarészt Nyíregyházán és Szabolcs-Szatmár-Beregben dolgozom, ezt a területet ismerem legjobban. Azt is tudom, hogy a városnak és a megyének sokkal több képileg jól megjeleníthető értéke van, mint amit eddig láttunk. Ezeket csak egy független fotóriporter tudja megjeleníteni, mert ha valaki megrendelésre dolgozik, akkor óhatatlanul igyekszik megfelelni a megrendelő igényeinek. Nos, én egy olyan városi és megyei albumot szeretnék készíteni, amilyenek én látom a várost és a megyét. Hiszem és remélem, ha egy ilyen képes könyv elkészülne, nem maradna publikálatlanul. Foglalkoztat az új weblapom, mert az a mai internetes világban nélkülözhetetlen. Jelenleg szerkesztés alatt áll és nagy dilemmát okoz, hogy a riportert vagy az alkalmazott fotográfust mutassa be. És itt van még gyermekeim nyelvtudása, ami naponta inspirál. Össze kell szednem magam, és angol nyelvtudásomat a munkában használhatóvá fejleszteni, ez nem halogatható tovább. A következő évi Sajtófotó Pályázatnak azt a bizonyos képét még nem látom lelki szemeim előtt, de hát nincs is előírva, hogy minden évben díjnyertes képpel kell előállnom. De törekedni kell rá, és én ezt is teszem.

A fotóriporter egyik kedves képe: Nyíregyháza, Kossuth tér

NAGY ZSUKA

dúccok

Antall Pista halálhírére

terrakotta emlékezet művházak rádiók
emberek linómetszetei hangsúlyos dúccokon
a skodától Ratkóig a Zöld elefánttól Noé bárkájáig
grafikák egy emberben emberek a grafikákon

meggondolta magát az Isten és hátrafelé mászik
útján az ember mint a rák a múltban keresi kincseit
magnókazetták egy szobában bábeli zavar tisztul bennük
recsegnek mint régi szófák melyeken anekdotákat mesél
egy riporter ízes morbid pajzán történetekkel izgatja a halált
hogy ő is élni akar röhögünk retinánkba folyik a hasnyál fényt kap
a jelen és becsukja szemét egy nagyon hosszú gondolat mindenhol
leoltják a villanyt kikapcsolják a mikrofonokat offlajn van mindig
ennyi marad könyvjelzők végtelen szalagok frekvenciák egy többé
fel nem vett szemüveg hever mint elhagyott kiállítási tárgy

—
és mikor elfelejtjük esendőn önzőn aki nincs kezébe vesz egy új
nyomóformát egy lány és folytatja apja maratott fényeit karcokat
a karcok után

kavicsok

bemostad a szívembe a szerelmet
mint partról kavicsot a tenger

kérdés mindig hogy tud-e úgy
szeretni az ember ahogy kell

lassan omló hegység az idő
törik kopik mint doveri sziklák

és megtanulja az ember amit
kell úgy ahogy

megmosom kavics arcomat
a mohaszőröből kibújik a szívem

feléd nézek és csak ennyit
mondok igen

OLÁH ANDRÁS
félelemmel

az ősz tekintetéből kihalt az öröm
 kívül rekedtünk mindegyik körön

lettünk eldobott kő vagy levetett kabát
 markoljuk a rácsot hogyha valaki bánt

félelemmel telnek a lélek terei
 éjszakáinkat a csönd áthangszereli

menedéket kutatunk – picinyke odút –
 hová a silányságnak nem vezet fel út

árnyék maradunk – voltunk bármilyen ügyes:
egy másik kéz nélkül mindegyik kéz üres

eltévesztettek

a pusztítás erőse:
 egymást marcangoljuk
 füstpárás kocsmapultok gyógyítanak
 füledbe simítom a szavakat
 „félreértettél” – motyogod zavartan
 szoknyád alá rejtve az eltépett bugyit
 pedig dehogy... csak eltévesztettek

csönd

nem tudtad hogy meghalt
pedig négy éve már
– látod: ennyire nem figyeltél ránk –
a hátsó udvaron még ott pihennek
a fészerben a szerszámok
helyükre kerültek a tárgyak
a festék lepattogzott a képekről
ahogy arcunkról a fiatalság máza
most jó lenne meginni egy sört
harag – szűkölő remegés –
a festőállvány is összetört
elkoszolódott a tapéta
a rosszról beszélünk megint
ami bennünk szunnyad öröktől fogva...
térdet hajtunk a gyilkosok előtt
*szép a kés a szívben**
beszélünk a végről
hogyan elrongyolódunk
erodálódunk miként a múlt
rossz bőrben vagyunk
vadul zihálunk egy nő alatt
bennünk az ősz jajdul
szemünkben barnaság lobog
aztán csak csönd és végtelen
és haldokló színek...

* *Farkas Arnold Levente*

A próza virágai

Ratkó József válogatott prózai munkái

A próza földje és a líra mezeje között nem húzódik éles határvonal, az átjárást nem akadályozza kerítés vagy vilanypásztor. A két terület közt szabad a mozgás, és van egy sáv, egy senkiföldje, melyről nehéz eldönteni, hová is tartozik valójában. Ezen a területen különleges művek szökkennek szárba: a próza talajában gyökereznek, de dúsan nyílnak rajtuk a líra virágai is.

Az alapvetően költőként számon tartott Ratkó József minden bizonnyal ebbe a földbe vetette el azokat a gondolatmagvakat, melyekből válogatott prózákötetének írásai kihajtottak, s halála után huszonöt évvel megmetszve, kigyomlálva kerültek a nagyközönség elé. A hosszas előkészületek és a gondos szerkesztői kezek nyomán az életműkiadás harmadik kötete egy terjedelmes és rendkívül sokszínű, mégis egységes „kert” képét mutatja. A sorok közt „sétálva” különféle műfajokra és témákra bukkanhatunk: az életrajzi, publicisztikai és irodalmi írások mellett aforizmák, interjúk, recenziók, kiállításmegnyitók és nyilatkozatok is helyet kaptak a kötetben, de e szerteágazó sokféleséget az írások mindegyikét átható és tápláló ratkói szellemiség fogja mégis szerves egységbe.

Ratkó József a magyar irodalomban sem életében, sem halála után nem kapott kiemelt figyelmet. Hogy e mellő-

zöttség nem a tehetség hiányából fakad, arra ékes bizonyíték a sorozat előző két kötete, a *Versek* és a *Drámák*. Verseinek szikár pontossága, drámáinak és fordításainak eleven ereje akár előkelőbb helyet is juttathatna neki a változékony irodalmi kánonban, de az olykor önkényesnek mondható, szerzőket fölemelő vagy feledésbe küldő kritikai közmegegyezés perifériára helyezte. Az 1960-as évek közepe táján a miskolci *Napjaink* című folyóirat körül szerveződő, később a *Hetek* elnevezéssel illetett költői csoport

tagjaként Ágh István, Bella István, Buda Ferenc, Kalász László, Raffai Sarolta és Serfőző Simon mellett Ratkó művészetének is hangsúlyos eleme a nélkülözés, az elnyomás, a kisémmizettség fájó tapasztalata. Nagy László és Illyés Gyula nyomán haladva az alkotás mellett a társadalmi felelősségvállalást, a nemzetnevelést is kötelességüknek tekintették. Ratkó József korai verseinek erős József Attila-i áthallásai sem véletlenek: mind sorsában, mind művészetében „rokonának” tekintette a nagy elődöt. A „kevés szavú”, lassan, nehezen és tömören író költőtől – még az életművet jól ismerők szemében is – a meglepetés erejével hat a mintegy „mellékesként” összegyűjtött terjedelmes prózai életmű.

Ratkó prózában is költő maradt, s a költők prózai műveiben van valami varázslat. A szöveg megelevenedik; színekkel, hangokkal, illatokkal telítődik, mert a „költői próza” a kötött formák terhe alól felszabadult művész játéka a szavakkal. De nem üres mutatvány, nem szemfényvesztés, mert a szavak nem válhatnak súlytalanná, csupán a jelenségek és a fogalmak más megvilágításba helyezve új, addig ismeretlen arcukat mutatják meg. A legprózaibb közlendő is megszépül a „lírai kezeléstől”, akár a nők a szerelemtől. Pedig nem történik más, csak egy kis varázslat, melyet Ratkó így szemléltet kisiskolásoknak: „Virágozik a mező? Mondjátok így: A réten át ment a lány, aki virágot lépik. S ez már költészet. Mi a gravitáció? Mondjuk így: Az anyag honvágya. S ez már költészet. Nem fogalomtévesztés, hanem a fogalom átvilágítása, a fogalom tartalmának varázslása szavakkal. Ez a költészet.”

Költészete alapján egy szikár, szigorú arc rajzolódik ki Ratkóról, prózájában

azonban lágyabb, szelídebb arcát is megmutatja. A kötetben számtalan lírai szépségű írás található olyan szemléletes képekkel tarkítva, hogy az ember szinte felkiált a meglepetéstől: igazi szépirodalommal van dolgunk. Szép, mégis kemény irodalommal: a nyitókép rögtön mellbe vág. Ratkó az *Önéletrajz* rövidre szabott, ám annál súlyosabb leírásaiban kíméletlen pontossággal és őszinteséggel tárja föl hányattatott gyermekkorá epizódjait. Bár e „kegyetlen írás” zárolata szerint megnyugodott a szerzőben a gyermek, további műveiben is gyakran előbukkan: „Nézek akárhová, gyerekarcom bujkál a fák közt.”

Minden bizonnyal a tiszadobi erdő fáinak között is ott rejtőzik ez az arc, hiszen Ratkó József ebben a kis szabolcsi faluban látta és csodálta meg először a „bajain túli világot”. A gyermekvárosi társak életre szóló barátaivá lettek, s itt érezte meg először a közösség megtartó erejét és örömét. A tájhoz, „szűkebb hazájához” való kötődése is a tiszadobi időkből ered, ekkor szerette meg a szabolcs-szatmár-beregi vidéket és zárta szívébe lakóit. A tájhoz és a benne élőkhöz fűződő viszonyát taglaló írások kaptak helyet a kötet második fejezetében, a *Fogadott földemben*.

A fejezet egyik legjelentősebb írásában, a megyét bebarangoló *Rákóczi földjén* című lírai esszében az író bemutatja a táj szépségét, a megye földrajzát, történelmét és kulturális értékeit. Az itt élő emberek életére, nehézségeire, örömeire és bánataira is kitér, s – ha szükségét érzi – védelmére is kel fogadott földjének: „Szabolcs-Szatmárban, mint más rendes helyen, éjszaka sötét van. Beszélük, hogy nappal is. Azaz sötét hely ez, »sötét« Szabolcs. [...] Setét lelkű, kedvetlen ember

lehetett, aki ráakasztotta ezt a »díszítő« jelzőt. Hiszen itt a szél is világít.” Ebben a „lírai útikalauzban” úgy járja be ezt a több szempontból is peremvidéknek számító területet, hogy az ember szinte érzi a bőréen a nyírségi szél játékát, a homok puha melegét a lába alatt; látja a „kopjafák gótikáját” a szatmárcekei temetőben, és ismerősként köszönti a megye egykori nagyjait: Rákóczit, Kölcseyt, Krúdyt, Vácit.

Ratkó József számára nem kényszerpályát és keserű mellőzöttséget, hanem tudatos választást és vállalást jelentett, hogy életének és alkotói tevékenységének a fővárostól távol eső poros település, Nagykálló volt a színhelye. Feladatának érezte a haza és a közösség szolgálatát, melyet nemcsak szavakkal hirdetett, hanem tettekkel is bizonyított. Barátaival – Antall István rádiós szerkesztő-riporterrel, Görömbei András irodalomtörténésszel és Nagy András László színházi rendezővel – megszervezték és 1983-tól 1987-ig működtették a *Hangsúly* című rádiós irodalmi-kulturális folyóiratot, melynek adásait a Magyar Rádió Nyíregyházi Stúdiója havi rendszerességgel sugározta. Többek között ennek az „illegény folyóiratnak” a témája is helyet kapott *A költészet – szolgálat. Irodalmi írások* című fejezetben, míg a Ratkó által oly fontosnak tartott olvasótáborok születéséről, alapeszméiről és működési elveiről *A gondolkodás iskolája. Írások az olvasótáborról* című rész tudósít. Levelek tanúskodnak arról, hogy a költő – alkotómunkáját félretéve – fellépett Béres József ügyében, amikor akadályozták az azóta méltán elismertté vált Béres Csepp gyártását és forgalmazását. „S ehhez, sajnos, kevésnek bizonyul, nem elég jó eszköz az irodalom, a művészet

magá. Versek döglenek bele, hogy mást kell csinálnunk, mint amire szegődtünk s alkalmasak vagyunk.” A (helyi) közösségépítést legalább olyan fontosnak – ha nem fontosabbnak – tartotta, mint az irodalmat, s ha arról faggatták, miként lehet művészként a fővárostól távol, sok baj és nélkülözés közepette élni, így felelt: „Mindenütt lehet élni. Mindenütt kell élni. Meg kell laknunk ezt a hazát, meg kell lakni minden talpalatnyi földjét. Magunkévá kell laknunk ezt a hazát. S művelni azzal is, hogy belehalunk.”

Ratkó József életével és halálával is művelte ezt a földet. Művészetének egyik leghangsúlyosabb témája – a „lét Szentháromságát” alkotó másik két elem, a születés és a szerelem mellett – a halál. A halál és azok a halottak – „halott halottaim” –, akik idő előtt, dolgvégezetlenül, de nem nyomtalanul hagyták itt az életet, mert „mégiscsak ők tartják a földet, drága halottaink”. *A költészet – szolgálat. Irodalmi írások* című fejezetben több olyan művészről, barátról emlékezik meg, akiknek halála tátongó űrt és „megözvegyült munkát” hagyott hátra, s hiányuk az egész irodalmi életre kihatott, mert nem csupán művészi, hanem emberi jelenlétük is meghatározó volt. Ratkó nem pusztán az alkotót, hanem egyfajta „szellemi világítótoronyt” veszít és gyászol Nagy László halálával, mert úgy véli, „hogy Nagy László nemcsak költőnek, hanem *homo eticus*nak is zseni volt. Azaz: költészetében esztétika és etika elválaszthatatlan egymástól.”

Ahogy Ratkó verseiben, úgy prózájában is gyakori a halál és a természeti képek összefonódása, s gyakran megjelenik a halottak átalakulásába vetett hit: halottait keresi a fűben, a fában, a bogárban, a virágban, s régi ismerős arcok

tekintenek rá vissza a kő alól, s őket látja az őszi éjszakában: „Illatozik a novemberi éjszaka, mint a frissen mosott lányhaj. Nem fészül ki belőle a szél virágot, hacsak krizantémot nem, a halottak virágát. Halottaimét, akik rám néznek szigorúan, teli szemmel és harag nélkül. El-elfordulok tőlük az élők kedvéért, de ilyenkor, halottak napja táján rájuk figyelek.”

A születés, a szerelem és a halál megtartó ereje mellett az anyanyelvet is a megmaradás alapkövének tartotta; erről tanúskodik a *Tűnődés a nyelvről* fejezet két írása – és Ratkó valamennyi műve. A nyelvi igényesség, a nyelv szeretete és tisztelete minden írásában tükröződik, legyen szó aforizmáról vagy interjúról. S amit szeret az ember, azzal játszik is: Ratkó finom nyelvi humora, pajkossága és leleményessége számtalan esetben ránk kacsint a szövegekből.

Gazdag kertben sétálhat, aki beteszi a lábát Ratkó lírával átítatott prózaföldjére, s olyan ritka „virágokkal” találkozhat, melyek egyre kevésbé nyílnak az irodalom ágyásaiban: egyértelmű, világos gondolatvezetéssel; kristálytisztá, pontos fogalmazásmóddal; határozott világnézettel és értékrenddel; az írástudók felelősségével; a nyelv magas fokú művelésével és a hu-

mor oldószerével. S mindezt egy helyen, a próza földje és a líra mezeje között, valahol Szabolcs-Szatmárban, ahol Ratkó József számtalan érték-palántát ültetett és nevelt föl a sovány talajban, melyet „azzal is művelt, hogy behalt”.

Ratkó vidéki alkotóként és a szegénység szószólójaként ugyan sosem került az irodalmi élet fő sodrába, de bűvőpattaként ma is olyan elévülhetetlen értékeket hordoz művészeté, melyek nélkül kiszáradna az irodalom és az élet talaja. Harcos igazság- és hazaszeretete, etikai szemléletmódja, karakán szókimondása, egyértelmű határkijelölései, kegyetlen éleslátása és őszintesége idegen testként hat a posztmodern irodalom puha, képlékeny és talajtalan ingoványában, de stabil, megingathatatlan igazodási pontként, a mélyben csörgedező tiszta forrásként „mégis itt van minden rezdülésben, / fűszálak gerincén baljós harmatokkal, / pogány köszöntőjét kiáltja a reggel, / s ő ráfelel a dobi harangokkal.” (Keszeci L. András)

PERGER ÉVA

Ratkó József Összes Művei III. Próza. Szerk., jegyz. Babosi László. Budapest–Nagykálló, 2004. Kairosz Kiadó – Ratkó József Olvasótábori Egyesület, 590 p.

Ami megtörtént velünk

A könyveknek megvan a sorsuk, a könyvek olvasásának pedig a történetük. E sorok írója őszintén megvallja, hogy kevés dolog okozott nagyobb fejtörést, mint ismertetést írni arról a beszélgetéseket tartalmazó könyvről, amelyiket az Éghajlat Könyvkiadó jelentetett meg 2014

végén. Kihívást jelentő feladat röviden bemutatni és ajánlani azt a kötetet, amelyiknek lapjain négy ismert személyiség gondolatai, eszmecseréi jelennek meg a mögöttünk hagyott bő két évtizedről, a rendszerváltásként emlegetett történelmi időszakról, mindazokról a magyarországi

sorskérdésekről, melyek 1987 és 2014 között mindannyiunk életét alapvetően befolyásolták. Kovács Lajos Péter, az Éghajlat Könyvkiadó igazgatója faggatta, beszéltette az érintett időszak cselekvő alakjait: Bihari Mihály jogászt, politológust, a hazai politológia-oktatás egyik megszervezőjét, az Alkotmánybíróság 2005 és 2008 közötti elnökét, Kósa Ferenc filmrendezőt, Kossuth- és Balázs Béla-díjas alkotót, aki filmjein kívül az MSZP kulturális, művészeti és médiaügyi szakértőjeként hagyott maradandó nyomot a rendszerváltás folyamatában és a hazai kulturális térben, valamint Pozsgay Imrét, a politikust és egyetemi tanárt, aki a Kádár-korszak kulturális, majd művelődési minisztere volt, illetve 1982 és 1988 között a Hazafias Népfront Országos Tanácsa főtítkáráként fontos szerepet töltött be a politikai reformok kiteljesedésében. Ahogyan a bevezetőben olvasható, a beszélgetéseknek nem volt célja a történelemírás, inkább megidézni kívánták a történelemformáló eseményeket és személyeket a lakiteleki találkozótól 2014-ig bezárólag. A Balatonarácson lezajlott beszélgetéseket tizenegy fejezetre tagoltan ismerheti meg az olvasó, végül a könyvet négy szemközti beszélgetések, amolyan személyes hangú vallomások zárják.

Joggal rögzült a köztudatban a magyarországi politikai változások kezdeteként az 1987-es lakiteleki találkozó, amely egy sátor alatt hozta össze mindazokat, akik felelősen gondolkodtak a magyar sorskérdésekről, és keresték, kutatták a mélyülő politikai válságra szolgáló megoldásokat. A könyv lapjain sorjázó kérdések és feleletek megidézik a késő Kádár-kor világát, a távlatokat kereső értelmiség elszántságát és tétova-

ságát, a demokratikus szocializmus akaratát vagy éppen a nyugat-európai minta követésének szándékát, esetleg egy sajátos magyar út keresését. Ezek a töprengések megfogalmazódtak akkor és ott a sátorban a deszkaasztal körül. Testet öltetni látszott a széles körű nemzeti egység, fölsejlett az együttgondolkodás, sőt a közmegegyezés esélye. De ez csak pillanatokig tartott, mert a lakiteleki találkozó külföldi sajtóviasszhangjában már nacionalista, kirekesztő és antiszemita szándékokról volt szó, és egy csapásra újrateremtődtek a törésvonalak, újraéledt a két világháború közötti népi-urbánus ellentét, és a nemzeti közmegegyezés reménye gyorsan elporladt. A magyar rendszerváltó folyamat állomásait már szakértáborok szegélyezték az állampárton és ellenzéken belül egyaránt. A politikai törésvonalak mélyültek, az acsarkodás hangjai fölerősödtek. 1989-ben az MSZMP feloszlata után részben a köztársasági elnökválasztás hogyanja kapcsán a választóvonal már nem csak az MSZP és az ellenzéki kerekasztal

pártjai, hanem egyre inkább az utóbbiak között is húzódott. A pártállami vagyonnal való elszámolás kérdése, a privatizáció hogyanja, az alkotmányozó gyűlés terve, szükségessége mind-mind alkalmat adott a politikai szereplők egymásnak feszülésére. Egyre inkább háttérbe szorultak azok, akik a magyar társadalom erkölcsi megújulását legalább olyan fontosnak tartották, mint a politikai rendszer átalakítását. Az igazmondás és igazságkeresés igénye gyengült, a rendszerváltoztatás folyamatából egyre inkább kiszorultak, kimaradtak az állampolgárok, így a politikai folyamat nem váltott ki társadalmi méretű katarzist, ugyanakkor elmaradt a lusztráció, a bűnök megvallása és a megbocsátás, végső fokon az erkölcsi megújulás. Pedig a reformokat, a változásokat igenlők körében ott élt Nagy László költő emléke, humánuma és erkölcsi tartása, akihez amolyan zsinórmértékként igazodni kívántak az átalakulás zaklatott folyamatában. Vajon amit el akarnak érni a reformok igenlői, arra Nagy László rábólintana-e? S a sorsfordító idők pozitív választ adnak-e arra az alapvető kérdésre, hogy hol lesz Magyarország helye az új világrendben? Kelet homloka, vagy Nyugat hátsó fele leszünk-e? A 2014-ig lepergett idő jórészt az olvasó számára világos választ adott ezekre a felvetésekre, tépelődésekre, és az őszinte szembenézést nem kerülték el a könyv kiadójának, Kovács Lajos Péternek a beszélgetőpartnerei sem. A fejezetekben különböző megközelítésben feltűnik a könyv címében is szereplő kérdés: mi történt velünk az utóbbi negyedszázadban? S miért úgy történt velünk, ahogyan végbement a politikai rendszerváltás, a tulajdonformaváltás, a pártpolitizálás. A politikai kálváriák következményei miként erősödtek

fel a kétezres évek elejétől, milyen óriási károkat okozott a felelőtlen, voluntarista kormányzás?

Bár a nyolcvanas évek közepén már érzékelhető volt a mélyülő politikai és gazdasági válság, a társadalom nagy része felkészületlen volt a gyökeres változásokra. A színre lépő politikusok többségéről hasonló mondható el. 1989 előtt nem adatott meg egy olyan egy-két évtizedes programérlelő időszak, mint ami 1848-at reformkorként megelőzte. Antall József nem véletlenül nevezte kormányát kamikaze kabinetnek, de az már más kérdés, ha lett volna szándék, hogy minden közgazdász, pénzügyi szakember, gazdaságpolitikus pártállástól függetlenül összeüljön, akkor minden bizonnyal összeáll az átmenetet szolgáló ésszerű, a realitásokkal számot vető program. Ám a megosztottság már 1989. március 15-e ünneplését áthatotta. A pártok külön-külön rendezték az ünnepeket, a széles összefogást a politikai erők szétverték. A küzdőtéren feltűntek az új szereplők, akik között nem a kiválasztódás elve érvényesült, hanem a kontraszelekció hatott. Antall József nem tudta példaképet, gróf Batthyány Lajost követni, aki tétovázás nélkül meghívta kormányába azt a Széchenyi Istvánt, aki az előző évben még a Helytartótanács tagja volt. Az 1990-ben demokratikusan megválasztott miniszterelnök fontosabbnak tartotta, hogy kisöpörje az MSZMP-tagokat a politikából, mintsem alkalmas, rátermett és tapasztalt szakemberekkel, hozzáértőkkel vegye körül magát. Ezen a ponton érdemes egy másik antalli kijelentésre utalni. A kormányfő a rendszerváltás kezdetén azt mondta, hogy a történelemben példa nélküli feladatot kell végrehajtani a totalitárius rendszer

lebontásával, meghaladásával. Ez a kijelentés legfeljebb abban az esetben igaz, ha csak szélsőbaloldali ideológián nyugvó politikai rendszerekre utalunk. Mert szélsőjobboldali totalitarizmust sikerült már 1945 után Németországban, annak is nyugati megszállási övezeteiben lebontani Konrad Adenauer irányításával. Akkor a konzervatív politikus nem azt méricskélte, ki milyen mértékben exponálta magát a náci birodalomban, hanem ki mit tud hozzátenni tudásával, szakértelmével az NSZK újjáépítéséhez, a német csodához. S Adenauer szerencsés volt, mert olyan nagyformátumú gazdaságpolitikusra támaszkodhatott, mint Ludwig Erhard, aki átgondoltan látott hozzá a romokban heverő ország gazdasági stabilizációjához. Ilyen segítőtársra Antall József nem talált. A kormány csak a szociális piacgazdaság jelszavát emlegette, az odavezető utat ugyanakkor nem ismerte. 1990 után tétovázás, majd kapkodás volt ebben az alapkérdésben, 1994-től pedig a piacgazdaság ésszerűtlen maximalizálása, a privatizáció túlhajszolása és a külföldi tőke meggondolatlan, garanciákat nélkülöző bevonása játszódott le. Ahogyan a könyvben Bihari Mihály alaposan kifejti, a baj azáltal következett be, hogy a politikai elit nem mérte fel a hihetetlen gyorsasággal létrehozott maximalizált piacgazdaság létrejöttének következményeit akár a foglalkoztatásban, akár a világgazdasághoz való kapcsolódásban. Gyorsan kialakult egy új tőkés gazdasági osztály, amelyik azonnal belesimult a nemzetközi gazdaság globális rendszerébe, de rögtön el is vesztette saját mozgásterét, és Magyarország gazdasági-pénzügyi döntési kényszerek láncolatába került. Nem ismerték fel a politikusok, melyek azok a nagy hagyományú gazdasági ágazataink –

akár az élelmiszeripar, akár a gyógyszeripar vagy járműgyártás –, amik megőrzendők, hazai kézben tartandók, amelyek a továbbiakban fejlesztésekkel, modernizálással a világgazdasághoz kapcsolnak majd bennünket, és ezáltal elkerülhető lesz, hogy az összeszerelő üzemek országává váljunk. A tulajdonforma-váltás azon módozata, hogy a magántulajdon védelme mellett jöjjön létre a külföldi tőkével feldúsított versenyszféra részbeni állami tulajdonnal, ugyanakkor maradjon meg a gyárak, földek és épületek köztulajdona, úgyszintén a politikai küzdelmek áldozatává vált. Az agrárprivatizáció jól működő mezőgazdasági nagyüzemeket lehetetlenített el a kilencvenes évek elején, keveseket magángazdálkodóvá tett, míg a többségből földönfutó lett. A vidéki társadalom drámai erővel a munkanélküliségbe, kilátástalanságba zuhant, miközben néhány év alatt a közvagyon fele ebek harmincadjára került.

Ilyen és ehhez hasonló égető kérdésekről szólnak a könyvben olvasható beszélgetések. Újraélhetően kibomlanak a mögöttünk hagyott negyedszázad konfliktusai, nekibuzdulásai, megtorpanásai, vargabetűi, a demokrácia hadidemokráciává torzulásának epizódjai. „Másképpen látunk dolgokat, mindenki mást lát fontosnak” fogalmazza meg egy helyütt Kósa Ferenc. S mivel a rendszerváltás hordalékai között élünk, az aktuálpolitikai események a kötetben lejegyzett beszélgetések jelentését újra és újra árnyalják. Ezt értettem azon a bevezetőben tett utaláson, hogy a könyv olvasásának is megvan a maga története. A Mi történt velünk oldalai olvasásából feltekintve ugyanis rendre szembetaláltam magam a napi politika pitiáner, jelentéktelen, szavazatmaximalizáló akcióival, s rögtön

más megvilágításba kerültek a politika egykori formáinak gondolatai. Egyszerűen nem lehet harag és részrehajlás nélkül a magyarországi sorskérdésekről tudósító kötetet kézbe venni. Akik felnőtt fejjel átéltek a rendszerváltás éveit, azok személyes élményeiket egészíthetik ki a politika kulisszái mögött lejátszódott eseményekkel, a fiatalok pedig ezekből az élményszerű füstölgésekből, vívódá-

sokból, töprengésekből érthetik meg, közelmúltunkban mi is történt velünk, és miért kellett mindennek úgy történnie, ahogyan megtörtént.

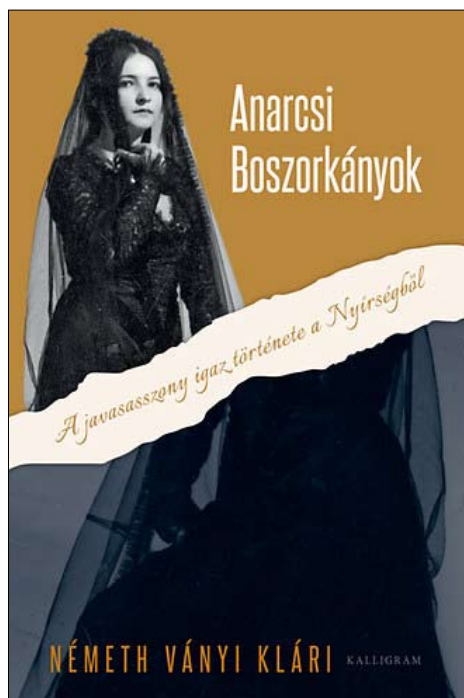
RESZLER GÁBOR

BIHARI MIHÁLY – KÓSA FERENC – POZSGAY IMRE: Mi történt velünk. Magyarországi sorskérdések 1987–2014. Budapest, 2014. Éghajlat Könyvkiadó, 310 p.

Mondjon bármit is Könyves Kálmán király...

Anarcs – ha ez nem is széles körben ismert tény – rajta van Szabolcs megye irodalmi térképén. Bár minden kanonizációs kijelentés vitatható, így az is, hogy az ezen a településen született és élete nagyobbik részét itt leélő Czöbel Minka a 19. század legjelentősebb magyar nőírója, de az nem, hogy ez a megállapítás hangsúlyos módon van jelen a korszakra vonatkozó szakvélemények között. S. Varga Pál irodalomtörténész róla, a „vágytalan boldogság költőjéről” azt írja, hogy „a szecesszió és a szimbolizmus vonzáskörzetében mozog, s – irodalomtörténeti szempontból nézve – konstatáljuk, hogy kulcsszerepe van az 1890-es évtized magyar lírájában.” Hatását még Weöres Sándor költészetén is ki lehet mutatni.

Neve még sincs jelen a mai irodalmi köztudatban, talán a kedvelt magyarnótát éneklők sem tudják, hogy az ő szövegére írta Fráter Lóránd a „Kocsmárosné, száz szál gyertyát...” dallamát. Ha megjelenik egy róla, vagy róla is szóló könyv, legalább errefelé, szűkebb pátriájában illik odafigyelnünk rá, függetlenül attól, hogy a mű milyen kvalitást képvisel.

Íme, a közelmúltban megjelent egy ilyen regény!

Az olvasónak a kötet címlapjával némi gondja támad. *Anarcsi Boszorkányok*. Vajon miért a második szó nagy kezdőbetűje? Metaforának a minősítés még megjár-

ja (a jelzős szerkezetet Szepesi Attila írta le először, még 1999-ben, egy Kortársban megjelent cikkében), de szimbólum-má növelve mindenképp túlzás. Az alcím – *A javasasszony igaz története a Nyírségből* – egyes száma csak fokozza zavarunkat, mert oppozíciót teremt a főcím többes számával, nem beszélve arról, hogy más jelent a boszorkány, más a javasasszony még a köznyelv szintjén is, nemhogy a néprajz-tudományban.

A fülszöveg – természeténél fogva – csak ráutaló módon ad eligazítást az olvasó számára. Innen tudjuk meg, hogy a fiatal szerző, az újságíró Németh Ványi Klári művének „középpontjában a költő Czóbel Minka és a festő Helen Büttner tabukat döngető kapcsolata áll. A 20. század elejének két művésze évtizedekig élt együtt Anarcson.” Itt meg főként a kormeghatározással támad bajunk. Miért a 20. század elejének művészei? Czóbel Minkának a 19. század végéig hét kötetét adták ki, és 1947-ben halt meg; Büttner Helén pedig 1890 táján éppen festőművészi tevékenysége következtében kerülhetett a magyar arisztokrácia védőszárnyai alá, és juthatott a költőnő baráti körébe, halála pedig 1943 nyarán következett be. Egyébként a kötet (amelyet csak a műfaj leglazábbra fogott kritériumrendszere alapján lehet regénynek nevezni) fiktív dokumentumai közül a legkorábbi 1890. január 15-iki keltezésű, az utolsó dátuma pedig 1945. december 22., tehát a két hölgy nevében született iratok is több mint fél évszázadot fognak át.

A szövegekpusz pedig még ennél is nagyobb időintervallumot átölel. A kötet elején egy, a végén öt (ugyancsak fiktív), interjúszituációba helyezett monológ olvasható, valamennyi olyan tanú szájába adva, akik még személyesen, vagy a köz-

vetlen családi emlékezet következtében ismerhették az anarcspusztai kastély úrnőjét és barátnőjét; epilógusként pedig – mintha az egykori lakóhely sóhaja szólna – a szülőhely története halkul bele a költőnő egyik boszorkánydalába.

Németh Ványi Klári műve alapvetően két kérdést implikál. Az *egyik*: a fiktív szövegegységekből kibontakozó események és az egykor élt valóságos szereplők élettörténetének egymáshoz való viszonya, ha úgy tetszik, a történelmi igazság kérdése. A *másik*: feltárulkozik-e a fiktív dokumentumok tükörijátékából a két személyiség valódi arca, élettitka? Megismerhető-e személyes viszonyuk lényege, amely a 21. században is figyelemre érdemes?

Az első kérdéssel kapcsolatban a szerkesztő (Beke László) a következő eligazítást adja: „Az idézett naplókat a Szabolcs-Szatmár-Beregi Megyei Levéltár bocsátotta a szerző rendelkezésére.” Csakhogy a mű szerzője nem idézi a naplókat (továbbá: leveleket, jegyzőkönyvet, újságcikket, nyilatkozatot, gyógyfüvek használatára vonatkozó receptúrákat), hanem a maga átíratában illeszti egymáshoz ezeket. Az alkotói szándék, a közvetlen források tanulmányozása dicséretes, és nincs sem jogunk, sem okunk kételkedni abban, hogy ezeket a szerző önmaga számára kötelező igazodási pontnak tekintette. Avval pedig, hogy mottóul Simone de Beauvoirt idézi („Az irodalom és az igazság között bizonytalan a kapcsolat.”), tulajdonképp kijelöli önmaga korlátait is.

Hiába azonban a regény néhány kitűnő és érdekes részlete, hiába izgalmas témafeldvetése, mindez nem tudja ellensúlyozni áldokumentumainak eklektikáját, kibillenő szerkezeti egyensúlyát, és jelentős időtávlatot átívelő tekintete, szemben

a rendkívül rövid terjedélemmel, kivédhetetlen ellentmondást teremt. Másfél-száz kisméretű oldal nem ad lehetőséget az elmélyülésre egyetlen irányban sem. Pedig a szerző számára a téma többféle megoldást is kínált.

A századforduló udvarházainak élete, a közművelődéshez való viszonya érdekes terepnek bizonyulhatott volna egy szociológiai megközelítésű feldolgozás számára. Például magyarázatot adhatott volna Büttner Helén többször is említett, koridegennek nem nevezhető antiszemizmusára, amelynek okáról nem tudunk meg semmit. És avval kapcsolatban is indokolt lett volna némi szövegbe ágyazott magyarázat, hogyan értsük Büttner Helén 1892-ben írt – és ismét hangsúlyozzuk: fikatív – levelének ezt a részletét: „Nélkülözhetem végre a mesterséges [értsd: elektromos] világítást, aminek élvezője vagyok mind Mándokon, mind Tuzséron és Kartalon egyaránt.” Erre vonatkozó hiteles információra ugyanis a megye villamosításával kapcsolatos dokumentumokban nem sikerült rábukkannunk.

Az együttéléssel megalapozott művészbártság, a kölcsönös inspirációs esélyek világa ebben a stíluszgazdag korban kínálta magát egy kultúrhistoriai megközelítés számára. Azonban arról is és erről is csak halvány vázlat rajzolódik ki, s leginkább Czóbel Minka és Büttner Helén nemi indíttatású egymás felé közeledésének hosszú folyamatáról tájékozódhatunk, és a sejtetésnél valamivel több, de a lesbikus kapcsolat nyílt tételezésénél kevesebb szól erről a viszonyról Németh Ványi Klári könyvében.

Létezett a homoszexualitás nyilván a korábbi korokban is, bár akiket érintett, valószínűleg fegyelmezettebben és nagyobb diszkrécióval kezelték a helyze-

tüket, mint a maiak, és a művészet sem nagyon merete témává emelni az egyne-műek szerelmét. Néha felszínre került a kérdés, mint például Tormay Cécile és Zichy Rafaelné viszonyával kapcsolatosan, de olyan nyíltsággal, ahogy ma említetik, nem beszéltek róla. Mint ahogy a Czóbel Minka-irodalom is hallgatott az anarcsi udvarház utolsó gazdája és a porosz származású festőnő „tabukat döngető” kapcsolatáról.

A bizonyítékokat kereső igyekezett számára a napló mellett Czóbel Minka költészete is kínál – bár természetesen csak indirekt formájú – adalékokat arra nézve, hogy libidója személyiségének releváns részeként működött, ugyanakkor férjhez sosem ment. *Virrasztó* című allegorizáló versével kapcsolatosan említi Németh Zoltán irodalomtörténész, hogy „a vágy olyan perverzióig nyúl vissza saját legitimitásának igazolásához, amelyek a végső kiszolgáltatottság, a teljes önmegsemmisítés lehetőségének fényében értelmezhetők.” (A költészeti argumentációnak ez a vonulata nem jelenik meg Németh Ványi Klári könyvében.)

Az *Anarcsi Boszorkányok* terjedelmének közel egyharmadát teszik ki a falubeli személyiségek már említett monológjai. A kötetet bevezető hosszú magánbeszédet a szerző egy kastélybeli hajdani szolgálta szájába adja, aki valóban szolgált Czóbel Minkát, és szeretettel kötődött hozzá. A Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület kitűnő kötetéből („*Jövöm emléke, múltamnak árnya*” : *In memoriam Czóbel Minka*) ismerhetjük ennek a szövegegységnek a hiteles változatát. A szolgát Takács Györgynek hívták, és emlékezését Deák-Takács Szilvia jegyezte le. A regény szerzője Tukacs Pistának nevezi a modell alapján teremtett alakot,

és személyiségében is, beszédmódjában is hiteles figurává formálja, olyannyira, hogy könyve talán legértékesebb része születik így meg.

Az utókort képviselő többi megszólaló azonban érdemi új információt nem ad, a polgármesteri monológ pedig, amelynek szituációba helyezése sem sikerült, olyan túlzásokkal van megterhelve, amelyek hiteltelenítik a szöveget. Az *Anarcsi Boszorkányok* javára vált volna, ha e szövegegység helyett a szerző két „főhősének” kapcsolatát bontotta volna ki gazdagabb összefüggésben.

Németh Ványi Klári vállalkozásának nagy kihívását jelentette, hogy két nyelvi réteget, az archaizáló 19. század végit és a szabolcsi tájnyelvit kellett egységbe fonnia. Összességében azt mondhatjuk,

többnyire sikerrel oldotta meg ezt a nehéz feladatot.

Kétségtelenül gazdagodott e vékonyka kötet révén mind a Szabolcsra vonatkozó századfordulós képünk, gyarapodtak a Czóbel Minkával kapcsolatos ismereteink is, és a szerző megjelölt egy továbblépésre alkalmas utat, amely a fikció világból kilépve az igazi szövegbizonyítékok feltárására biztat, annak reményében, hogy egy karizmatikus személyiség egyre teljesebb képével nézhetünk szembe, a strigák romantikája nélkül.

HAMAR PÉTER

NÉMETH VÁNYI KLÁRI: *Anarcsi Boszorkányok: A javasasszony igaz története a Nyírségből*. Budapest, 2014. Kalligram, 156 .p

E számunk szerzői:

- Babosi László – könyvtáros, Nyíregyháza
Cserenyák László – etnográfus, a Szatmári Múzeum igazgatója,
a Luby Társaság elnöke
Hamar Péter – film- és irodalomtörténész, Fehérgyarmat
Kiss Kálmán – főiskolai tanár, Nyíregyházi Főiskola
Kormány Gyula – professor emeritus, Nyíregyházi Főiskola
Kujbusné Mecsei Éva – levéltáros, a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-
Bereg Megyei Levéltára igazgatója, Nyíregyháza
Lajtos Nóra – költő, irodalomtörténész, Debrecen
Marik Sándor – újságíró, Budapest
N. Szabó József – történész, egyetemi tanár, Nyíregyháza
Nagy Zsuka – költő, tanár, Nyíregyháza
Németh Péter – régész-történész, a Jósa András Múzeum
címzetes igazgatója, Nyíregyháza
Oláh András – költő, drámaíró, tanár, Mátészalka
Perger Éva – kritikus, Győr
Ratkó Lujza – néprajzkutató, Jósa András Múzeum, Nagykálló
Reszler Gábor – történész, tanszékvezető főiskolai tanár, Nyíregyháza
Szilágyi Péter – tanár, Budapest
Takács Péter – történész, egyetemi magántanár, Nyíregyháza

500 Ft

NYÍREGYHÁZA, TÁNCHÁZ A TÉREN (BALÁZS ATTILA FELVÉTELE)

